

294/5

MAGYAR
PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ és BÖHM KÁROLY.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká teszen titeket.

János VIII. 32.

III. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST.
A SZERKESZTŐK TULAJDONA.
1884.

8751

TARTALOM.

I. Értekezések.

	Lap.
1. Dr. Bihari Péter. A nő. 2-d. közlemény.	18—45
» » » 3-d. »	114—148
2. Bokor József. A szabadság némely akadályairól	89—113
3. Böhm Károly. A pozitív philosophia rendszere 1. közl.	161—188
» » 2. »	253—272
» » 3. »	321—347
4. Dr. Buday József. Ulrici H. halálára	81—89
» » » Dr. Petőcz M. bölesészeti rendszere 1. közl.	304—316
» » » 2. »	441
5. Dr. Horváth Cyrill. A philosophálás akadályai	241—252
6. Dr. Kiss Mihály. A társadalom fogalma	395
7. Dr. Lechner Károly. Az érzéki észreévés elemi alkatrészei	273—303
8. Dr. Lechner László. Spenser H. philos. rendszere. A sociolo- giára vonatkozó tanok 1. közlemény	1—15
» » » 2. »	189—208
9. Rakodczay Pál. A művészetek új osztályozása	46—63
10. Schmitt Jenő. A szépek szellemi érzése mint agyfunctió	417

II. Birálatok.

1. Böhm Károly. Az ember és világa. I. Rész. Dialektika. Ism. Schmitt Jenő 1. közl.	149—156
» » 2. »	209—222
2. Buccola Gabriele. La legge del tempo nei fenom. del pensiero Ism. Dr. Lechner K.	382
3. Flesch. Über den pathol. Befund am Hirn von Verbrechern und Selbstmördern. — Ism. Dr. Lechner Károly	382
4. Dr. Kármán Mór. Logika és Philos. Encycl. — Ism. Böhm K.	223—230
5. Manassein M. Über die Schrift im allg., — die Spiegelschrift st. Ism. Dr. Lechner K.	383
6. Dr. Nemes Imre Logika azaz gondolkodástan. — Ism. Böhm K.	369—378
7. U. az »Válasz«	460

	Lap.
8. Oelzelt-Newin. Die Unlösbarkeit der ethischen Probleme Ism. k.	69—73
9. Reich Ed. Die Emancipation der Frauen etc. Ism. k.	318
10. Dr. Simon József. A szép mint agyidegtevékenység. Ism. y. ö.	348—369
11. Schmitt Jenő válasza erre.	457—459
12. Dr. S. Stricker. Studien über die Association der Vorstellungen. — Ism. k.	379—382
13. Leslie Stephen The Science of Ethics. Ism. Dr. Lechner L.	64—69
14. Thót F. Bölcészet történelme. 3 köt. Ujkor. Ism. Bokor J.	316—317
15. Wolff H. Handbuch der Logik. — Ism. k.	231—23
16. Wundt W. Über die Methode der Minimaländerungen. — Ism. Dr. Lechner Károly	383

III. Kivonatok értekezésekből.

1. Eucken R. Partheien und Partheinamen in der Philos.	237
Eucken R. Leibnitz und Geulinx	75
2. Fenerlein E. Kant und der Quietismus	74
3. Höfding H. Die psychol. Bedeutung der Wiederholung	157
4. Schneider Georg. H. Der thierische Wille	159
5. Spencer H. A vallás multjáról és jövőjéről	387—392
6. Staudinger F. Noch einmal Kants synth. Einh. d. Apperception	73

IV. Lapszemle.

78—78, 156—160; 235—239; 384—394.

V. Könyvszemle.

Hat közlemény: 78—80; 160; 239—240; 319—320; 392—394; 474—476

VI. Gondolatok.

Egy közlemény 239—235

Apróságok

1. Adatok a Magyar Philos. Szemle történelméhez	459—474
2. Hírek. Dr. Horváth Cyrill †. Nyilatkozat. Baráth F.-től.	476

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ és BÖHM KÁROLY.

III. ÉVFOLYAM.

1. FÜZET.

1884. JANUÁR.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká térszen titeket.

János VIII. 32.

TARTALOM:

1. Spencer Herbert philosophiai rendszere. A sociológiára vonatkozó tanok. — Első közlemény. *Dr. Lechner László.*
2. A nő. — Második közlemény. — *Dr. Bihari Péter.*
3. A művészetek új osztályozása. — *Rakodcsay Pál.*
4. Értesítő: *Philosophical Ethics* by Stephen. *Ism. Dr. Lechner László.* — *Oelzelt-Newin A. Die Unlösbarkeit ethischer Probleme.* *Ism. k.*
5. A philosophiai folyóiratokból.
6. Újabb philosophiai művek.

BUDAPEST.

A SZERKESZTŐK TULAJDONA.

1884.

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, legalább 30 ivnyi tartalommal.

A »Magyar Philosophiai Szemlét« a Magyar Tudományos Akadémia támogatja ugyan, de a lap szellemi irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

Előfizetési ár: egész évre **5 foimt.** Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyök részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

Minthogy ez évfolyamot már maga a szerkesztőség **adja ki**, azért a folyóirat **szellemi** (dolgozatok s egyéb tudósítások) és **anyagi részét** (előfizetések, reclamatiók stb.) **illető mindennemű küldemények a szerkesztőséghez** (Böhm Károly, Deák-tér 4. sz., evang. főgymnasium) intézendők.

Felelős szerkesztő: **Böhm Károly.**

Társszerkesztő: **Baráth F.**

WEISZMANN TESTVÉREK könyvkiadóhivatalában megjelent
és minden hazai könyvtár által megrendelhető:

Dr SZALAY JÓZSEF
A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE

Történelmi mű arcz- és csataképekkel, levelek hasonmásaival és térképekkel.

Egy ezredév óta lakjuk a földet, melyet hasáinknak nevezünk. E nagy idő leforgása alatt tömérdek csapás érte nemzetünket; sokszor megfogyatkozunk számban és erőben, sokszor állottunk a sír szélén, de a magyarok istene, őseink karja és bölcsesége mindannyiszor megmentett bennünket a végső bukástól.

Ezer éves történetünknek minden lapja, minden betűje, egy-egy példa, egy-egy tanúság ránk nézve. Megállottuk a sarat a csaták véráztatta téerein, nem csüggedtünk el a leveretés nehéz napjaiban, s a műből erőszak, jogtalanság megfosztotta nemzetünket: mindenkor visszaszereste az ész, az okosság, a súlyos állapotokkal megalkudni tudó bölcsesség.

Nemzetünk viszonytárságos multját sok becses mű tárcsálja, tudósaink napról-napra több, eddig homályban volt lapjára derítenek buzgó kutatásaik alapján új fényt, de nincs oly mű iródmunkában,

Zrínyi Miklós. (Képmutatvány.)

mely mindezen kutatások felhasználásával, de mégis önálló ítélettel, egyszerű, világos nyelven, népies előadáásban beszélné a történetünket. A teljes mű 3 nagy 8-ad kötetből áll és átcszes kötetekben 17 forintért kapható; de azért 30 kros füzetekben is folyton rendelkezésre áll.

Ast hiszszük tehát, hogy minden értelmes magyar embernek első kötelessége megismerkedni hazája történetével. Mert ha az édes anyatejjel magunkba szívjuk is mindnyájan a hasaszeretetet, de ez a szeretet csak akkor izmosul forró, tántoríthatatlan ragaszkodássá, ha nemzetünk történetéből látjuk a felénk intéző példákat: ha megismerjük a nagy Hunyadiakat, a Zrínyieket lelkét emelő önfeláldozását, a Bethlenek ügyes politikáját, a Rákócziak magasztos honszerelmét.

Megjelent és **KÓKAI LAJOS** könyvkereskedésében (IV. Károly-utca 1.) kapható:

AZ EMBER ÉS VILÁGA.

PHILOSOPHIAI KUTATÁSOK.

Irta:

BÖHM KÁROLY,

ev. főgymn. tanár.

ELSŐ RÉSZ:

DIALEKTIKA VAGY ALAPPHILOSPHIA.

Ára: 3 frt.

SPENCER HERBERT PHILOSOPHIÁJA.

A sociológiára vonatkozó nézetek.

(Első közlemény.)

I. Létezik-e a szó szoros értelmében vett társadalmi tudomány (sociologia)?

Spencer a sociologia elveire vonatkozó nézeteinek adatait leginkább a »Descriptive Sociology« című munkájából meríti. Ez táblázatos munka, melyet James Collier, David Duncan és Richard Scheppig compilált; e compilációhoz Spencer adta meg a tervet, még pedig oly módon, hogy ha az ember a rovatokat vízszintesen nézi meg, akkor látja, hogy valamely népnél mily társadalmi intézmények voltak egyidejűleg, ha az egyes rovatokat felülről lefelé nézi, akkor látja, mily változásokon mentek át az egyes intézmények az idő folyamában.

Bevezetésül a társadalmi tudományba szolgál philosophusunknak »The study of sociology« című munkája. E munka nem egészen ismeretlen a magyar irodalomban; bőven van róla szó a »Budapesti Szemle« VIII. kötetében (1875.) 258—290 l. * Philosophusunk a munka elején olyasmit mond a sociológiáról, mi mutatis mutandis a philosophiára is illik, t. i. hogy boldog boldogtalan politizál; szintugy mondhatni, hogy fölötte sokan philosophálnak, de vajmi kevesen a megfelelő hivatottsággal; pedig volna okunk rá, hogy az előbb említett tudományt, a sociológiát műveljük.

* Nem tudom, miért nevezi a cikkíró e munkát »Study of social science«-nek? oly cím az, melyet a munka magáénak nem vall.

A történéseknek azon része, mely azt hiszi, hogy a civilizatio haladása csak háborúk, diplomatiái fondorkodások s lángelmű emberek tevékenysége és vívmányaik által határozatik meg, csak felületesen ismeri a társadalom fejlődésének törvényeit; ők azon tengeri utazókhöz hasonlítanak, kik azt hiszik, hogy a tengeri víz valóban x irányban áramlik, mert a szél a tenger felszínének vizét felkorbácsolván, a hullámokat x irányba hajtja; figyelembe nem veszik a mélyebb, csendesebb, de annál hathatósabb tengeri áramlatot. Sok ember azt hiszi, hogy ő tol, és voltaképen ő tolatik. Minden lángelme mellett, győzhet-e valamely hadvezér az ellenségen, ha minden katona, egész a közlegényig, nem teljesíti kötelességét, ha az illető nemzet hadi miniszteriuma nem támogatja kellően hadi szerekekkel, pénzzel stb.? A tudománynak terén sem jut arra, a mire a tudomány vezére, ha a tudomány közlegényei nem támogatják, ha az elhunyt nemzedékek az utat számára nem egyengetik. A társadalomban tehát minden egyes embert kell latba venni; legyen az egyes embernek hatása a társadalomra bármily kicsiny, az sohasem egyenlő a zérussal. De vajjon nem lehetetlen-e a társadalmi tudomány, ha az előbbi elmélet szerint minden ember tevékenységét számba kell venni? Vajjon lehetséges-e, hogy teszem valaki valamennyi magyar embernek gondolatát, szándékát, cselekvését stb. latba vegye és mindezen szellemi, anyagi erőknek közös eredőjét mathematicae kiszámítsa? Ez a felsőbb mennyiségtan még nem született meg. Tehát hiábavaló munka minden sociologiai kutatás? Ha nem is tudhatunk mindent, tudhatunk valamit. A mechanika törvényeit már csak jól ismerjük, és mégsem mondhatja senki, ha sziklát széjjel robbantunk, merre és hová esik valamely kődarab. Mondjuk-e azért, hogy a mechanika tudománya nem létezik? Nem tudjuk-e, hogy minden kődarab, bár merre essék is, parabolát ír le utjában? föl kellene-e hagyni a biologia tanulmányozásával azért, mert a gyermek születésekor nem tudjuk, mi betegségei lesznek, lesz-e öreg ember vagy sem? Annyit biztosan tudunk, hogy fog nőni, hogy fogai lesznek, ha megéri a kellő kort, stb. Ép úgy a társadalmi tudományban is bizonyos és biztos fejlődési törvényeket állapíthatunk meg.

II. A társadalmi tudomány (sociologia) tárgya és nehézségei.

Világos, hogy a társadalmi tudomány az egyes emberek természetét alapul vevén, valamennyi emberek egymásra hatásának és összehatásának eredményét vizsgálja. Spencer a társadalmi tudománynak tárgyát ekképen írja le: »Mindenesetre annak (a társ. tud.-nak) tárgya a társadalmi halmaznak (social aggregate) növekedése, fejlődése, alkata és functiói, a mint azt az egyének egymásra való hatása létrehozza, oly egyéneké, kiknek természete részben hasonló valamennyi emberekéhez, részben hasonló a rokon fajokéhoz, részben sajátosak. — Természetes, hogy a társadalmi fejlődésnek eme tüneteit úgy kell magyarázni, hogy számba vesszük mindazon körülményeket, melyeknek minden társadalom ki van téve; ilyenek a helyi körülmények, a viszonyok a szomszéd társadalmakkal.« (The study of. soc.) 53 l.)*

Miután a társadalmi tudománynak lehetőségét és tárgyát láttuk, ki kell jelentenünk, hogy e tudománynak megteremtése és további feljesztése nem könnyű dolog. A nehézségek 1. tárgyiak és 2. alanyiak. 1. E tudománynak egyes adatait sokkal nehezebben állapíthatni meg, mint más tudományoknál, — minden történész tehet erről tanuságot; ennél még sokkal nehezebb megítélni azt, mely adat a fontos, s mely adatokat vessük egybe, hogy valami törvénynek nyomára jussunk. Ha valamire, bizonyosan a társadalmi életre illik Goethenek e mondása:

S bár csak olyan a gondolatgyár,
Mint a takács remekműve,
Hol egy lépésre száz fonál jár,
Vetéllő röpköd ízibe,
Láttatlan hajlik száلبa száلب,
Száz kapcsolót egy ütés talál. stb.

»Faust« ford. Dóczy Lajos.

Goethe ez esetben gondolatokról szól, de ugyanaz áll az emberi cselekedetekről és azoknak hatásairól. Ezekről is áll:

»Száz kapcsolót egy ütés talál«.

Ez teszi a társadalmi tudományt az objectiv szempontból oly szövevényessé és bonyolulttá.

* A 2-dik kiadást idézem.

Nem kevésbé nehéz a sociologia megalkotása 2-szor alanyi szempontokból. Ha már a fölötte nehéz munkát végeztük, hogy a tudománynak adatait minden ferditéstől megtisztítottuk és a valóban fontos adatokat kiszemeltük, ha szabad úgy szólanom, az épületnek köveit összeszedtük, összeraktuk, akkor még mindig a nehezebb feladat vár reánk, e tudományos adatok közt az oki összefüggést kikutatni, az adatoknak egymáshoz való viszonyát megállapítani. Az író ily esetben ugyancsak a társadalomnak tevékeny tagja, melynek törvényeit meg akarja állapítani, ő mindenféle természetes és elkerülhetetlen előítéleteknek rabja. Ilyen előítéletek származnak a nevelésből, továbbá onnan, hogy mindenki bizonyos nemzetnek, politikai, egyházi pártnak tagja; szóval lehetetlen, hogy ne tekintse valamely pártnak szempontjából a társadalmi tüneményeket. Ugyancsak azon oknál fogva, hogy a társadalmi tudományban az eligazodás olyan nehéz, szükséges, hogy az államférfi tevékenységében felette óvatos legyen. Mily veszedelmes az, hogy az állam többé avatkozik, mint abba, hogy csak az általános rendet tartsa fenn és a jogot biztosítja, Spencer már 1853-ban az »Over-Legislation« című essay-vel, később a »Specialized Administration«, »The Collective Wisdom«, »Political Fetichism« és több más essay-vel iparkodott kimutatni és élénk színekkel festeni. Spencer maga úgy látszik ez esetben, midőn bizonyítani akarja, hogy a privátvállalat mindenben legyőzi az állami vállalatot, hogyha az állam olyasmibe avatkozik, mibe nem szabad avatkoznia, azzal több kárt tesz, mint hasznot hoz, néha — a pártszellem tévedésébe esett.

A társadalmi tudomány szintugy, mint az előbb tárgyalt tudományok, fejlődési tüneményeket ír le és azoknak törvényeit állapítja meg. A fejlődés az egyik állapotból a másikba való lassu, észre nem vehető átmeneteket tételez fel. Ezen igazságnak megismerése a politikai pártok meggyőződéseire a kellő hatást meg fogja tenni; majd megérlelődik azon meggyőződés, hogy, mert fejlődéssel van dolgunk, sokszor régi intézmények tarthatatlanakká válnak, ellenben, mert a fejlődés lassu, a régi intézmények csak fokozatosan módosíthatók; e meggyőződés egyrészt a conservatív pártnak merevségét, másrészt a haladó pártnak hevesességét fogja mérsékelni.

Azzal, hogy lassu fejlődéssel van dolgunk, összefügg egy

vád, melyet Spencer ellen emelnek, hogy ő a laissez-faire politikáját védi. E vád alaptalan; ő tulságosan kiemelheti azt az elvet, hogy mentül kevesebbé avatkozik a kormány, annál jobb, mint már a fentebbi essayben tette, de ő maga elitéli a teljes laissez-faire politikáját. Különben arra majd visszatérek, ha a »Social statics« című munkáról szólni fogok.

III. A z e l m é n e k e l ő k é s z ű l e t e a t á r s a d a l m i t u d o m á n y t a n u l m á n y o z á s á r a.

Mivel a társadalmi tudomány oly bonyolult, annak művelésében nem boldogulhatunk, ha szellemünket bizonyos fegyelemnek alá nem vetjük; e fegyelmet reánk csak bizonyos alább megnevezendő tudományok gyakorolhadják. Szükséges továbbá, hogy az illető tudós azon meggyőződéstől legyen áthatva, hogy léteznek szigoruan meghatározott viszonyok, hogy vannak megrendíthetlen természeti törvények, melyek alól még a társadalmi tudomány sincs kivéve. Különösen hasznos előkészítő tanulmány a társadalmi tudományra a biológia tanulmányozása.

»Rhetorikai képek sokszor tévutra vezetnek, mert arra készítetnek, hogy teljes egyformaságot lássunk ott, hol csak kis hasonlóság forog fenn, de alkalmilag tévutra is vezetnek, mert miattuk ott, hol valóságos egymásnak megfelelés van, csak képies hasonlóságot vélünk látni. Metaphora, mely egy valóságos hasonlóságnak kifejezésére használtatik, sokszor azt a gyanut kelti fel, hogy csak képzelt hasonlósággal van dolgunk; ennek folytán elhomályosítja a két dolognak legbensőbb rokonságát. Így vagyunk az efféle szólamokkal, mint: »politikai test«, »politikai szervezet« s más effélével, mely a társadalmat élő lényhez hasonlítja; fölteszszük, hogy ezek csak amolyan alkalmas phrasisok, de tényt nem fejeznek ki, — hogy inkább egy képzeletes dolognak megerősítésére törekcsenek. Mégis e metaphorikus kifejezések itt többet jelentenek mint közönséges metaphorikus kifejezések. Ezek a beszédnek mintegy utmutatói, melyekre bukkantunk, hogy igazságot idézzenek elő lelkünkben, melyet eleintén csak homályosan látunk be, de mely mind világosabbá válik, mentül gondosabban vizsgáljuk annak nyilvánvalóságát.

Hogy valóságos analogia forog fenn az egyednek és a társadalomnak szervezete közt, az tagadhatatlanná válik, ha átlátjuk, hogy mindkettőben bizonyos egyforma, szükségképeni tények határozzák meg a structurát (The study of soc. 330. l.). Az idézett szövegből látjuk, hogy a társadalmi tudományban sok oly törvénnyel fogunk ismét találkozni, melyet már a biológiában megemlítettünk, — későbbben e pontra különösen vissza fogok térni, — most csak azt említem, hogy a fentebb említett körülménynél fogva Spencer szerint az államférfi igen praktikus hasznát veheti, ha a biologia főbb tételeiben járatos.

Ép oly fölötte tanácsos, hogy az államférfi a psychológiának alapvető tételeiben kellően járatos legyen. E tanulmányunk kerete, melyet magamnak előírtam, nem engedi meg, hogy bővebben szóljak azon okokról, melyek ajánlatossá teszik azt, hogy az államférfi a psychológiát is tanulmányozza; elég csak megemlítenem, hogy a törvény emberekre alkalmaztatik, tehát ezeknek lelki tulajdonságaival számolnunk kell.

IV. A társadalomnak eredeti alapjai és tényezői.

Azt a fejlődést, melyet a társadalom feltűntet, Spencer 'superorganic evolution'-nek nevezi, feltétele pedig, hogy egyenrangú elemek (itt az embereknek) összehatásából egy magasabb organikus társadalmi rend keletkezzék és fejlődjék. Az egyes ember nem áll magában a világban, hanem más emberekkel és a környező természettel sűrűen érintkezik, és így mindenekelőtt ez említett tényezőket kell tekintetbe venni, melyek a társadalmi rendnek fejlődésére, a civilisatio haladására befolyanak. Hogy a társadalom a helység földrajzi viszonyainak hatása alatt áll, ismeretes; ép oly ismeretes, hogy nagy befolyással van valamely nép civilisatiójára az, vajjon számos taggal bír-e a nép, vagy kevéssel, sűrűen laknak-e az emberek egymás mellett vagy elkeneközleg; végre arról sem szabad megfejeltkezni, mily népek laknak egymás szomszédságában, mert a népek örökké nem maradnak egymástól elszigetelten. Felette nehéz azon ismeretes ténynek, hogy a geographiai helyzet a civilisatióra hat, legvégső, és az időben legeiső elemeit feltűntetni. Egyrészt azt látjuk, hogy

a kevésbé művelt ember a geographiai helyzet hatása alatt inkább áll mint a művelt, másrészt tudjuk az őskori leletek tanúsága szerint, hogy az emberiség már évezredeknek kiszámíthatlan sora óta létezik; már most fölötte nehéz, meghatározni azt: először, melyek voltak azon geographiai viszonyok, midőn az ősember a földet lakta, másodsor, mint-hogy a földnek külső alakja más volt mint most, miképen hatottak e teljesen másnemű geographiai viszonyok az ősemberre. A fejlődésben minden későbbi állapot az előbbit tételezi fel, auzól határoztatik és abból magyarázandó; de az említett okokból az embernek ősalapotját geographiai szempontból nem határozhatjuk meg, és így a sociologia már kiinduló pontján nehézségekbe ütközik. Van azonban a tudomány számára elég adat felhalmozva, mely nagyjában arra a kérdésre felel, mily befolyással vannak a társadalomra a meteorologiai viszonyok, a földnek vízszintes és függőleges tagoltsága, a növényzet, az állatország stb. — A milyen kénytelenek vagyunk az ősember környező geographiai viszonyokat és azoknak hatásait az ősemberre megállapítani, ép olyan képtelenek vagyunk az ősembernek egyéniségét pontosan körülírni; de tanulmányozhatjuk a vadembert, és innen pótolhatjuk némikép a hiányt. Spencer hosszas tanulmányának tárgyává teszi a vadembernek physikai és lelki tulajdonságait; e tanulmányból csak egy-két adatot hozok fel. A vadember előbb éri el érettségének korát, mint a művelt, annál fogva plasticitása kisebb. Erőt nem tud annyit kifejezni, mint a művelt ember; mert eledelét egyszer bőven, máskor éppen nem kaphatja, gyomra roppant sokat bír emészteni, de a vadember koplalni is tud. Az időnek változásait kevésbé érzi mint a művelt ember; hideg, meleg nem igen bántja. — Lelki tulajdonságait illetőleg Spencer sok hasonlatosságot talál a vadember és a gyermek közt. Mindkettő nem tud hosszabban egy dolgon gondolkodni, mindkettő képtelen az elvontabb gondolkodásra. A vadaknak már régen vannak szavaik egyes állatok elnevezésére — például kutyára, lóra stb. —, de az elvontabb szó 'állat' még hiányzik szótáraiból; csak későbbben, haladottabb fejlődési fokukban találhatni a népeknél abstractabb fogalmakat, oly szavakat, melyeknek a magyar-,ság'-,ség' ragu szavak felelnek meg. A vadember ép úgy mint a gyermek fölötte hiszékeny, a leg-

badarabb magyarázatokon nem ütközik meg, ritkán csodálkozik, vagy ha csodálkozik, azt találja csodálatosnak, a mi nekünk természetszerűnek látszik, és azt természetszerűnek, mi nekünk csodálatosnak tetszik. Valamint a paedagogusnak főfeladata, hogy a gyermek eszejárásába bele tudja magát találni, ugy az ethnologusnak is a vadembernek eszejárását kell tanulmányoznia, és azután kevésbé badaroknak fogja találni nézeteiket, s át fogja látni, hogy a vadember eszejárása szerint tekintve annak nézetét a világról, az teljesen természetes és okszerű. Fentebb említettük, hogy a vadember korábban éri el érettségét, hogy ennél fogva plasticitása kisebb; ez okozza, hogy szokásaiban conservativ és minden újításnak ellensége. Ő továbbá érzelmére nézve heves, és így kevesebbé hajlandó a társulásra, a jövőt nem igen veszi számításába. Társadalmat csak félelem, vagy egy vezér előtt feltűnő respectus tarthat össze. Az ego-altruistikus érzelmeknek még némi nyomát, de az altruistikus és magasabb érzelmek vajmi kicsi nyomát találhatni a vad népek közt.

V. A meghaltak lelkeinek tisztelete, mint az ősi vallásnak alapja.

Miután Spencer kifejtette, milyen a vadember testileg és lelkileg, e lelki tulajdonságai alapján vizsgálja, milyen a vadembernek vallási meggyőződése, miért okvetlenül ilyen az, mily alapon nyugszik e vallásos meggyőződés. A vallási eszméknek származására vonatkozó elméletet Spencer 18 fejezeten végig hosszadalmasan tárgyalja; az eredményt összefoglalva a XXVI. fejezetben adja elő. E fejezet, melynek címe »The primitive theory of things«, oly fontos, hogy szükségesnek tartottam annak jó részét fordításban közölni. Nagy szerepet játszik e fejezetben az »alter-ego«-ról szóló tan. A vadember t. i. meg van győződve, hogy benne még egy »alter-ego« lakozik, mely tőle megválhat s visszatérhet belé. Hogy mi indítja a vadembert arra, hogy azt a meggyőződést lelkében táplálja, azt Spencer »The Origin of Animal-Worship« című essay-ében (Essays III. k. 103. k. 1.) ekképen adja elő: »1. Nem lehetetlen, hogy árnyéka, mely őt mindenütt kíséri és mozog, a mint ő maga mozog, kissé közreműködik abban, hogy a vademberben az alter-egoról való ho-

mályos eszme támadjon. Csak figyelemmel kell kísérni. mennyire érdeklődik egy gyermek árnyékának mozgásai iránt, csak arra kell emlékezni, hogy az árnyék eredetileg nem tekinthető a világoosság tagadásának, hanem valóságos lénynek, hogy megértsük azt, miszerint a vadember igen könnyen elképzeli magát, hogy az egy önálló valami, mely lényének egy részét képezi.

2. Az efféle meggyőződés — hogy t. i. létezik alter-ego — még sokkal határozottabban támasztható benne az által, hogy arcának, testének visszfényét a vízben látja: e visszfény pedig utánozza alakját, színeit, mozgásait, fintorgatásait. Ha arra emlékezünk, hogy a vadember sokszor ellenzi, hogy portraittirozassék, mivel azt gondolja, hogy mindenki, ki ábrázatát elviszi, lényének egy részét viszi el tőle, igen könnyen telfoghatjuk, hogy valószínűen azt gondolja, hogy képmása a vízben önálló lény, mely némiképp hozzá tartozik.

3. A visszhang is mindenestre megerősíti az alter-egoról való eszmét, mely más uton keletkezett. Minthogy a vadember képtelen annak természeti eredetét megérteni, azt szükségkép egy élő lényre veti, — oly lényre, mely mókázik vele, és kutatását kijátszsa.

4. Az efféle vagy más természeti tüneményekből eredő sejtelmek fontosságra nézve azonban csak másodranguak. Az alter-egoról való meggyőződésnek gyökere az álmokról tett tapasztalatokban rejlik. A különbséget az álomélet és a valóságos élet közt, melyet mi oly könnyen veszünk észre, a vadember csak nagyon homályosan ismeri meg, és szóval ki sem fejezheti azt a különbséget, melyet észrevesz. Ha felébred és azoknak, kik alva nyugodtan feködni látták, leírja, hol volt és mit tett, esetlen nyelve nem képes kifejezni a különbséget, mely a közt van, hogy látott valamit, de csak álomban látta, hogy tett valamit, de csak álomban tette azt. Nyelvének ezen hozzá nem mértségéből (inadequacy) nem csak az következik, hogy ezt a különbséget mások előtt világosan ki nem fejezheti, hanem az is, hogy azt maga is nem képzelheti tisztán. Innen van, mivel ezt másképen nem magyarázhatják, hogy ő s azok is, kiknek álmokalandjait elmondja, azt hiszik, hogy alter-egója tőle eltávozott és visszatért, midőn fölébredt. És ezt a meggyőződést, melyet különféle most létező vad törzseknél találunk, ép úgy a most művelt népeknek ősi hagyományaiban találjuk.

5. A fogalom az alter-egoról, mely tá-

vozhatik és visszajöhet, a vadember szemei előtt döntőnek látszó igazolását találja az öntudatnak rendkívüli de végképeni eltűnésében, az öntudatnak zavarásában, mely esetleg törzsének egyik másik tagjában előfordul. Olyas valaki, ki elájult és rögtön öntudatra nem hozható, mint az alvó — jellemző a kifejezés »magához térni« stb. — olyan állapotot tüntet fel, melyben az alter-ego egy időre egyáltalában vissza nem hívható. Az alter-egonak hosszabb időre való eltávozását, még inkább tünteti fel az apoplexis, katalapsis és a felfüggesztett életjelnek egyéb esete. Ilyenkor az alter-ego órákig marad távol és visszajövén konokul megtagadja a felvilágosítást, hogy hol volt. E nézetet megerősíti mindenki, kit a nyavalya kitört; ennek testét az alter-egonak távolléte alatt ellenség szállotta meg, mert különben miképen eshetnék meg, hogy az alter-ego, ha visszajön, tagadja, hogy tudná, mit tett a test? Ezt a föltevést, hogy a testet más valaki szállotta meg, még az alvajárásnak és elmeháborodásnak esetei is erősítik meg. 6. Miképen kell tehát a halált okvetlenül magyarázni? Az alter ego rendszeren visszajött az alvás után, mely hasonló a halálhoz. Az ájulás után is visszatért, mely még hasonlóbb a halálhoz. De még akkor is tért vissza, midőn valaki katalapsisben mereven ott feküdt és teljesen halottnak látszott. Nem fog-e visszatérni még hosszabb testi nyugodtság és merevség után? Világos, hogy ez nemcsak lehetséges, de valóban valószínű is. A halott embernek alter-egója hosszú időre eltávozott, de létezik valahol, közel vagy távol és minden pillanatban visszajöhet és azt teheti, a mit mondott, hogy tenni akarja. Innen a temetésnek különböző szertartásai, hogy fegyvert vagy más értékes tárgyat tesznek a halott mellé, hogy naponként ételeket hoznak neki stb.«

A vadember arról is van meggyőződve, hogy a többi tárgyaknak is van alter-egójuk. — XXVI. fejr. §. 206. »Az égbolton, a földön. óránként, naponként és nagyobb vagy kisebb időközökben változások oly módokon mennek végbe, mely módokat a vadember épen nem ismer; — dolgok váratlanul feltűnnek, eltűnnek, változnak át, alakjukat változtatják. Midőn ez utóbbi tények arra látszanak utalni, hogy az önkényesség minden körös-körül észrevehető tevékenységnek (action) közös jel-

lemvonása, csak azt a nézetet szilárdítják meg, hogy a tárgyak kettős léttel bírnak, mely majd láthatóvá lesz, majd eltűnik, majd pedig alakját változtatja.« Ime a vadembernek magyarázata a természeti tüneményekről. — Spencer elméletét az alter-egoról ekképen folytatja: »Ezen alter-ego, mely minden embernek tulajdonítatik, eleintén sem különbözik az egótól. Azt hiszik, hogy ép oly látható, ép oly anyagi; szintugy éhezik meg, szomjazik, elfárad és fáradalmat érez. Midőn eredetileg a kísértet, lélek, szellem kevésbé különbözik a személytől, minthogy agyon lehet ütni, vízbe fulasztani, vagy más módon újból megsemmisíteni, az föltett természetében csak lassan válik mássá, (differentiates slowly in supposed nature). A haladó gondolat, mely (ellentmondó) következtetéseket kiegyenlíteni törekszik, ezeket (szellemeket) mind kevésbé durva anyagból valóknak képzele magának; míg eleintén a kísértetnek csak rövid (a test halála után való) második élete van, az lassacsán (a népeknek haladó hite szerint) hosszabb életüvé válik, és anyagában mindinkább eltér a testiességtől; végre egészen aetherikus lényvé válik. Midőn a halott embernek ezen alter-egóját eleintén minden tekintetben az egoval egyenlőnek tartják, azt is tartják, hogy miután amaz a halál után távozik, ugyanazzal foglalkozik, mint ez. Ha zsákmányoló népből való, akkor harcol és vadász, ugy mint azelőtt; ha nomád fajból való, akkor marhájának gondját viseli és tejet iszik; ha földmivelő népből való, akkor újból vet, arat stb. A (halál utáni) második életnek ezen fölfogásából, mely a kormányzás alakját és társadalmi rendet illetőleg is egyenlő az elsővel, azon szokás ered, hogy a holttest mellé ételt, italt, ruhát, fegyvert tesznek, hogy sírjánál házi állatokat, feleségeit, rabszolgáit feláldozzák.

A hely, melyen a vademberek nézete szerint a halál utáni élet folytatatik, az illető népnek történeti előzményei szerint különböző. Sokszor azt tartják (a népek), hogy a szellemek (ghosts) utódaikkal együtt élnek és az ételeknek egy részét naponkint számukra teszik félre; néha azt is tartják, hogy a szomszéd erdőt szeretik látogatni és azt teszik föl, hogy az ott hagyott és nekik fölajánlott ételeket elköltik; míg más esetben azon nézet uralkodik, hogy azon vidékekre térnek vissza, a honnan a nép bevándorlott. Ezen második világ szárazföldön való utazással

érhető el, vagy folyamatosan lefelé kell utazni hozzá, vagy a tengeren át, vagy a világtájnak más iránya felé, a mint azt a néphagyományok meghatározzák. Innen van, hogy a sírnál az utazásra szükséges szerek hagyatnak: ladikok az útra, lovak a nyargalásra, kutyák a vezérletre, fegyverek a védelemre, pénz és uti levelek a biztonság kedvéért. Hol hegyláncokon szokták a halottakat eltemetni, és annak következtében azok tekintetnek a szellemek lakhelyéül, vagy hol hódító nép e hegyláncokat elfoglalta, ott az egek, melyekhez a hegyeknek tetejétől juthatni, a másik világ helyéül, vagy legalább a másik világ egyik helyéül tekintetnek. Ha a halottaknak ezen alter-egóiról eleintén azt hiszik, hogy csak rövid életűek, akkor a néphit szerint nagy tömeget nem képezhetnek; de tömegük szükségkép felhalmozódik, ha örökké való második életet tulajdonítanak nekik. Mint-hogy ilyenkor mindenütt csak úgy hemzsegnek, tetszésük szerint föltünhetnek és eltünhetnek, előre nem látott módon működhetnek, bennük látják a népek minden idegenszerű, váratlan, meg nem magyarázható eseménynek okát. Minden, mi a rendestől eltér, az ő tevékenységükre vettetik, az ő tevékenységüket még az oly esetekben is teszik fel, melyeknek természete, oka minékünk szembeszökő.

A mint azt tartják, hogy minden feltünőbb dolgot, mely a külső világban előfordul, ők (szellemek) viszik végbe, úgy azt is tartják, hogy ők az élő lények minden szokatlan cselekvésének eredeti megindítói. A testet, melyet rendes vagy rendkívüli érzéketlenség állapotában saját alter-egoja elhagy, másnak alter-egoja foglalhatja el, legyen e más személy élő vagy halott; így a halott ember roszakaratu alter-egoinak tulajdonítatik a nyavalyatörés vagy egyéb rángatódzások, a delirium és az őrültség. Mi több, minthogy ezen elmélet a megszállásról mind oly testi cselekvést magyaráz meg, mit az egyén akaratlanul tesz, az olyan tevékenységeket is magyarázza, mint a tüsszentést, ásitozást stb.; ezen elmélet szerint magyarázzák meg a betegségeket általában véve és a halált; ezt egy láthatatlan ellenség okozza.

Míg egyrészt azon esetben, hogy barátságos szellem szállja meg az embereket, ezek természetfölötti erőt meg ismeretet nyernek, ennél fogva ezt kívánják és kérelemmel akarják elérni, — másrészt természetesen attól félnek, hogy gonosz szellem szállja meg

az embert, mely csak physikai és lelki bajokat előidéz. Ha azt tartják, hogy ez utóbbi történt, akkor csak kiűzés segíthet rajta. A kiűző (exorcist) azt vallja, hogy hangos lármával, félelmetes arcfintorgatásokkal, utálatos, bűdös szagokkal kihajtja a roszakaratu kelleetlen jövevényt. A kiűzésnek ezen egyszerűbb módját azon fejlődöttebb módja követi, mely szerint egy erősebb szellemet hívnak segítségül. Innen alkalmilag a megbűvölő gyakorlata is növi ki magát; ez t. i. a szellemek fölötti hatalmával él, és kényszeríti őket, hogy gonosz céljaira közreműködjenek.»

A mint a vad emberek egyik része a kiűző segítségével a gonosz szellemet távol akarja tartani, úgy másik része kérelmekkel akarja azt magának megnyerni.

»Ezen indokból és ezen vallási szertartásokból (observance) származnak az isteni tiszteletnek valamennyi alakjai. A szellemtől való respectus (awe) szentté teszi a sírt fődő környezetet, és ebből majd templom válik, míg a sírból magából oltár lesz. Azon adakozásokból (provisions), melyek a halottnak adatnak, — néha rendszeren (habitually), néha meghatározott időközökben — a vallásos feláldozások fejlődnek ki, — a rendesek és rendkívüliek, — a naponkéntiek vagy ünnepeken adottak. A sírnál való áldozatok és megésonkitások az isten oltáránál történendő áldozatokká és vallásos vérontásokká válnak. Az ételtől való tartózkodás a szellem javára, bűjtöléssé és más szent cselekvésekké válnak; adományokkal összekötött vándorlások a sírhoz zarándoklásokká válnak a szent helyhez. A halottnak dicsérése és hozzá intézett kérelmek vallásos dicsénekekké és imákká válnak. Ily mód on minden vallásos szertartás a halottak iránti tiszteletből származik.« (Princ. of Sociology. I. 443. k. k. l.)

Nagy feladat bizonyítani, hogy minden vallásos tisztelet a halottak tiszteletéből származott, de kivált nagy feladat meg bizonyítani azt, hogy minden vallásos hit és mythos a szellemek hypothesiséből magyarázható. Ez utóbbi különösen fölötte nehéz feladattá válik, ha ezen hypothesisből kiindulva meg akarjuk magyarázni, miképen fejlődött az állatok, növények, fétichek, de sőt az égnek és csillagoknak tisztelete. Kezdjük a fétiche tiszteletén. Először tiszteltetett az imént meghalt embernek teste, azután mumiája, továbbá testének maradványai, továbbá oly tárgy, mely részint az ember testéből, részint más anyagból készült

végre oly alak, mely a meghalt testének maradványait magába foglaló boritékon vagy síron állott. Ime az ámtenetek a halottak tiszteletéből a fétiché tiszteletére. Annak megmagyarázására, hogy az emberek állatokat, növényeket, sőt napot, holdat isteneknek tekintettek, Spencer már az »Animal Worship« című essayben bőven él a melléknevek (nicknames) elméletével. A nyelv a vadembereknél fölültekezdetleges; ők tehát tisztán nem jelölhetik meg azt, hogy, ha valaki erejénél fogva oroszlánnak neveztetett, hogy az csak költött melléknév. Mig az illető ember élt, tévedés nem történhetett, mert kiki láthatta, hogy x ember és nem oroszlán; de midőn meghalt, az utódok közt már senki sem ismerte őt személyesen, de azon hagyomány fennmaradt, hogy oroszlánnak neveztetett: akkor nagyon könnyen megeshetett, hogy az utódok a melléknevet betű szerint vették és azt mondták, hogy oroszlántól származik (totemism). Főkép ezen elmélet segítségével még a növényeknek és többi tárgyakra tisztelete is magyarázható. De Spencer ezeken kívül még más körülményeket említ meg, melyek e hitnek fejlődésére hatottak. Éjjel a vadember egyik meghalt társáról álmodozik és felébredvén ott talál kunyhójában kigyót vagy más állatot, mely becsúszott; mi természetesebb, mint hogy ezen állatot a meghalt lelke testi megjelenésének tartsa? Vagy a vadember a meghaltak sírjánál talál állatot, ezt is kapcsolatba hozza a „meghaltak lelkével. Vagy a vadember úgy van meggyőződve, hogy a növény bódító hatása egy benne lakó szellemre vethető. Sokszor a hely is, honnan a család vagy néptörzs vándorlásaiban jött, okot szolgáltatott ilyen vallási hitre. (Spencertől függetlenül hasonló elméletre jutott Tylor E. B. a »Primitive Culture« című művében.)

VI. A társadalom szervezete.

Mielőtt Spencer a részletekre áttérne, a társadalmat mint olyat jellemzi, főjellemét pedig abban találja, hogy az szervezet. A társadalom szintolyan szervezet, mint akár mely más szerves lénynek szervezete. — Ezt előbb már többen sejtették, pl. Plato és Hobbes, de mind kettő tévedett az összehasonlítás részleteiben és abban, hogy nem a szervezettel magával, hanem az emberi testtel hasonlították össze a társadalmat. — A »The

Social organism» című essayben Spencer az analogiának e négy lényeges pontját állítja össze: 1. A társadalmak ép oly kis embryoból erednek és később ezerszer meg ezerszer nagyobbakká lesznek, mint a szervezetek. 2. Mint a szerves lényekben, úgy a társadalmakban sem lehet eleintén alkatot megkülönböztetni, ez alkat azonban fejlődik és mind szövevényesebbé válik mind a szerves lényben, mind a társadalomban. 3. Mind a szerves lényben, mind a társadalomban eleintén az egyes részek egymástól függetlenek, később egymástól mind függőbbekké válnak, úgy hogy egy résznek megrongálása az egészre zavarólag visszahat, egy résznek elpusztulása az egésznek szétrombolását vonja maga után. 4. Végre a társadalomnak élete az egyes egyedeknek halálával meg nem szűnik ép úgy, mint a szerves lényben az egyes atomok és molekulák jönnek-mennek, de az egész lény fennmarad. Ez analogiák mellett Spencer még a különbségeket is állítja fel, melyek a szerves lény és a társadalom közt megvannak.

1. A társadalomnak nincsen határozott külső alakja. 2. A társadalmat alkotó elemek nem képeznek egy összefüggő folytonos egészet, mint a szerves lény atomjainak összessége. 3. A szerves lénynek atomjai jobban vannak helyükhöz kötve, mint a társadalomnak egyénei, melyek ide s tova vándorolhatnak. 4. A szerves lényben csak egy rész képes érezni (az idegek?), a társadalomban minden egyed, mely voltaképen egyén, képes arra. Spencer azon van, hogy adatok alapján e látszólag kirívó különbségeket kisebb mértékre redukálja, például: midőn a szerves lényeknek atomjai folytonos egészet képezvén, egymással közvetlenül érintkezvén, egymásra közvetlenül hatnak, a társadalomnak szakadozott egészet képező tagjai nélkülözik e közvetlen *physikai* egymásra hatást (ha nem is teljesen), de pótolja e hiányt a nyelv és a többi külső jelek, melyek segítségével a társadalom atomjai egymásra hatnak. Egy lényeges különbséget azonban különösen szem előtt kell tartani: a szerves lényben az egyes atom csak az egész kedvéért van ott, annak céljait kell előmozdítania, a társadalomban ellenkezőleg, minthogy minden egyén egyuttal érző lény, az egész (állam, társaság) az egyesnek kedvéért van.

Az analogia a szerves lény és a társadalom közt még továbbra is vihető: a termelő osztály az emésztő és tápláló szervek rendszerének felel meg, a kereskedő osztály a vérrendszernek, a kor-

mányzó osztály az idegrendszernek. Ép oly módon, mint látjuk, hogy az alsóbb rendü szervi rendszerekből fejlődnek a magasabb szervi rendszerek, ép úgy látjuk, hogy a társadalomban is az alsóbb társadalmi rendekből fejlődnek a magasabb rendek. A szervezetben minden egyes szervezeti rendszer a többiek érdekeit (ha úgy szabad szólanom) mozdítja elő, de a többiek rovására a maga táplálékát veszi az egész tápláló anyagból; a társadalomban ugyanazt tagasztaljuk.

VII. A család.

Miután Spencer a társadalmat így általában jellemezte, a társadalmi tudomány részleteire tér át, és először a családi viszonyok fejlődését és a fejlődésben mutatkozó törvényeket deríti fel. Hogy a társadalom fennállhasson, szükséges, hogy az elhaló elődöket utódok pótolják; és valóban, midőn Spencer a családnak alapjait és kiinduló pontjait vizsgálja, azon tanára tér vissza, melylyel a biológia elveit befejezte. * Feltűnőnek látszhatik, hogy az utódoknak nemzése és azoknak nevelése képezze az alapot, melyből a családi viszonyok kifejlődnek, de Spencer adatokra hivatkozik, midőn a családi együttlétet ezen állatias ösztönökből származtatja. A legvadabb népek sem házasságot nem ismernek, sem házasságkötési szertartásokat, de még a házasi életnek fogalma, szava is hiányzik náluk. Minthogy a gyermekek jó ideig ápolást igényelnek, minthogy mindkét szülő ez ápolásnál közreműködik, mint azt már sok állatnál is látjuk, azért a két szülő együtt él, és innen fejlődik azon rokonszeny egymás iránt, melyből a művelődés fejlődésével a családias élet tisztasága is fejlődik. Sok olyan érzelem, melyet velünk születettnek vagyunk hajlandók gondolni, nem az; vad népeknél a fiu anyjával, az atya leányával, testvér testvérel gyermekket nemz, másutt pedig a leányi szüzesség, asszonyi hűség ismeretlen. Ilyen nyers alapból fejlődnek azon gyöngéd érzelmek, melyek most a családi köteleket nemesítik. Azon szokás, hogy a nők idegen törzsektől elragadtatnak (exogamy), csak harcias vad népeknél fordul elő, békés

* L. Magy. Phil. Szeml. I. 385. k. 1.

és a műveltségben haladottabb népeknél inkább saját törzseikből veszik a feleségeket (endogamy). A társadalomnak legalsóbb fokán azon családi állapot van, melyet Spencer promiscuity-nek nevez, és mely abban áll, hogy nevezett családi és házassági viszonyok ismeretlenek. Férfi és nő állatias ösztönöktől készítve ideig-óráig együtt élnek, azután szétválnak, kiki mással él, és így megy az sine fine. Már magasabb fejlődési fokot jelez a sokférfuság (polyandry) és soknejűség (polygyny). Ha a promiscuity csak olyan törzseknél fordulhat elő, melyeknek sem állandó lakhelyük, sem vagyonuk nincsen (kivéve a mi az élet fentartására mulhatlanul szükséges), a családi életnek e két utóbbi neme már bizonyos műveltségi fokot tételez fel, sőt a házasságok bizonyos szabályoknak vannak alávetve, úgy hogy a sokférfuságnál igen sokszor az az eset fordul elő, hogy több testvérnek van egy felesége. Vajjon a sokférfuság békésen élő nemzeteknél fordul-e elő, a soknejűség harciasoknál, azt biztosan mondani nem lehet, habár a priori okoskodva az ember ezt tételezné fel. A műveltség legmagasabb fokán mindenütt az egynejűség kap lábra. (Az egynejűség szó nem felel meg teljesen a fogalomnak, mert ha több férfinak van egy felesége, az is egynejűség, monogamy, holott a monogamy szó azt fejezi ki, hogy egy férfi egy nőt vesz feleségül). A monogamiánál a rokonságot a legpontosabban lehet megállapítani, az egyes emberek családi viszonyai egymáshoz a legélesebben vannak körülírva. Minden egyes individuum jóléte általa a legjobban van biztosítva. Csak a monogamiában fejlődik azon szülői szeretet, mely a gyermekek neveltetését a legjobban biztosítja, csak a monogamiában fejlődhetik azon gyermeki szeretet a szülők iránt, melynek következtében az elaggott öregek el nem hagyatnak, hanem a legszeretetteljesebben ápolatnak.* A monogamiában a társadalmi viszonyok a leghatározottabbak, és itt látjuk a fejlődésnek azon törvényét, melynél fogva a határozatlan határozottá válik. Párhuzamosan azzal, hogy a házassági élet mindig tisztábbá és rendezettebbé lesz, az is jár, hogy a csa-

* A biológia fentebb idézett fejezetében található azon tétel, hogy a magasabb állatoknak kevesebb utódjaik vannak, de azok jobban vannak védve az élet veszélyei ellen; azt is láttuk, hogy az emberiség szaporodása tekintetében ez irányban fejlődik; ime a monogamia, a családi fejlődésnek utolsó stádiuma, ugyanazt biztosítja.

lábban a nőnek és gyermekeknek helyzete mindig jobb lesz; a férjnek zsarnoki hatalma felesége és gyermekei fölött, mint azt a soknejűségben élő nemzetek és a monogamiában élő nemzetek fejlődésüknek alsóbb fokán feltűntetik (a rómaiaknál a patria potestas), mindinkább tünedezik, és helyébe a nők iránti tisztelet, a gyermekek kiméletes neveltetése, szabad akaratuknak biztosítása, jogaiknak elismerése lép.

Budapest.

Lechner László.

A N Ő.

II.

A nő első természeti állapotáról nem nehéz képet alkotnunk magunknak. Sok történeti nyom maradt fenn az egészen vad állapotban élő emberekről s Afrika, Ausztrália s Amerika és a szigetek ma is mutatnak fel olyan népeket, melyek nemi élete nagyon közel áll az állatokéhoz. Sok ezer évig élhettek a később történetivé lett népek is tulajdonképeni családi összekötetés nélkül, mikor minden nő minden férfié volt. Ilyen állapotot találtak újabbkori utazók több helyen, így Queen Charlotte (Észak-Amerika nyugoti partján) szigetek benszülőtteinél s a Nilgherry-hegyekben élő korumbáknál és iruláknál. E nemi communismusból magyarázható meg a már alakuló társaságoknál azon törvényes rend, hogy az anya volt a családfő, mint kétségtelen szülője gyermekeinek, a leányok örökölték s a gyermekeket az anyákról nevezték. Az észak-amerikai kontinens csendes-tengeri felén lakó népeknél a leszármazási rend kizárólag nő-ágnál volt. Dél-Amerika nyugoti oldalán a csibesa népnél (a mai Uj-Granada területén) nőágon ment át a rang, habár a vagyonban a gyermekek osztoztak. Az Antillák őslakóinak apró fejedelmei az uralmat mindig legidősb nővérük elsőszülött fiára hagyták s ha ennek nem volt fia, a második nővérére. Nyugat-Afrikában valamint Dél-Afrika nyugoti partjain a nőági leszármazás csaknem általános. Madagaszkárban szintén sokáig fenntartotta magát e kezdetleges leszármazási rendszer; a király legközelebbi nőrokonának fia lett a trónörökös. A malaj-törzsek nagy részénél, így Menankalaóban túlnyomólag a nőág az, melyen a név, rang és vagyon a nemzedékre átszáll. Egész Malabarban,

kivéve Travankórt a nővérek gyermekeire száll a vagyon. De az európai népeknél is találni nyomát ez öröklési rendnek. Cantabria régi lakóiról azt írja Strabo, hogy itt a leányokat illette az örökség, míg a fiuk hozományt kaptak. Skótország felvidékének kelta őslakosai szintén nőágoni örökösödést követtek.

E női communismusból továbbhaladás a soknejűség (polygamia) néhol a sokférjűség (polyandria), melyeneket ma is igen sok népnél találunk. (A dravidáknál Indiában s a Marquesas-sziget lakóknál polyandria van). Kezdetben azonban nem volt ennek semmi törvényes alakja, ideig-óráig együtt éltek az emberek s elhagyták egymást, máshoz szegődtek s a nő erényességének szükségét sem a házasság előtt, sem az alatt nem érezték. Tisztán az állati ösztönön alapulván az összeköttetés, az élvezetre nem voltak féltékenyek s egész törvényesen megosztották azt rokonaikkal, törzsbelieikkel s idegen vendégeikkel is. Ebből magyarázható ki, hogy a műveltségnek magasabb foka kellett, mikor a vérrokonok, sőt testvérek közti házasságot nem tartották illőnek. A nő nem feleség, de az ösztönök kielégítésének eszköze s a férfi rabszolgája, melyet mint házi állatát vagyonnak tekintett. Nem kell visszamennünk a művelt népek multjába, ma is találunk több népet, melynek életéből a nők hajdani sorsát megismerhetjük. Az ausztráliaiaknál a nő végez minden dolgot, utazás közben ő huzolja a gyermekeket s minden terhet, s tiszteletteljes távolságból nézi, míg a férfi az étel javát elfogyasztja s megelégszik a maradékkal. A gyermekeknek, főleg a leánygyermekeknek megölése rendes dolog a táplálék hiánya miatt. A házasodás minden szertartás nélkül történik. Annyi asszonyt vesznek, amennyit el bírnak tartani s így történik, hogy fiatalok, ha szegények, vén asszonyokkal kelnek össze. Ugyanez áll a hottentóttákról. Itt ugyan szegénysége miatt legtöbb férfi csak egy nőt tart, de attól nagyon könnyű elválnia, s bár ez végez minden dolgot, utazáskor az ökröt, melyen férje ül, ő vezeti, igen kegyetlenül bánik vele. Az aleutiszigetek férfiai annyi nőt vesznek, amennyit eltarthatnak s ha valamelyiket megunják, egyszerűen hazaküldik. Az észak-amerikai indián feleségének élete is gondteljes. Ő rá sulyosodnak a ház gondjai, míg a férfi vadászni jár; a nő szerzi be a konyhához a fakérgeseket s a bőroket a sátorokhoz, ő készíti a ruhákat,

ő gyűjti a bogyókat s tűzifát az erdőn s hogy csecsemőjét el ne kelljen hagyni, azt a hátán hordozza; de annyira szeretik, hogy a legnagyobb nyomorban sem vetemednek gyermekgyilkosságra.

A törzsbeli házassodásnak egyik célja a vagyon megtartása a családnál. De mert a nőt vagyonnak tekintették, idegen törzsekből is szívesen szerezték meg. Sőt ösztönszerűleg érezvén a a vérrokonok házasságának a nemzedékre káros voltát, szokásba jött, utóbb törvénynyé vált több helyt hogy csak más törzsből volt szabad házasodni. Együtt járt ezzel a nő értékének emelkedése, úgy hogy most már árt szabtak a szülők a kérének. Ez ár mennyisége az illetők vagyona s rangja szerint különbözött. Néha le is szolgálták (mint a bassakoknál, egy malay-törzsnél). A hozomány későbbi keletü, abból az időből való, mikor a leány iránt szülékben, testvérekben jobb indulat támadt s habár örökségben nem részesítették, a férjhezadásnál adtak vele valamit. Az idegenek közti ezen összeházassodás szükségessé teszi bizonyos egybekelési szertrások kifejlődését. De a kinek nem volt módjában a nagy árt letenni, vagy olesón akart nőhöz jutni rabolta azt s az ilyet a törzsek kölcsönösen elnézték egymásnak. E rablási mód a hősiesség ingerénél s érdekességénél togya fentartotta magát azután is, midőn különben rendesen megkérték a leányt szüleitől. Családi birtokul tekintetvén a nő, ha özvegy maradt, az öcsnek kellett elvenni. Fokozat van a családi kötelességek megtartásában is: előbb nagy szabadságot élvez e tekintetben úgy a férfi mint a nő, később a férfi szigoruan követeli a nőtől a hűséget s szokásjog fejlik ki, mely szerint a nőt minden megfeledkezésért el lehet csapni, míg a férfinak hasonló köteleztetése későbbi fejlődési fok. De még a hol meg van is így kötve a nőnek mint asszonynak szabadsága, sajátságosan a leánynak megengedik a legszabadabb életet sőt sok helyt a törzsbeli férfiak közvagyonnak tekintik. Ez a jogformálás a törzsbeli nőhöz később, midőn a férjes nőt inkább tisztelték, a még férjhez nem mentekre nézve tartotta fenn magát. Így jött be az a gyalázatos szokás, hogy a menyasszonyi ágy örömeiben előbb részesültek mások, csak azután a vőlegény. S midőn a törzsben egy család hatalma állandósult, az magának tartotta fel minden házassuló alattvalójának első éjét. A hűbéri rendszer idejében e nemtelen jogot a földesurak gyakorolták jobbágyaik irányában,

mígnem az erkölcsi közérzület erélyesen fel nem szólalt ellene s váltságdíjra nem változtatták.

Hogy mennyire tiszta vagy tisztátalan aztán a családi élet milyen kiméletes vagy durva a férfi bánásmódja nője vagy neje iránt, az sokban függ az éghajlattól, a foglalkozástól s a társadalmi fejlettségtől, nevezetesen hogy mennyiben közelíti meg a törzs vagy törzsek szövetsége az állam fogalmát. Ugyanez áll a gyermekekkel való eljárásról, kikkel az apa a félvad népeknél éppen nem törődik, míg az anya rendesen feláldozólag szereti s s ápolja őket. A papuáknál a társas élet központját a család képezi, melynek feje a férfi, ki annyi nőt vehet, a mennyit el bír tartani. A menyasszonyt a vőlegény bizonyos mennyiségű rab-szolgán vagy élelmi szeren vásárolja, melyet egy lármás lakoma alkalmával adnak át. Uj-Guenea belsejének hegyi népeinél a menyasszony és vőlegény rokonai megmetszik homlokukat a testvéresülés jeléül. A polygamiából a monogamiához közeledésnek lehet tekinteni azt, ha van egy, ki a házi asszony szerepet viszi. a kinek a többiek alá vannak rendelve. Így van a műveltebb néger törzseknél. Mindenik asszony egy külön kunyhót foglal el gyermekeivel és saját gazdaságot visz. A leányt, kinek tisztasága itt feltétel — míg az asszonyok, kivált az özvegyek és vén leányok zabolátlan életet élnek — teheneken vagy más értékes dolgokon kell megvásárolni az atyától vagy helyettesétől, de mindjárt az első hetekben dologhoz kell látnia: övé nemcsak a konyha, de szántó föld gondja is, s ő hordozza a gyermekeket (miután 3—4 évig kell szoptatni). A házasságtörést nem tekintik erkölcsi bűnnek, inkább birtok elleni vétségnek, melyet tehát bizonyos váltságdíjjal jóvá lehet tenni. A nőnek nincs örökösödési joga. Ha az apa meghal, a legidősb fiu öröklí egész vagyonát (vagy ha fiu nincs, a legközelebbi férfirokon) s az tartozik gondoskodni az elhunytanak feleségeiről s többi gyermekeiről. A kaffereknél már nagyobb ceremóniával megy végbe az öszszekelés s mindkét fél kedveskedik a másiknak: a menyasszonyt díszbe öltözött rokonai viszik a vőlegény házába s az ott ajándékokat oszt, atyja két mathát vág le, egyiket az ősök szellemeinek, másikat a vőlegény számára, míg ez anyósának egy állatot ajándékoz s a tánccal ünnepelt lakomához egy marhát vágat le. A ravaszágukról ismeretes esz kimóknaál a két nembeli ifjak

közt a legnagyobb tartózkodás uralkodik; özvegyek, elutasított asszonyok azonban szabadabban élnek. Az asszonyválasztásnál nem a vagyonosság határoz — miután az asszony ruháin és házi eszközein kívül úgy sem hoz a házhoz semmit — hanem deréksége s a házi dolgokban való ügyessége. A gyermekeket a szülők nagyon szeretik s nyájasan bánnak velök; az ifjak az idősek iránt tisztességesen s szerényen viselik magukat. A fiúnak 15 éves korában magától kell menni fókavadászatra s 20 éves korában magának kell készíteni fegyverét, csónakját; a leánynak is be kell vezetetni 14 éves korától a főzésbe, varrásba, cserzésbe, a ház- és csónaképítésbe. Ellenkezőleg a forró égöv alatt lakó malayok egyik fajánál, a polynesiaknál a gyermekleányoknál már hiányzik minden szemérem. Sehol nagyobb nyilvánossággal nem üzetnek a feslett élet, az érzéki élvezetek megsztására szövetkezés, a természetellenes bűnök s a gyermekgyilkosság. A melanesiak női, házasság előtt úgy, mint házasság után visszavonultabbak. Az ifju bizonyos babonás hitből 18–20 éves koráig tartózkodik a nemi élvezettől. A dayáknál és battakoknál általában monogamia uralkodik s a nőkkel jól bánnak, de azért annak kell végezni a legtöbb munkát. A nő alárendeltsége sehol sincs külsőleg is úgy kifejezve, mint a dravidáknál. A leányok közül csak egyet hagynak életben, a többit megfojtják. A nőt bizonyos összeg pénzen vásárolja a vőlegény s a lakodalmi szertartás abban áll, hogy a hazahozott nő leborul leendő férjei előtt (polyandria) kik előbb jobb, aztán bal lábukat fejére teszik. Arra felkél, hogy vizet hozzon a konyhába s ezzel házi asszonyi tisztét megkezdje. Erre lakoma következik.

A nőági rokonság kimutathatólag átme gy fiágiba s a polygamia monogamiába. Ez utóbbit azonban csak műveltebb népeknél találjuk s itt is sok ideig fentartja magát a soknejűség szabadalma, legtovább az uralkodó családnál. Így a chinai házassági törvényben csak egy nő van megengedve s csak ha az terméketlen szabad ágyasokat tartani. Az eljegyzés rendese már a gyermekkorban megtörténik, tekintettel mindig a rang- és vagyonegyenlőségre. A kultusz általában hiányozván a chinai vallásban, az egybekelés minden (vallási) szertartás nélkül történik: a vőlegény és menyasszony egy edényből közösen isz-

nak s egy öreg tisztos matrona áldást mond rájuk. Az elválás bizonyos törvényesen meghatározott esetekre van korlátozva. A japániaiaknál, kik pedig az európaiakkal s amerikaiakkal inkább vannak érintkezésben, a soknejűség törvényesen meg van engedve. Leányok, asszonyok, a legnagyobb szabadságot élvezik, de alig van rá eset, hogy ezzel visszaéljenek. Mexicóban, midőn Amerika felfedeztetett, már elég magas fokú műveltség volt. A házasság általában egynejűség volt, csak az előkelők fényűzéséhez tartozott több nőt tartani. A szüzességre, ugy a házasság előtt mint az alatt sokat adtak; leányok, asszonyok igen elvonult életet éltek. A nő itt is alárendelt helyzetben volt ugyan, de nem volt egészen jogtalanul: követelhetette a férjétől való elválasztást, ha ez valamit vétett ellene. A sógorsági jog, t. i. hogy az ifjabb testvér tartozott bátyja özvegyét elvenni (leviratus) mint a hébereknél, itt is meg volt, talán a régibb családi nőközösség maradványaképen. A hébereknél a polygamia meg volt engedve, csak a papnak nem volt szabad egynél több nőt tartani. A nem-héber (nem szabad) feleségek rabnőkül tekintettek. A nőszülni akaró ifju számára apja vagy anyja kérte meg a leányt s vásárolta meg. Ha nem tudta a díjt lefizetni, leszolgált (Jákob Leát és Rachelt 7—7 esztendeig). A héber nők régebben szabadon járhattak; a sátorok egy függönnyel elrekesztett része volt rendes tartózkodási helyük s idegenekkel is érintkezhettek. Később éppen a nagyobb műveltséggel a nőknek mindinkább el kellett zárkózni a haremükben s idegen szemnek nem szabad volt őket látni. Ez a haremélet kivált a soknejű keleti népcsknél általánossá lett. Az egyiptomiaiaknál — mint ezt falfestményeikből ítélhetjük — vidám családi élet volt, s a nő törvény által biztosított függetlenséget élvezett. Itt is egynejűség volt az általános; még az előkelőknél is, kik több feleséget tartottak, egy volt a törvényes, kihez a többiek alárendelt viszonyban állottak.

A görög nép tudományban, művészetben annyit produkált, hogy bizonyos tekintetben ma sem multuk őket fölül, s ha kivennők szellemi kulturánkból, a mit tőlük vettünk, nagy hézagok támadnának abban. Egy ily nép társadalmi élete s közelebb nőinek állása, életmódja jobban érdekelhet bennünket, mint az ó-kor bármely népeé. Hogy a görögök társadalmi s családi életét

minden árnyoldalai mellett is kellőleg méltassuk, azt kell előre bocsátanunk, hogy a házaselet közösség legmagasabb fejlődési fokául elismert monogamia az ó-korban csak náluk lett törvényessé. A soknejűségnek vannak védelmezői ma is. Felhozzák mellette, hogy a rendesen nagyobb számú nők közül nem kellene annyinak maradni vagy jutni anyagi és erkölcsi nyomorba, visszaállana a természetes alárendeltségi viszony, mely van a férfi és nő közt, az egyenetlen versenynek, melyre most a nők éppen magukra hagyottságuk miatt kényszerítvo vagy hamis önérzettől hajtatva mennek, nem lenne annyi áldozata. Azonban az egynejűség védelmezőinek nem kell a teoriák terén maradni; ma is vannak s eléggé művelt népek, a melyeknél a soknejűség törvényes. De ha a szabadon járó nőnek is van hajlama kecszeivel, testi előnyeivel s öltözetével tetszeni, mennyivel inkább ebben találja minden törekvésének célját a harembe zárt nő. Viszonyuknál fogva urokhoz nem levén többek, mint az érzéki vágy kielégítésének eszközei, nem is igyekezhetnek többek lenni. A nőben kétségkívül meglevő nemesebb tulajdonságok nem fejlődhetnek, a helyzet az erkölcsiség legalsó színvonalára szorítja le őket s mint urok kényének akaratlan eszközei igaz vonzalmat az iránt nem érezhetnek s attól nem nyerhetnek; a szerelem tehát csak színlelés, betanult játék. Annál inkább kifejlődnek mint vetélytársnők közt a nemtelen hajlamok: féltékenység, irigység, gyűlölködés. Igazi élettársa a férfinak csak egy lehet s amit az inkább érzéki természetű férfi a több nő hiányában veszít, az kárpótolva van ez egynek odaadó raragaszkodásával s mindkét félnél a kizárólagosság boldog tudatával. Azt, a mire a művelt s becsületes férfinak az ágytárson kívül még inkább szüksége van, a mi a családi meglegedésnek egyedüli biztosítóka, hogy a nő lelki fele s barátja is legyen, csak a monogamiában lehet elérni.

Ilyen eszményi a görögöknél levő egynejűség nem volt, legalább a virágzásiban éppen nem. A családi erények azon magasztos példái, melyekről a mondák, az époszok és drámák beszélnek, bizonyosan nem költött érdemek, de megfordítva anyagot adtak a lelkesedésre a nagy költőknek. Tiszta és benső volt az ősgörögöknél a férfi és nő közti viszony s a hűség a nő első kötelessége. Penelope a női hűségnek örök mintája marad,

s hogy a legelső s legnagyobb époszíró (Homer) hogy fogta fel a családi életet, Hector és Andromache házastársai szeretetében megmutatta. S nem jellemző-e, hogy az első nagyobb szövetség, melyre a görög törzsek egyesültek, egy megsértett családi becsület megboszulásaért történt? Vajjon teremthették volna-e a költők Alkeste hősi szerelmét, mely feláldozza magát, hogy férjét megmentse s Antigone gyermeki odaadó ragaszkodását, ha a görög élet nem szolgáltatott volna ahhoz példákat? — A monda hősök korában nem volt még a görögöknek társadalmi élete; az egymástól külön élő két fejedelemségek keveset tudtak egymásról s a patriarchalis szellem jellemezte a családokat s államokat. Máskép volt a dolog, midőn a Balkan félszigeten végre megállapodott görög törzsek közt sűrűbb békés vagy háborus érintkezés jött létre s az egyes államok több-kevesebb átalakulás után végre a törzs jellemének megfelelő szervezetet nyertek (Sparta alkotmányos királyságot, Athene demokratiát) s a nyilvános élet politikai érdekével mindinkább bevonta az egyes polgárokat. A közélet itt mint másutt a a családok rovására fejlődik s ez különösen így volt Athenében, a görög műveltség központján, hol a férfiak a piacokon éltek, idejük nagy részét a közügyek intézése mellett a gymnasiumok társalgó helyiségeiben, borbélyműhelyekben, közcsarnokokban, majd színházakban töltötték. A nők helyzete s viszonya férjükhöz nem volt még annyira szabályozva, hogy a férfiak e nyilvános élete a nő mind szűkebb körre szorítását, a családi kötelekek meglazulását ne vonta volna maga után. Itt is meg volt az a szokás, hogy a vőlegény díjt fizetett a menyasszonyért s általában alsóbb rendű lénynek tartották a nőt. A férfi nem találta magát otthon, s miután a nők ugyszólván semmi nevelésben nem részesültek, a műveltég is elválasztotta őket. Annál több vonzó erőt gyakoroltak a férfiakra s többnyire idegen s zabad hölgyek, kik a csábítás művészetét értették s többen közölök a tudományokban is jártasságot szereztek, hogy annál több érintkezési pontjuk legyen a férfiakkal. De mégis nem annyira szellemükkel, mint szépségükkel tették rabjukká a férfiakat, mi iránt a görögöknek kiváló érzéke volt. A meztelen ifjak versenye, maga a görög öltöny, mely a test nagy részét látni engedi, az alak-érzék mellett, érzéki vágyakat is keltett a férfiakban s a kéjhölgyekkel tartózkodás nélkül üzött

szabad találkák mellett oly undok bűnök is tenyészték, melyekre az állatok élete sem mutat példát. Athéne legkitünőbb férfiai nem tartották méltóságuk alattinak a hetérákkal (barátnő, társnő) nyilvános viszonyban lenni, noha a közvélemény a nők ezen osztályát elítélte (Euthias szónok Phrynét, — kiről Praxiteles Aphrodite alakjait mintázta — vádolván a nép előtt, hogy az athénei ifjakat elrontja, Hyperides a védő ügyvéd azzal mentette meg, »hogy leplét lerántotta mondván: a természet e remekét nem félnék megsemmisíteni). Aspasia nem kevésbé szépségével mint szellemével keltett szenvedélyes szerelmet Periklesben (állítólag Periklesnek utasítást adott a szónoklatban s beszédek is irt). Sokrates egy ízben nagy meglepődésére társalgott Diotoma kéjhölgygyel; egy Leontium nevű Epikur legbuzgóbb tanítványai közé tartozott. Apelles festője s kedvese is volt Laisnak, s az ó-kor legnagyobb virágfestője Glycera virágáros leány iránti szerelemből lett azzá. De akadtak köztük, a kik feltétlen hűséggel ragaszkodtak kedveseikhez. Ilyen volt Leana Harmodius hetérája, ki inkább meghalt a kínpadon, semhogy kedvesének összeesküvését felfedezze. (Nevére való szójátékkal az athéneiek egy nyelvetlen oroszánt állították emlékére.)

De ne legyünk igazságtalanok a görögök erkölcsi libertinizmusa iránt. A prostitutio, mely ellen többször hoztak törvényt, de melyet mégis el kellett nézni, semmivel sem volt nagyobb náluk, mint más népeknél, vagy a kereszténység közepkorban s nagyobb aligha volt valaha, mint ma. Pedig koronként a legkegyetlenebb üldözéseknek voltak kitéve. Az a társadalom, mely nem tud nálok nélkül ellenni, mindig megveti őket, ahelyett, hogy komolyan segíteni akarna vagy tudna e betegségén. Mert ha sokat a féktelen szenvedély üldöz is e pályára, nem kevesebbet a műveletlenség, az erkölcsi érzék hiánya, a könnyelmű vagy gonosz csábításra következő csalódás, az inség, a nyomortól, szegénységtől való iszonyodás, néha az éhaláltól menekvés. A legszomorúbb, hogy többen közülök csak gyenge lelkűek, kiknél az első bukás után nem hiányoznék a megbánás, de a szűkebb vagy tágabb társaság kimondta már rá kárhoztató ítéletét s nem lehet visszatérnie. S a kit az erő-

s ebb nem b ű n ö s s é tett, végzetes szerepe lesz terjeszteni a bűnt. De térjünk vissza az ó-korba.

Az embernél, nem hiába a faj fentartásának eszköze, leg-erősebb a n e m i ö s z t ű n. Az állatnál nem kevésbé uralkodik, sőt itt még jobban elnyeli a faj az egyedet s inkább látszik ez csupán amazért létezni. De az állatnál tisztán ösztön marad, megvárja a rendes időt s mértéket tart a kielégítésben. Az embernél mint más ösztön, a tudatosság hozzájárulása által ez is vágygyá, hajlammá, szenvedélylyé lesz s a rabbá tett k é p z e l e m később urává teszi magát s vesztébe hajtja. Az a szomorú előnye az embernek az állat felett, hogy többet és többször eszik, mint a mennyire s a hányszor valódi szüksége van, itt veszedelmesebb; mert ez ösztön korai felébredése s mértékletlen kielégítése közvetlenebbül támadja meg az idegrendszert s vonja maga után a testi-lelki elgyöngülést. S e hatalomban, melynek a l e g g y a k o r l o t t a b b akarattal lehet csak ellenállani, van valami mysticum, valami titokzatosan vonzó, kivált ha annak munkáját az egész természetben (szerves) tekintjük. Nem csodálhatjuk, ha mint minden vágyukat, eszméjüket, a régi népek e szenvedélyt is istenítették s öntudatlan ravaszsággal v a l l á s o s s z i n e z e t e t adtak annak. A tenyésztő erő jelképe a (a nemi szerv) Görögországban is uton-utfélen szemérmetlenkedett; de a görögöt világo; értelme s aesthetikai érzéke megóvta az állati ösztön azon őrzöngő kitöréseitől, melyeket a nyugot-ázsiai népeknél találunk. Az örömléányok Görögország nagyobb városaiban is Aphrodite védelme alatt álltak s a görög szigeteken (Cyprus) kivált a hol sémi s más néppel vegyültek, voltak szentelt ligeteik, hol kecseiket a szegényeknek ingyen, a gazdagoknak pénzért árulták. Végletekbe azonban a féket vesztett bujálkodás a chamita és semita népeknél fajult. Astartének a pusztító hadak istenennőjének leányokat égettek s ünnepein az őrzöngő papok (hierodulok) megcsonkították magukat s női ruhába öltözködtek. A tyrusi M o l o c h neve M e l k a r t B a a l a Taurus vidéki semiták Astartéja M á, a phrygiaiaké K y b e l e (később átment a görögökhöz.) Mind-egyiket a legfajtalanabb kicsapongással ünnepelték. Az a saját-ságos jelenség, hogy egyébként tisztos s kifogástalan életű nők is részt vettek e nyilvános paráználkodásban, azt mutatja, hogy a polgárosodásnak századokon át sem sikerül az emberben a durva

állatiaságot elfojtani s a hónapokig vagy egész évig visszatartott szenvedély annál erőszakosabban tör ki, s erre neki alkalom kell. Egyiptomban ilyen ünnepek voltak a *bubastia* k s Rómában *Saturnáliák*.

De lássunk derültebb képet: a görög nők házi életét. Ne képzeljük magunknak a mai tűzhely enyhe melegét, hova a férj a világi gondok elől menekül, a valódi otthont; ilyen a görög nőnek nem volt. Lakosztályában, hol leányaival, még fel nem serdült fiaival s cselédeivel élt, csaknem elzárva volt, melynek küszöbét átlépni egy tisztos nőnek a törvény és szokás csak bizonyos esetekben engedte meg; ilyenkor mindig egy szolganő kísértte. De éppen úgy hibáznánk, ha a női lakosztályban (*Gynai-konitis*) folyó életet a háremével vennénk azonosnak. A görög nő házában úrnő volt s tisztelve volt mindenkitől, a törvény és a férj védte becsületét. Az, a mit a társadalom s férje követelt tőle, a hűség volt: S nincs okunk hinni, hogy boldogtalannak érezte volna magát. Mint leány az anyai szobában növekedett s anyjától taníttatott némi elemi ismeretekre, az vezette be a háztartásba, a kézimunkába s öltözködés titkaiba. A külső világgal, különösen a másneműekkel minden szabad összeköttetés el volt tiltva; még a vallási ünnepélyeken is csak leánytársaival vett részt. Egészen más volt a *spártai* nők neveltetése, habár a cél ott is nem a nőnek mint ilyennek kiképzése volt, de mint erős fiak leendő anyjának. E célra állami költségen *gymnastikai* tanfolyamot kellett végezni a leányoknak is. Egy külön gyakorló helyen életkoruk szerint különböző csapatokban gyakoroltattak a járásban, szökdelésben, futásban, birkozásban, ugrásban, diskosz és dárdavetésben. Ilyenkor mint a fiuk ők is gyapjuinget (*chiton*), csakhogy hosszabbat viseltek, egyik tomporájukon nyitva. Amellett taníttattak énekekre is s némely ünnepen együtt énekeltek és táncoltak az ifjakkal. S nemcsak a tornatéren s ünnepélyes meneteknél voltak jelen a leányok az ifjakkal, de gyakran kísérték ezek őket a piacra s a kétnemű ifjuság ez együttléte mindenikre nevelőleg hatott. Az ifjak félték a leányok gúnyjától s azok dicséretét a legnagyobb jutalomnak tartották. E férfias nevelés dacára a *spártai* nők ragaszkodó feleségek s jó háziasszonyok voltak. (A *spártai Garadas* egy idegen kérdésére, mivel büntetik a házasságtörést — azt felelte,

hogy ilyen nem fordulhat elő Spartában.) A nőknek éppen azért a családban nagy tisztelete volt s a hazaszeretefben nem maradtak el férjeik és fiaik mellett. Ismeretes Gorgonak Leonidas nejének fiához intézett szava a paizs átadásakor: »vagy ezzel, vagy ezen«. — A házi életre szorítkozás egészen más jellemet adott az athenei nőnek, más erényei, más kedvteléselei voltak. Xenophon egy vonzó képben tünteti fel a házi életet egy férfival ifju nejéhez következő nyájas szavakat s tanácsokat adatván: »a te feladatod, hogy mint házinő a méh királynőhöz hasonlíts s mint ez, őrizd te is a ház belsejét, oszd fel a munkát és foglalkozást szolgálid közt s az így szerzettel takarékosan bánjál s különösen ügyelj arra, hogy minden a maga helyén legyen; kötelességed lesz a beteg szolgálkáról gondoskodni.« De arra is figyelmezteti, »hogy ne hordjon magas sarku sarut csak azért, hogy nagyobbnak lássék s ne fesse arcát ónnal és cinóberrel. Ha — ugymond — még ehhez hűséget tanúsítasz irántam s szeretetet gyermekeid iránt, akkor én belőlem a legodaadóbb rab szolgálót csinálhatod s nem kell félned, hogy idős korodban nem éppen úgy, sőt még inkább fogsz becsültetni.« S azzal végzi, »hogy a házasságban minden jó és szép nem a testi kecsék által van, melyekkel a gonosz ember is bírhat, de az erények által, melyek csak jó embernél találhatók.« E tanácsokat egy férfi olyan nőnek adja, a kit talán most látott először közelről. ^{u. Pl.} Aphrōn nem ismerkedhetvén meg, nem a testi szépség, ^{rus)} kiváló érték választotta a nőt a férfival, hanem inkább ^{get-gyónára} a család egyenrangúságára való tekintet. Ha valamelyik fél nem athenei volt, a házasságból született gyermekek törvényteleneknek, (»fattyu«-nak — nothos — tekintettek). — A félművelt népeknél is előfordul már s az a görögöknél szabályszerű volt, hogy a nő hozományt vitt. Ennek a nő állásának változásában nem kis fontossága volt. Midőn a férfi fizetett érette, tulajdonképen megvásárolta s birtoknak tekintette; most a nő is járult a háztartáshoz s ezzel némi egyenjogúságot nyert férjével szemben. Ezt Athenében annyira szükségesnek tartották, hogy ha különben érdemes polgár leánya volt férjhezmenendő, de apja szegény volt, az állam vagy több polgár összerakva gondoskodott a hozományról, mely rendesen készpénzben, ruhaneműekben, ékszerek,

ben vagy rabszolgákban állott s a menyegző előtt szerződésileg szabatott meg; elválás esetében visszaszállt a leány szüleire. A hozományyal aztán ki is adták a szülék a mi a leányt illette, mert az apai javakat csak akkor örökölte a leány, ha fiúörökös nem volt, ekkor is mintegy haszonbérben vagy letéteményként bírta. Később ha férjhezment s fia született, ezt illette törvény szerint. a nagyapai örökség s joga volt attól anyját is megfosztani.

A férjhezmenetel korát Plato a 20-ik évre teszi, de rendszeren korábban mentek férjhez. Az egybekelést áldozás előzte meg a házasság védisteneinek (Zeus Teleios, Hera Teleia, Artemis Eukleia), a második szertartás a nászfürdés volt, ugy a vőlegény mint a menyasszony részéről (és idők óta a Kallirrhoe forrásból — melyből egy fiu illetőleg egy leányka hozta a vizet.) A menyegző napján, miután a menyasszony szüleinek házánál a lakodalmi vendégség — melynél kivételesen nők is voltak jelen — végbement, a menyasszony diszesen felöltözve kocsira lépett a vőlegény s a vőfény, (paranymphos, amannak valami barátja vagy rokona) közt foglalván helyet s éneklés, flótahangok s a velők találkozó üdvözlő kiáltásai közt lassu menetben haladtak a férj lombokkal díszített lakásáig. A menyasszony anyja pedig az otthoni tűzhelyen meggyújtott nászfáklyával jött a koci után. Az ifju férj ajtajánál pedig az ő anyja várta az ifju párt fáklyával. Ha a lakoma a menyasszony házánál nem tartatott volt meg, akkor itt gyűltek arra össze s célzással a gyermekekkel megáldásra Dézam-kalácsot osztottak s a soloni törvények szerint a menyasszonynak egy birsalmát kellett elfogyasztani. Lakoma után az uj házások lakosztályukba vonultak (addig a menyasszony le volt fátyolozva) s másnap és harmadnap az ismerősök ajándékait fogadták. A nő házi foglalkozásairól s szórakozásairól a költők leírásain kívül érdekes képeket találunk a vázákon. A fonás és szövés már a homeri időkben főfoglalkozása volt a görög nőknek. Találunk e képeken guzsalyt, a nő balkezében vagy balkarja alatt tartva, míg jobb kezének megnedvesített hüvelyke és mutató ujjával a fonalat húzza; más képen baljában orsó, melyről jobbjával egy kosárban levő gombolyagra a fonalat tekeri. A történelmi időkben egész művészettel üzték a görög nők a himzést, szőnyegkészítést; a férfi- és női

öltönyöket házi szükségekre maguk készítették. De voltak a nők közt egész szövetségek az istenek szobrainak díszöltönyökkel ellátására. Így az attikai leányok a minden negyedik évben tartott panathenäakra művészi »peplos«-t készítettek, melybe azon férfiak arcképét szőtték, a kik legérdemesebbek voltak. Egy más (60 matronából álló) női testület feladata volt az olympiai Hera álló-szobrát paplos-sal ellátni. Másik foglalkozása volt az asszonynak a táplálékról való gondoskodás. A kézimalmok hajtását sőt a sütést, főzést vagyonosabb házakban rabszolganők végezték a háziasszony felügyelete alatt. Testök edzése — s vallási szertartás gyanánt is — az athenei nők gyakran fürödtek s szórakozásul zenével, tánccal, játékkal mulatták magokat. A táncolás labdajátékkal volt néha összekötve. Másik kedvenc-játékuk volt a kötélén hintázás.

Mint a római nép maga, úgy a nők helyzete is sokban különbözött a görögtől. A nő iránti tiszteletét fejezte a római vallásalkotmány azzal, hogy a családi tűzhely istennőjének (Vestának) papnőivé tette, s ha egy ily papnő az utcán ment, a hivatali méltóság jelvényét (fascés) meghajtották előtte, s ha egy elitelt bűnös hozzá menekült, felmentetett. A Vesta papnő a szüzesség képviselője volt s a szüzesség volt a római nő első erénye. Hogy mily kényesek voltak a szemérem dolgában, mutatja Manlius esete, kit M. P. Cato kiutasított a tanácsból azért, hogy feleségét leánya jelenlétében megcsókolta. Mint minden intézményét Rómának, úgy szentelte meg a családi életet is a vallás. A házasság monogamia volt s feloldhatatlan (kivéven a házasságtörés esetét) s több mint ötszáz évig nem fordult elő elválási eset (az első 231-ben Kr. e.) s akkor is közbotránkozást keltett. Az egybekelés — legalább a császárság koráig — főleg abban különbözött a görögtől, hogy a főpap (pontifex maximus) előtt történt, és pedig sokak jelenlétében bor s kenyérráldozattal (innen a »confarreatio« név). Ezt itt is megelőzte a Junonak nyújtott áldozat; azonkívül a leányi tógáját Fortuna virginalisnál tette le s asszonyi tógát (gyapju övvel, piros fátyollal és sarúval) öltött fel, fejére virágkoszoru jött. Férje házába belépván, a ház kulcsát átvette s a tisztaság s háztartási kötelék jeléül a vőlegénynyel vizet és tüzet érintettek. Később más faja is volt a házasságnak: ál-vásárlás (mancipatio, coemptio) mely szín-

tén törvényes volt s a férfinak mint a *confarreatio* teljes hatalmat adott a nő személye és vagyona felett; használat (usus), ha a nő a férfi házában megszakítás nélkül egy évnél tovább maradt. Az ilyennél a férjes nő atyjának vagy gyámjának hatalma alatt állott. A császárság idejében ez utóbbi házassági mód lett az uralkodó. A római nő is szövessel s fonással s a konyha felügyeletével töltötte idejének egy részét. De a római nő szabadon járt-kelt s jelen volt, midőn a háziur clienseit fogadta, valamint azon beszélgetéseknél, melyeket férje közügyek felett barátaival folytatott, sőt részt vett a házánál történt vendégségben. A római matrona nyilvános helyeken nagy tisztelet tárgya volt: a férfinak ki kellett előle térni s illetlen beszédek vagy szemérmetlen magaviselet egy asszony iránt a legszigorúbban büntetett. Csak ily társadalomban találkozhattak hőslékű nők, kiknek erkölcsi tisztasága becsesebb életüknél, kik a haza javáért készek a legbecsesebbet feláldozni. Lucretia s Virginia a női becsület áldozatai. A Sabin nőkről szóló monda szintén jellemző: a nőt úgy fogták fel, mint békítőt. Coriolán anyja fiának vesztével mentette meg Rómát. S Róma hálás is volt a nők heroismusa iránt. A »Venus calva« (hajatlan) templom azon nők emlékét örökítette meg, kik veszély idején fürteiket áldozták fel, hogy abból ivzsinet készítsenek (a gallok támadásakor); egy másik templom (Pietas=kegyelet) azon szoptató asszony emlékére állíttatott, ki éhhalálra ítelt anyjához bekérezkedvén, azt emlőjéből táplálta.

Kezdetben a római nő állása nagyon alárendelt volt. A római családban a férfinak korlátlan hatalma volt, ki nemcsak a született vagy vétkezett gyermek élete felett rendelkezett (csak annyiban volt korlátozva, hogy ha nem főben járó bűn volt, a családi tanácsot meg kellett kérdezni) de neje felett is, kit kénye-kedve szerint eltaszíthatott, bizonyos esetben meg is ölhetett. Így határozott az atya leányának sorsa felett, hogy kihez menjen s arra is volt hatalma, hogy az egyszer már megkötött házasságot felbontsa. Ezt az elnyomott állapotot akarta kifejezni a Palatinus-hegyen levő *Viriplaca* (férfit engesztelő) templom, hova a nők zarándokoltak s egy *Liviustól* említett mese a római asszonyoknak állítólagos összeesküvéséről, mely idejében felfedeztetett. Maga az apai önkény is feltétlenebb volt a leányra, mint a fiura. Ha fiát ki akarta tagadni, végrendeletében saját-

kezüleg kellett oda irni: »Kitagadom fiamat«, ellenben a leányt elég volt meg nem nevezni s az kitagadottnak tekintetett. — A meghódított nagy városokból jött kincs, a provinciák adói roppant gazdagságot halmoztak fel Rómában s ezzel együtt járt a fényűzés, az erkölcsi kötelékek felbomlása, a tömeg megvesztegethetősége, a polgárháborúk következtében a régi római erények — hazaszeretet, törvényisztelet, jogérzet — elenyészése. Az addig lenézett prostituáltak most uralomra jutottak s a gazdag város a világ minden részéből vonta őket magához. A rómaiak most gyönyörködve nézték a Flora-ünnepen (ápril 28—máj. 1.) a meztelen kéjhölgyek versenyét; a nép nem a színházakban, de a circusok vérengző mulatságaiban találta kedvét. A világ urai most orgiáikban tettek túl a múlt és jövő minden népein. E szemérmetlen kicsapongásoknak első következménye volt a családok romlása, idegenkedés a nősüléstől, mely ellen hiába hoztak szigorú törvényeket. De éppen az erkölcsi romlottság ez árjában ment át a nők helyzete gyökeres változáson — nevezetesen a császárság idejében. A nászajándék kivételével, mely a férj kezébe ment át, minden magával hozott vagyon felett szabadon rendelkezett a nő, valamint a felett, ami később atyjának vagyonából örökségképen szállott rá. Ily módon a római birtok egy tetemes része a nők korlátlan tulajdonába ment át s nem egyszer (a vigjátékirók gúnya szerint) csak üzletvezetője volt a férj nevének. Ezzel a család a férj régi korlátlan uralma helyett az egyenjogúság alapjára lett fektetve. Ennek meg volt ugyan jó következménye a nő tisztelt társadalmi állására, de meg volt rossz is: a nők esztelen fényűzése (mely ellen a lex Oppia hozatott, de csakhamar Cato buzgó védelme dacára visszavonatot). Ennek korlátozására hozatott a »lex Voconia«, mely a nők örökössé tételét úgy szabályozta, hogy a leány a birtoknak csak egy részét kaphassa, még ha egyetlen volt is (a »census«-ba tartozó öt osztály ennek alá volt vetve, az aerariusok nem.) A másik következménye volt a megváltozott házassági viszonyoknak, hogy miután most az érdekszerződés lett s kétoldalú, csak addig tartotta meg egyik fél, míg hasznát látta vagy kedvét találta benne. A házassági kötelékek így egészen megtáglak; a válások napirenden voltak. Maecenas igen sokszor változtatta feleségét. A nők nemkülönbben felhasználták szabad-

ságukat, hogy csak egyszerűen alá kellett írni egy elválási szándékot jelentő levelet. Seneca s a keresztyének közt Tertullian és Hieronymus hasztalan itélték el e vétkes könnyelműséget a házasság szentsége ellen. Hieronymus említ egy nőt, ki huszonharmadikszor ment férjhez egy olyanhoz, kinek ő huszonnegyedik felesége volt. Ez általános erkölcsi bomlásban azonban nem veszett ki egészen a férjhiúság s női erény. Sőt a házastársak feláldozó szeretetének e korszak mutatja a legfelségesebb példáit ugyanott, a hol a Messalina-féle szörnyetegek nagy számmal fordultak elő. A fényűzők közt voltak munkás, takarékos nők, mint ezt sírfeliratuk mutatja, s a szellemi képzettség hasonlíthatlanul nagyobb volt most a nőknél. A legtisztább házastársi hiúság tüntette ki Corneliát, Pompejus nejét, Marciát, Seneca barátnőjét és Helviát, Seneca anyját. Mallonia egy nemes származású nő inkább tört döfött szívébe, semhogy Tiberius ölelésének átadja magát. Paulina Seneca neje halálra ítelt férjével együtt akart meghalni s ereit felmetszette (de megmentetett s két évig búskomolyságban élt), Paetus nejét, Arriát, kinek magát kellett meggyilkolni, veje vissza akarta tartani a haláltól s az a falon akarta szétzúzni fejét, — mit látván ez nem akadályozta többé, hogy férjével haljon meg. Midőn Paetus egy pillanatra habozott magát megölni, Arria saját mellé döfte kését s átnyujtotta férjének ezen szavakkal: »Paetus, nem fáj.« Egyes jóakaratu császárok szigorú törvényeket hoztak a bűnök ellen s erkölcsi frivolitás ellen. Domitianus felújította a startini törvényt a természetellenes bűnök ellen; Vespasian korlátozta a császári udvar fényűzését; Makrinus a házasságtörőt összekötöztette s megégettette, Hadrian, később Alexander Severus megtiltotta a nők és férfiak együtt fürdését, de csak N. Constantin vihette ki. De azért Róma a legnagyobb kicsapongások városa maradt mindaddig, míg a keresztyénség új szellemet s a népvándorlás új vért nem hozott a birodalomba.

A keresztyénség az egyetemes testvériség elveinél fogva a mint hívátva volt a népek s osztályok közt levő válaszfalakat ledönteni, úgy kellett közelebb hoznia a férjet a nőhöz s a gyermekeket a szülékhez. A családi-életre azonban nem hatott mindjárt emelőleg. Az az asketicus szellem, mely az első száza-

dokban már uralkodó volt, a testet a bűn fészkének tekintette s erényt keresett a teljes visszatartózkodásban minden érzéki örömtől. Így fejlett ki a remete és a szerzetes élet, így tekintették első erénynek a nőtlenséget s hjadonul maradást s a szentséggel határosnak, ha valaki a házasságban szüzen maradt. A legendák, melyekben a szűzesség dicsőíttetik s a legcsodásabb önmegtartóztatásról beszélnek, mutatják az első keresztyének felfogását a női erényről. Történelmi fejlődésében e nézet a papok nőtlenségét vonta maga után, előbb a másodszori nősülést vagy özvegy asszony nőül vételét tiltották a papoknak, utóbb erénynek, majd kötelességnek tekintették a felavatás után nem nősülni s feleségét elbocsátani) mely sajtóságon éppen úgy szentség mint a minék tagadása s elítélése szntén szakramentumok közé tartozott házasság. Innen a másodszori nősülésnek mint bűnösnek elítélése s az a követelmény, hogy a házastársak bizonyos napokon (sátoros ünnepeken), ha el nem akarnak kárhozni, tartózkodjanak egymástól. A papság történetében igazolta magát az a törvény, hogy természetellenes erények csak addig tarthatják fenn magokat, míg az őket létrehozó feltételek megvannak. A nőtlenséget egy mysticismusra s vallási rajongásra hajló korszellem hozta létre s a papi status érdeke tartotta fenn akkor is, mikor már a papság nem érezte annak helyes szükségét, miután az egyetemes egyház érdekéhez csak azt lehetett kötni, akinek családja nincs. A természet, mely a paptól, szerzetestől visszakövetelte jogait, ellenmondásba hozta őt fogadalmával s a mely ösztönt törvényes közösségben vétek nélkül lehetett volna kielégíteni, azt a családaltalan férfiak és nők bűnös uton csillapították le. Az emberiség szégyenére s a romlatlan lelkek botránkozására a szent életnek szánt zárdák latrok barlangjává lettek, a papok törvénytelen közösségben éltek családjaikkal, a gyóntatószék találkozó-helye lett a csábítóknak s csábítottoknak s hogy a fej se legyen jobb a tagoknál, a Borgiak s hozzájuk hasonló pápák túltették a dobzódo s fajtalan életben a Heliogabalokon. Milyen hatással lehetett a nép erkölcsi fogalmaira az emberfeletti tökéletességűnek tartott papság e tisztátalan élete, könnyű elgondolni s csakugyan a középkor története telve van különösen a nemi összeköttetésekben a legféltelenebb szabadosság képeivel.

A nők sorsa éppen nem javult a középkor folyamán, ellenkezőleg mindinkább közeledett azon szolgálai alárendeltséghez melyben a nők félművelt vagy műveletlen népeknél voltak. A nők egyenjogúságát biztosító törvényeket a keleti császárok megerősítették (így Justinian) s miután a római törvényeket az új népek csaknem változtatás nélkül átvették, törvényszerint joga volt a nőnek örökséghez. A keresztyénségnek éppen a családi életre gyakorolható nemesítő hatása jótalajra talált az új népeknél (kimri gall), különösen a galloknál s a germanoknál. A keltéknél kifejlett papiosztály volt s voltak druidanők is, részint a druida papok feleségei, részint az istenek szolgálatában álló szűzek, Pomponius Mela azt írja a Senoi (Isle de Sain) sziget jós papnőjéről, hogy a nép hite szerint képes énekével szelet támasztani, betegséget gyógyítani, s tetszés szerinti állati alakot ölteni. De nemcsak a papnőknek, a többi nőknek is nagy befolyása volt a közügyekre. Görög és római írók szerint a vizáldokások kiegyenlítésénél sikerrel jártak közbe s a háboru és béke feletti tanácskozásokban mindig részt vettek. Nem kisebb dicsérettel szólnak a german nőkről. Ha talán hogy a római erkölcsi romlottságnak egy ellenképét állítsa fel, eszményített is valamit Tacitus a germánok házi életén, a fővonásokban mégis a valósághoz tarthatta magát: Elmondja, mily követelmény a nők tisztasága úgy a leányoké mint az asszonyoké, hogy a szüzességét vesztett leány, legyen bármily szép, gazdag, férjet nem kap s hogy a házasságtörés ritkán fordul elő s hatalma van a férjnek rögtön elégtételt venni. A nőben — Tacitus szerint — a german bizonyos szentet s profétát lát. S mindamellett jogilag a nő egészen elnyomott volt. A german családban tatár, mert a törzsek közti gyakori harcok egy fő alatt szoros egyesülést kívántak: feltétlen hatalma volt az apának s minden ingatlan vagyon a fiut illette s ha nem volt, a legközelebbi férfi rokont, — a leány teljesen kizárattott az atyai vagyonból. A háboruk megszűntével nem lévén szükség minden hatalmat a férfi örökös kezében összpontosítani, a leányok iránt méltányosabbak lettek az apák, sőt mutatkozott törekvés — s fordultak elő esetek — azoknak a fiaikkal való egyenlő osztoztatására. De a mit a növekedő igazságérzet s a családtagok közt kifejlett jóindulat megtett a leányokért, azt a hűbérrendszer

elvette. Itt a családban is érvényesült az az elv, hogy egy legyen hűbérúr, a többi hűbéres s így nemcsak a leányt mellőzték, de az elsőszülött kedvéért a többi fi-testvéreket is. De mert a leálynak a rómaiaktól átvett törvény jogot adott az örökséghez, minden módon igyekeztek őt attól megfosztani. A fiu nőbrálással s házasságtöréssel szennyezhetette be családi nevét, azért ura lett a vagyonnak, míg a nő, ha mint leány hiszékenységből megessett, minden jogát elvesztette az apai örökséghez, egyébként is flvére önkényére levén bízva, hogy az örökségből mit kapjon. Ha előbb férjhez ment, hozományát, bármi haszontalanság lett légyen, ugy tekintették mintha örökségét kapta volna ki. S hogy a fő-örökös testvér annak idejében ne háborítottassék a családi vagyon élvezetében, lemondatták a leányt örökösödési igényeiről s mert az jogilag nem történhetett, apa és testvér es k ü r e kényszerítették. Ha voltak, mert bizonyosan voltak becsületes testvérek, kik ez eszköztől visszariadtak, mások még tovább mentek s eladták nővérüket gazdag embereknek, néha apjuk beleegyezésével, néha annak ellenére; mert az a sajátságos viszony, melyben az első szülött az egész családdal állt, ha roszakarata volt, apja felett is hatalmat adott neki.

Az ellentétek egymásba mennek át. A hűbérrendszer, mely a férfi érdekének feláldozta a nőt s mely végre inkább hadiszolgálatban állván vitézi erényeket fejlesztett az uraknál, egyelőre inkább érzéketlenné tette őket a szelid házi örökök iránt. De, kétségkívül a keresztyénség befolyása alatt ez a harzi vágy vallásos színezetet s a gyengék a gyöngene nem iránti rokonszenvezést nyert s a hitért és női-becsületért küzdeni sorakoztatta a férfiakat. Franciaországban, hol a nők mindig tiszteltebb állásban voltak, most az erkölcsök finomodásával még inkább lettek a férfi gyöngédségének s kényeztetésének tárgyai. A nőibáj iránt most nyílt fel a férfiak szeme s a műveltség (mert csak előkelőkről van szó) oly tulajdonokat mutatott a nőben, melyet eddig nem ismertek. Kétségtelenül az »istenanya« kultusza, mely már ez időben átalánossá lett s a művészeknek örök tárggyul fog szolgálni, befolyással volt arra, hogy a nőben általában valami magasabbat, eszményit, imádni valót lássanak. Így fejlett ki a romantikus nő kultusz analogiájára a hűbériségnek, csak hogy itt az úrnőnek önkényt hódoltak. A francia mondás sze-

rint: »istennek ajánlom lelkemet, a királynak életemet, a nőknek szívemet, de becsületesem magamnak tartom«. Provence-ban és Normandiában fejlettek ki először a lovagi élet formái s innen terjedtek el más országokba a keresztes háborúk alkalmával, mikor a közös vállalatok s utazások összehozták a különböző népek arisztokratáit. Alapjában ez a lovagélet nemcsak költői regényes, de nemes is. A nő a férfi védangyalává lett; ki a hitért, a jogért való harcra bátorította s kívánta tőle a tiszta életet. Először történik, hogy a nő védő, irányadó szerepre hivatottnak elismertetik, s a lovagifjak nevelését a várúrnőkre bízák. A leányok nevelése szintén nem szorítkozik a háztartásra, fonásra, himzésre, ruhakészítésre, de korán megtanítyák irni, olvasni, hogy a szobájában levő dalkönyveket, költők műveit s történeteket olvashasson (néha felolvassa), Tunulnia kellett azon kívül éneket és zenét (hárfa, lant, hegedű) s francia nyelvet, (néha latint is). Ez időtől kezdve kerülnek nők közül is írók. S ez a leánynevelés ellentéte volt a zárdainak: itt is neveltettek többen együtt egy grófi vagy hercegi családban (egy fő nevelőnő alatt több tanító és tanítónő) de társaságban gyakran fordultak meg s a finom modort inkább gyakorlatból tanulták. A lovagok nevelése szintén női felügyelet alatt kezdődött: 7-től 14 éves koráig mint apród (garçon page) szolgált egy úrnőnél (asztalnál, uton, sétán, vadászaton). Üres óráiban ott ahol többed magával volt, egy udvarmestertől nyert oktatást főleg a testgyakorlatban s fegyverforgatásban. 14 éves korától (ünnepélyes felavatással — kardot is kapott) az ura szolgálatába lépett s azt kísérete a vadászatokon mint fegyver-hordozója s ha legalább 21 éves lett lovaggá üttetett. — Fontosabb azonban az ezek által teljesített szerelmi szolgálat. A troubadourok (lovag-dalnokok) ezen szolgálatában négy fokozat volt: s o v á r g á s, midőn titkos szerelmét még nem merte bevallani (fegnaire); esdeklés (pregnaire), ha bevallotta. Ha elfogadta a nő lovagja szerelmét, annak szolgálatába állott a meghallgatotthoz (entendeire) tartozott s ha végre a legfőbb boldogságot elérte, akkor annak nyilvános szeretőjévé lett. A meghallgatást hosszú próba előzte meg a férfi bátorságát s önmegadását illetőleg s ha kiállotta, mint király a vasallustól fogadta a nő a hűségi esküt, melyet a lovagnak térden kellett tenni. A nő kezét a férfi kezei

közé helyezve csókkal és gyűrűvel jelölte őt ki lovagjának s ezentúl a nő színét kellett viselnie s egy attól adott cimeregyet (csokrot, övet, kézelőt vagy egy ruhadarabot), melyet paizsára vagy lándzsájára akasztott s harcjátékban vagy csatában viselt. Sokszor valami nagy és nemes tettet kívántak a nők (nem egy lovag így került a szentföldre) de még többször szélszélyes ötletek betöltése kívántatott (ezt gunyolja *Tanhäuser* hogy neki a Noe bárkájának galambját s a Paris almáját kellett elhozni s a Rohnét Nürnbergnél átuszni). Néha esztelen sőt szélszélyes kívánsága volt a nőnek (*Guillem de Balaum*-tól megboszantott kedvese azt kívánta, hogy kis ujjának körmét húzassa ki — s ez megtette — *Vidal Péter*től hogy farkas bőrbé öltözve menjen hozzá — s a kutyák széttépték). Némely lovagnál a szerelem az ostobaságig s izetlenségig fokozódott (*Lichtenstein Ulrich* szíveválasztottjának mosdó vizét kiitta). De ez mind megbocsátható lett volna, ha leány és nőtlen ember közt szövődik ily szerelmi viszony, de sokszor férjes nők fogadtak el lovagokat s nős férfiek szegődtek idegen nők udvarába. Itt már a regényesség az erkölcstelenségbe csapott, s hogy mennyire megzavarta a családi szentélyről való fogalmakat, bizonyítja *Nostradamus* barát azon nyilatkozata, hogy »férj és nő közt lehetetlen szerelemnek lenni«. A lovagkor elfajult s ha a nők nyertek vele, vesztett a közerkölcsi érzület s a nőkre nézve is visszahatás állott be. De a megrögzött kalandvágyat csakis a nevetségessé tétellel (*Don Quixote*) lehetett orvosolni.

Uj korszak ugy az általános műveltségére, mint a nők helyzetére a reformációval következett. A katolikus kereszténység lenézte a nőt, a bűneset csábító Évjának tartotta s komoly írók nem szüntek meg a nő tökéletlen voltát bizonyíthatni. A reformáció emancipálta a nőt, a papi nőtlenséget eltörölte s az egyén jogainak visszakövetelése által hadat izent nemcsak a politikai zsarnokságnak, de az apai s férfi önkénykedésnek is. Amiről középsorsu családoknál addig szó sem lehetett, hogy a leányokat is iskoláztatni kell, azt mindjárt az első reformátorok sürgették s bár aránylag kevesebb oktatásban részesültek a leányok s bizonyos előítélet azok rendszeres tanítása felől a jelen századig fentartotta magát, de ki lehet mu-

tatni, hogy a nők neveltetésére az a verseny is jótékonyan hatott, mely a kath. és prot. felekezetek közt az iskolák állításában s a nők vallásos nevelésében támadt. (A középkorból csak a hieronymianusokról tudjuk, hogy leányok nevelésével foglalkoztak). A gondosabb oktatás, melyben kivált a tehetősebbek leányai részesültek s a szabadabb szellem, mely az új korban a társadalom minden rétegét áthatotta a nőknek mind nagyobb tért nyitott úgy az anyagi mint a szellemi munkásság terén. Darisban már a XIII. és XIV. dik században úztek nők selyemfőnást kis- és nagy orsóval és selyemszövést; a selyemfőkendők szövői czéhet képeztek. A mesterségek általában nyitva voltak a nők előtt: voltak köztük szabók, takácsok, szitakötők, borostyánkő esztergályosok, gombkötők. Kevésbé voltak türelmesek a nőmunkások iránt Németországban. Itt a XVI. században a mesterek és legények minden áron azt akarták kivinni, hogy a nők törvényesen zárassanak ki az üzletekből. Egy darabig a hatóság pártját fogta a nőmunkásoknak. De a XVIII. században odáig ment az izgatás, hogy végre törvényesen eltiltották a nőket. A francia forradalom mint egyébben, itt is helyesebb nézeteket terjesztett a nőkről, minek aztán más országok sem tudtak ellenállni.

A XVII. században nagy szerepet játszottak a nők Franciaországban. A külsőleg hatalmas, nyelvvel és ízlésével már akkor Európa felett uralkodó nemzet testén férgek rágódtak s a bigottsággal hitetlenség, a nyomorral (a népével) eszeveszett fényűzés és pazarlás (az urak részéről) a szenteskedéssel a legfrivolabb kéjelgés párosult. Az első kéjenc maga az uralkodó volt s udvari emberei hivatalos kerítők. Mint hajdan a Messalinák, úgy most a királyi ágyasoknak sikerült világhírókké lenni és a történelem örökítette nevöket. Hogy mennyiré irgylendőnek tartották a király vagy udvari főemberek szeretői közzé kerülni, mutatják az ajánlatok, melyek a közbenjáróknak az apák és férfiek részéről tétettek. Pompadour-t anyja már kis leánykorában azzal a biztatással nevelte: »te királynak való falat vagy« és e szellemes daemonban nem hiányzott az erkölcsi felfordultság várható következményeinek belátása, arra mondta, hogy »Après nous le deluge«, sem a humor, midőn vénülvén a király kissé hidegnek találta »mint a ruczát«, egész vadászpar-

kot rendezett be ifjú leányokból királyi szeretője számára. Az új maitresse-jelöltek közül Dubarry grófnő győzött; neki aztán sikerült a bordélyház és csapszék nyelvét udvarképessé tenni. De van e kor képeinek derültebb része is, noha foltok itt sem hiányoznak. A királyi mellett egy új nagyhatalom támadt: az irodalom emberei. Ezeknek is Páris a nők voltak központjai. A Deákné vásznánál különben ők sem mind voltak jobbak. Az ő moráljuk a hűség volt, de nem férjükhöz, hanem szeretőjükhöz. D'Houdetot grófné nem férjeért, de szeretőjeért (Lambert) utasította vissza Rousseaut. Ez és más szellemes nők magok köré vonták a hangadó férfiakat »salon«-jaikba. E »párisi salonok« (bureau d'esprit) voltak a hangadók nemcsak Párisban, de egész Európában s a műveltség iskoláinak tartattak, hova örvült, a ki bejuthatott. A varsói és a kis német udvarok rendes tudósítókat tartottak, a kik értesítették őket a salonokban történte kről. (Grimmek, egy német pap fiának tudósításai e század történetének egyik főforrását képezik.) Legelőször híresült el Tencin asszony-é (D'Alembert anyjának, ki fiát kitette és egy üvegesné nevelte fel), a ki zárdából szökött s a nagy pénzkrízis alkalmából nagyon meggazdagodott. Ismerősei közé tartozott régibb időből XIV. Benedek s salonja főmatadorjai voltak Montesquieu és Bolingbroke (egyik imádója lábainál szúrta át magát.) E nő halála után Geoffrin asszony köre lett a legkeresettebb, ki nem annyira szépségével s ifjúságával, mint elmésségével vonta magához a férfiakat; salonjába bejárni fejedelmek is szerencséjüknek tartották. Szellemesnek ismerték nő-versenytársát Madame du Defaud-t is, ki vesztére a társaság élénkítése végett a bájos L'Espinasse-t házához fogadta. Ez csakhamar függetlenítette magát s d'Alembert barátait fogadta estenként (5—9 órakor). A franciák példájára nyitottak Londonban salont Lady Wortley Montague és Elisabeth Montague, míg Johnson Verci és Thecla asszonyokat szerencsételtette látogatásaival s szórta szellemszikráit az újdivatú felvilágosodás ellen. E hölgyeket külső magaviseletükben mutatott bizonyos pongyolaság miatt »kék harisnyások«-nak csúfolták.

Ezekkel éppen nincs kimerítve a közelebbi századok nevezetes nőinek sora. Ott találjuk a nőt még a trónon is és ezek

közt olyanokat, kik népeik sorsára nagy befolyással birtak. Ilyenek Erzsébet angol királynő, kinek uralkodásával s eszméje szerint kezdődik Anglia első tengeri hatalmassággá emelkedése. II. Katalin orosz cárnő, ki egy férfi erélyével fogott birodalma kulturális újjászüléséhez és bölcs politikát folytatott; Mária Terézia, ki először adott a birodalom mindkét felének egyetemes oktatásügyi szervezetet. De ott találjuk a gyenge nőt a harcok viharában, a barrikádokon s éppen hazánk története több ily hősnőt mutathat fel (Széchi Mária, Zrinyi Ilona). Kevesebb szerencsével működtek a jelen századig a művészet s bölcsészet terén. Alig egy-két névről van említés (Angelica Kaufmann).

Arra, hogy a nők a jelen században mind több tért foglaljanak a férfiaktól s magukban s prókátoraikban igények támadjanak, hogy egyáltalában minden tért — a politikait sem véve ki — meg kell velök osztani: igen sok körülmény működött közre. Mindenekelőtt a francia forradalom, mely a nők egyenlőségét éppen úgy kimondta, mint polgárrá egyenlősítette az arisztokratát s a napszámot. A rémes drámában a nők minden párton nagy szerepet játszanak (a Versaillesbe kivonulás, Mária Antónia, Corday Sarolta), és ha a reakció egyéb eszméi mellett a forradalomnak, a nők egyenjogúságát sem fogadta el, mint elv megmaradt az s hatott tovább s mind szélesebb körökben hódított. A törvényhozások minden művelt államban, ha nem is egyszerre, biztosították a leánynak a fiúvali egyenlő öröksödési jogát s igyekeztek a gyenge nőt az erősebb férfi ellen védelem alá fogni. Hogy csak magunkról szóljunk: feleség szavunk már mutatja őseink felfogását a házastársról. A mi az öröksödést illeti, bár a különböző időkben letelepülteknek ebben is voltak kiváltságaik (így a jászok, kúnok és hajdúknál az ingatlanok mindig a fiúkat illették) legrégebb törvényeink úgy az ősi vagyonból mint a szerzeményből egyenlően osztoztatják a gyermekeket. Újabb törvényeink, ha engednek is az örökségtevőnek bizonyos szabadságot, a végrendelet nélkül elhalt szülének gyermekeit nemi tekintet nélkül egyenlően részletetik az örökségben. A házsságtörésre vonatkozó régi törvényeink igen szigorúak, de csak a nő bűne iránt. A férj bűnvádi keresete folytán (Sz. László I. 13. Hármaskönyv I. 105) fejezésre ítéltetik s Szt. László törvénye nyilván felha-

talmazza a férjet, hogy paráználkodáson kapott nejét megölheti (*istennek számoljon*) s újra megnősülhet. Jelenlegi törvényünk egyenlően sújtja a férfit és nőt (Bünt. törv. 246. §.) »A házasságtörés, ha e miatt a házasság felbontása vagy az elválás jogerejű ítélet által kimondatott: három hónapig terjedhető fogházzal büntetendő.« Szigorú a törvény a leánygyermekeknek szülei, gyámjaik, nevelőik által idegenek számára megkerítése ellen (5 évi fegyház). — A nők sorsának javulására sokat tett az értelmi műveltséggel együttjáró helyesebb megítélése a nő képességeinek s ha nem is általánosan, de némely országokban az emberies szellem terjedése. Ennek lehet tulajdonítani, hogy a huszas évek óta sajtóban, társulatokban és törvényhozási termekben egyik leghevesebben vitatott tárgy a nők érdé s s míg addig a nőknek inkább csak elemi képeztetéséről gondoskodtak, azóta felsőbb leányiskolák is állítatnak. A vitába beleszóltak a nők is (Betty Gleim, Karoline Rudolphi, Minna Hypeden) s regényeivel Sand George (Aurore Dudevant.) A nők magasabb (középiskolai s kadémiái) iskolázása sajátságosan a világ legszabadabb és legautokratikusabb birodalmában lett először ténynyé (Egyesült-Államok, Oroszország). Anglia — hol a nő oly tiszteletben van mint sehol másutt — konzervatív természeténél fogva lassan halad az emancipáció útján. Az egyetemek tanácsai tartózkodva adják meg a nőknek a hallgatási jogot s vesznek fel tőlük tudori vizsgát. Még mindig nincs afelett határozott közvélemény, vajjon a nők minden facultásra, vagy csak az orvosira s bölcsészetre bocsáttassanak. Amerika rohamosan halad: ott már vannak nőpapok, nőügyvédek, és közel áll, hogy nőképviselők is legyenek. — Az ipar s a b a d s á g mind népszerűbbé váló eszméje kedvezett a nőknek megnyílt kenyérkereseti pályák szaporodásának. A kereskedelem világforgalmi jellege a nagymennyiségben és sokféleségben gyártása tette ezt szükségessé s a női munkáskezeknek a férfié felett nagy előnye volt az olcsóság. De nemcsak a gyárakban, kereskedésekben és különböző iparágakban találtak a nők munkakört, magasabb iskoláztatásuk képessé tette őket a szellemi téren is versenyre kelni a férfiakkal. Így a nevelés-oktatás mezején, az irodalomban és újabban a művészetekben is.

Mielőtt a nőügyről a történeti fejlődés alapján ítéletet

mondanánk, álljon itt néhány általános statisztikai adat az 1850—70 közti időből. Anglia gyáraiban 1858-ban 409360 nő dolgozott; Zürichben csupán gyapotfonó 1923; 16 éven aluli gyapótszövő 76, kartonfestő 132, gyapjuszövő és fonó 38, papirgyárban vagy nyomdában dolgozó 15, mosógyárakban 83. Az anyák száma, kik otthon hagyták kis gyermekeiket 314. Jules Simon 1851-ben Páris munkásai közt 112891 nőt számított. Paul Céré szerint a luxus- s élvezeti cikkekkel foglalkozó férfiak és nők úgy viszonylanak, mint 100:184. Körösi adatai szerint Budapesten (a kiállításkor) 134 nő foglalkozott őstermeléssel, művészettel 176, tanítással 434, fodrászattal 250, bábászattal s ápolással 190, dajka volt 510, kereskedő 799, női kézimunkával és mosással foglalkozó 5896, napszámmal 9786, más testi szolgálattal 16464, e g y é b b e l 942. Erdekesebb a s z e l l e m i n ő m u n k á s o k aránya a művelt országokban. Tanult hivatással foglalkozó nők legtöbben vannak aránylag Nagy-Britanniában, Dániában s Észak-Amerikában. R u h a k é s z i t é s s e l művelt országokban másfél annyi nő foglalkozott mint férfi, Franciaországban s Dániában kereskedéssel is több. Részletezni elég lesz Angliát: itt az 1871-iki népszámlálás szerint (Anglia és Wales) 255 írónő, újságíró s kiadó volt; művész 1069, zenész 7059. 1861-ben az egész Angliában 1311 színész s 891 színésznő volt.

Bihari Péter.

(Vége köv.)

A MŰVÉSZETEK UJ OSZTÁLYOZÁSA.*

»Redukálj folyvást és klasszifikálj!« ... mondja a tudós lelkéből beszélve Mephistopheles. Mert hisz a reduculálás és klasszifikálás a tudós végtelen munkája, végtelen gyönyörűsége. A »közös fogalom« alá osztályozás kéje ingerli a nyelvtudóst, ki — ha már le kell mondani arról, hogy a Babel-tornya előtti egyetlenegy nyelvet kitalálja — legalább lehetőleg kevés faj alá iparkodik csoportosítani kerek e földünk megszámlálhatlan nyelveit; a történetiró gyönyörrel kéjeleg vívmányán, ha legalább egy kor különböző mozgalmait valamely messzebről intéző eszmétől származtathatta; a bölcselő keresi az egységet, melyben a nagy mindenséget megértse és megértesse, — és Darwin belehal a hálátlan munkába: megtalálni a közös fajt, melyet a világ összes civilizált és civilizálatlan két- és több-lábú ^{és lábátlanai} a kevésbé népszerű jött-ment majom-dynastia kelyett — egyhangulag kiáltanának ki ös-fejük gyanánt

Ilyen passióval s odaadással kutatja az »egyszerűbbet« a fentebbi mű szerzője is. Keresi a felsőbb nemi fogalmat, mely alá a látszólag annyira elűtő művészeteket csoportosíthatná és egymáshoz való rokonságukat kimutatná.

Munkája háládatosabb, mint más rendbeli tudósoké, kiknek elődeik után nehéz ujat mondani. Az ő fölvetett kérdéseit előtte nem sokan bolygatták. Hálás tehát munkája, mert kevésbé járt, sőt ismeretlen utakon halad. De hálátlan is, mert mint nagy apparatussal, lelkiismeretesen, a tekintélyek iránt kellő tisztelettel kimutatja, épen a bölcsélet nagy egyénei, kiknek azonban a gyakorlati aesthetika nem vágott foglalkozásuk körébe s kik az aesthetika

* Dr. Max Schasler: Das System der Künste. Leipzig.

osztályozásait inkább csak mint a philosophia terén utjokba eső munkát végezték, zavarták össze leginkább a művészet alap fogalmait. Hogy osztályozásaik maig is tekintélyben maradtak, az épen saját, más téren szerzett tekintélyükből következik. Tekintélyük a tévedéseket szentesítette és pl. a nagy K a n t n a k nagy tanítványa is akadt Schillerben, ki a tévedéseket még elfogadhatóbbakká tette. Pedig épen Kantot, a félelmes logikust, a lázadó Schasler logikai hibákon kapja rajta. Beosztásaiban annyira első látászat szerint, jóhiszeműleg járt el, hogy alapjában és következtéseiben egyaránt téves c o o r d i n a t i o k a t végzett. Az egyenrangú fogalmak hiányos elrendezésére nézve szerző még Lessingnél is meglepő fölfedezéseket tesz. Aristotelest kivéven, a szempontok, melyek a művészetek beosztására szolgáltak, általában gyengék, s a művészet lényegének, az eszközök, anyag, szemléleti alakok stb. jelentőségének félreismerésére mutatnak. Művészet és művésziesség (Kunstwerk és Kunststück) közt különbséget nem téve, sokan annyiféle művészeti fajt állapítottak meg, a hányféleképp valamit ügyesen kezelni lehet. Ilyen formán sokszor a fontosabb kimaradt és az oda nem tartozó fontossá kvalifikáltatott. Maga Lessing pl. a festészet főjellegét nem a színben, hanem a mi a szobor főjellege, az alakban kereste. »B á r s o h s e t a l á l t á k v o l n a k i a z o l a j f e s t é s t !« — mondja »Laokoon«-jában A tájkép lyrai jelentőségét nem sejtve, azt egyszerű természetutánzásnak tartotta, sőt — a mi hihetetlen! — a történeti festészetet is kizárta a művészetek sorából. Voltak, a kik a nagy művészeti fajokkal egy rangban kert-, viaskodó-, férfiasgyakorlati-, öltözködő stb. művészetekről szólottak. A híres S c h l e g e l a zenét a lélek, a festést a szellem, a szoborművet a test művészetének nevezte, főművészetnek pedig az életművészetet tartotta. Aztán ki mondhatná, hogy az aesthetika tanulmányozása nem mulatságos?!...

Az újabb aesthetika kiváló képviselője, a hegelista V i s c h e r sem sokkal szerencsésebb. Apróbb logikai mulasztásaiból a leggyökeresebb tévedések következnek, melyeket csakis szellemes sophismái takargatnak. A m ű v é s z h á r o m k é p z e l m i a l a k j á b ó l (Vorstellungsform) kiindulva osztja, be a művészeteket, ezek: képező-, érző- és költői kép-

zelem. Az első a szemre, a második a fülre, a harmadik az összes benső eszményi érzékelésre vonatkozik. (Az első hatáskörébe tartozik az építészet, szobrászat, festészet; a másodikba a zene, a harmadikba a költészet). Vischer (ellenmondásban az általa föltalált összes benső, eszményi érzékléssel) az első képzelmi működést mondja a legdúsabbnak, csak azért, mert három művészetet ölel magába. És így járnak el a többiek is (Hegel, Carrière). Elhagyják az Aristoteles által fölvetett tánczot (helyesebben mimikát), ezzel elárulván, hogy a művészeteket, csak mint már adott, kész formákat, csupán külsőleg, nem pedig természetük, keletkezésük alapján létező rokonságuk szerint csoportosítják. **Osztályozásuk a rokonságtól általában elvonja a figyelmet, s az egymástól való elütőséget hangsúlyozza.** Ezért beosztásuk sohasem jut el az egységig. A helyett, hogy hat művészetről, s e számon belül 3—3, egymással párhuzamos csoportról szólanának: csak ötre szórítkoznak s e páratlan számmal sehogysen tudnak boldogulni. Vagy 2-re vagy 3-ra osztják az 5-ös számot, mindannyiszor egymást kizáró csoportosításokkal élve, a mennyiben mindkét kombináció egyenlőtlen számú tagokkal bír. Így az elsőnél az egyik osztályra 3 művészet jut (épít., szobr., fest.), a másikkra kettő (zene, költ.). A második kombináció még aránytalanabb, mert az első osztályra három, a második- és harmadikra külön-külön csak egy-egy művészet jut. Már pedig igen gyanus az, hogy Vischerék a legelső érzék (képezve-alakító-képzelem) működését tartják legdúsabbnak, midőn szerintök a harmadik képzelem nem egy érzék, hanem az összes benső érzékiség működésében nyilvánul, tehát az ide tartozó csoportoknak kellene meghaladniok, számban is az alsóbb fokukét.

Ne vegyék rossz néven t. olvasóim, hogy nem mindjárt ismerttettem Schasler rendszerét, de ez épen a fönnebbiek ellentéte gyanánt tetszik ujnak és érdekesnek, azért kellett az általa czáfolt rendszereket is megemlítenem.

Schasler vizsgálatának módszere alapján különbözik az eddigi módszerektől. Előtte inkább az egyes művészeteket, magukban tárgyalták az aesthetikusok, vagy pedig egymásnak elentett csoportokban: tehát nem oly sorozatban, melynek egyes

tagjai közt átmenet léteznék. Schasler könyvének már címe is: »a művészetek rendszere« mutatja, hogy ő az egyes művészetfajokban a közösséget, az összefüggést keresi. A művészetek egyetemes rendszerének kérdését amaz ösztönszerű szükségérzeiből származtatja, hogy hasonlóan a szellem másnemű nyilatkozásaihoz a művészet is, kell, hogy egy magában bevégzett organismust képezzen, melynek egyes tagjai logikailag szoros kapcsolatban állanak egymással. E föltevés — úgy mond — nem állhatna meg, ha el nem fogadnók azt is, hogy magában a művészet lényegében van, hogy belső törvények folytán tagozódik bizonyos művészetfajok sorozatává. Ő tehát már könyve legelső lapján megnyeri az olvasó hitelét, midőn a művészetek osztályozására, kiindulásul, azok lényegét választja, holott elődei és kortársai — Aristoteles kivételével — csak az alakítás anyaga, eszköze, a szemlélet alakja szerint osztályoztak. Ezért volt képes a nagytekintélyű Herbart a szobrot csupán az okból, hogy körüljárhatja és minden oldalról láthatja, a kép fölé helyezni. Nem kevésbé elfogult szempont az egyes művészeteknek fejlettségük modern állása szerint való osztályozása. Ezért van az, hogy pl. Schopenhauer a zenét tartja legfőbb művészetnek; ezért, hogy a mimikát, melyet Aristoteles művészet számba vett, de melynek hajdani tökélyéről a töredékesen fönmaradt jellemnéptánczok s a mai ballet korcs pantomimiája nem ad kellő képet: legtöbben kizárják a művészetek sorából. Schasler szerint mindenrendű alkotó művész érzellemel és érzelme-rehatás céljából alkot; hatásuk közös titka tehát a szellemi tartalom és nem az anyag. A zenész nem azért trombitál, hogy csupán trombitáljon, a festő nem azért mártja festékbe ecsetjét, hogy csupán élethű alakokat fessen, a szobrász nem azért vés, hogy diadalmasan küzdjön meg a törékeny, merev márvánnyal: hanem hogy megindítson. Intentióra és a kivívott hatásra nézve tehát mindannyian megegyeznek egymással: világos, hogy maguk a művészetek is egymással rokonságban vannak. Természetes, hogy az anyagot, eszközöket, megjelenési módokat véve föl szempontul, bizonyára csak nagyjából és csakis némely művészetek közt lehet rokonság, — a mennyi-

ben pl. építészet, szobrászat, festészet a szemre hatván egy csoportba soroztattak. A zenére és költészetre sokkalnál a halló érzék birodalma formált jogot; mások (mint Hegel) a zenét egy magában külön csoportul tekintik, a költészettel pedig éppen nem tudván mit csinálni, a csendes olvasásban látják megjelenési módját, egy új érzéket találnak ki számára, az u. n. »képzeti érzékelést« (sinnliche Vorstellung). Ha azonban nem a megjelenési formákat, hanem azon hatást vesszük szempontul, mely pl. egy éppen az előbb látott szobor, kép, vagy éppen az előbb hallott zenemű, költemény, hallott és látott dráma stb. élvezete után, érzéki alakját veszve, de érzelmi hatását megtartva, lelkünkben marad, a művészetek közt — miután szemre, fülre egyaránt érzelemmel hatnak — nagy a rokonság. Igaz, hogy nem minden fajú műtárgyban meglevő és általa keltett érzélem hasonló fokú, — de ez csak fokbeli különbség. Az érzélem e foka azon mozgástól függ, melyet az illető művészetfaj kifejezni képes. Ehhez képest az eszme nagysága és jelentősége is a mozgás fokától függ, miért is a művészetfajok — lényegük szerint — különböző rangviszonyban állanak egymással. A művész a mozgást bizonyos anyagon alakítva eszközli: ez anyagok a kő, festék, hang, test, szó, — tehát részben szervetlen, részben szerves anyagok.

A szervetlen anyaggal a művész a legcsekélyebb mozgásra szorítkozik: csak egy momentumra. Ez az egy momentum, itt alaki viszonyok és a való élet látszata, a szín által jeleztetik.

A szervetlen anyagok egy helyben maradók, mozgatlan voltuknál fogva képtelenek a momentumok sokaságának feltüntetésére, mert ez már csak időben történhetnék, de azért a mozgás egy fokát, a megmozdulást látszatosan jelezzik. Jelezzik pedig ezt a térben és egymás mellett lévő alakok feltüntetése által. Itt tehát az egyszerre — áttekinthető tárgyainak (alak, környezet) sokasága, és azok egymáshoz való vonatkozásától függ a mozgás foka. Ezért mozog erősebben a szemlélő képzelmében a szobor az épületnél, a kép a szobornál. Viszont a szerves anyagok nem látszatos, hanem valódi mozgó képességüknél fogva az eszme kezdődő, tetőző és bevégezhető momentumait is kifejezik, csakhogy megfordítva: itt az eszme az

egy más után való fejlődésben válik ki, tehát időben, és sokszor még a tér is idő egymásutánjában nyer kifejezést (tájleírás). Lessing óta divatos is térbeli és időbeli művészetekről szólni, melyek egymást kizárják; holott a mimika és dráma tér- és időben egyszerre fejleszti az eszmét.

Schasler tehát a művészet rendszerét összetartó fogalmat a mozgásban állapítja meg, mely minden művészetben jelentkezik és a szerint, a mint valamely fokozatbeli művészet az előbbinél könnyebb anyagban érvényesül, mozgásban erősülve megy át a másikba. Talán legérdekesebb szabály, melyet a megfigyelésből von: Nagy anyag lassabban mozoghatván, a mint a következő művészetfaj anyagban veszt, nyer mozgásban, és növekszik eszmeisége. Igaz, hogy Schasler sem másíthatja meg a képzőművészetek nyugalmasabb jellegét; de osztályozásában nem állít fel ellentétes csoportokat, mert az anyag, az eszközök, tér-idő, szemléleti alakok fogalmait nem tartja az osztályozás utolsó lehetőségeinek, mint előtte tartották. Ő nem ellentétes csoportokat, hanem analog fokozatokat állít fel, szoros átmenetekkel. Két ily nagyobb fejlődési fokozatot különböztet meg, még pedig azon körülmények alapján, melyek szerint a mozgás a műtárgyon érzékül és szemlélhetővé válik. E két szemléleti körülmény az egymásmellett és egymásután (simultan és successiv). Az egymásmellett fokozataiban jellemző a nyugalom; de ezt nem vehette főfogalmul a mozgás helyett, mert a művészet kizárja a teljes nyugalmat. A nyugalom még az építészetben sem lép föl kizárólag; még az épület is érzelmet kelt, megváltoztatja a kedély harmoniáját, a mi máris mozgás mind a tárgyban, mind a szemlélőben. De azért Sch. elismeri, hogy a nyugalom minden művészetben megvan: így az egymásmellettekben primár, az egymásutániakban secundär jelentőséggel. Hasonlag maga az egymásmellett és egymásután jellege is előfordul a két nagy fokozat ellenkező jellege mellett, az illető fokozat természete szerint, hol primár, hol secundär jelentőséggel. E kölcsönösség épen a genetikus haladás kitünő ismérve. Így pl. a legtökéletesebb művészetben még secundär az, a mi a legtökéletesebben primár (az építészetben a drámai komoly vagy vig eszme). A legtökéletesebben pedig már secundärré válik az, a mi az alsóbban a primár

(pl. a drámában az építészet anyaghalmaza). Ekkép nemcsak az összefüggés, hanem a rangfokozat is szembetűnő az egyes művészetek között. Schasler sorozatában azon szabály érvényesül, hogy minden művészetfaj az előzőnek tökéletesebbje, mert az előzőnek secundár-momentumát nagyobb érvényre emeli, eladig, még végre a secundár-jelleg primárré fejlődik és ekkor szükségképen a szemlélet alakja is megváltozik (így fejlődik pl. a festészet secundár momentumára, a successiv, a zenében primárré, egyuttal ekkor az érzékelés a szemről a fülre megy át). Ime a sorozat két fő fokozatában :

E g y m á s m e l l e t t .	E g y m á s u t á n .
1. Építészet.	4. Zene.
2. Szobrászat.	5. Mimika.
3. Festészet.	6. Költészet.
a) tájképf.	a) lyra
b) genref.	b) epos
c) történeti f.	c) dráma.

Az egymásmellett és egymásután már Herbart rendszerében is előfordul; ő azonban csupán ellentétül alkalmazta, még pedig furcsa ellentétül. Mert bár némely érdekes következtetést von (pl. a zenében szerinte a melódia a successiv, a harmonia a simultan), de végbeviszi a következő rémséges csoportosítást :

Egymásmellett. Építészet. — Szobrászat. — Egyházi zene. — Klassikai költészet.

Egymásután. Műkertészet. — Festészet. — Mulattató zene. — Romantikus költészet. — Herbart tehát ösztönszerűleg helyesen indult, midőn a művészet közös »elemi viszonyaiból« kezdte az osztályozást, de mint látjuk, ötlete nem érett meg igazi gyümölcsessé. Nem kevésbé furcsán okadatozza eljárását. Az első osztályba, ugymond, azon művészeteket sorozza, melyek hatása minden oldalra kiterjed. Nos? nem képes-e erre az ő »műkertészet« is? és miért képes erre az egyházi zene inkább a mulattató zenénél? A második csoport osztályozását azzal okadatozza, hogy az illető művészetek tárgyukat rendszerint félhomályba állítják, a vizsgálat kérelhetlenségét alig állják ki és cikornyákkal, ékítményekkel vannak ellátva, melyeknek

az egészhez tartozása igenis kérdéses. Épen ezért szerinte csak az első osztálybeli művészetek érik el a tökély magaslatát. Ilyen formán Raphael, Mozart, Shakespeare »félhomályban« kénytelenek megvonni magukat, mert »a vizsgálódás kérérelhetlenségét alig állanák ki«, — a tökély fokáig szégyények tehát telsem jutottak

Már most hogyan mutatja ki Sch. az összefüggést, illetőleg az eszme növekvését?

Aristoteles az építészetet nem vette föl a művészetek sorába. Szerinte a művészet az emberi hangulatok és cselekedetek utánzata a természet formáiban; az építészeti formái a természetben nem találhatók föl. Tényleg az építészeti a legalsó fokú művészet, mert a legcsekélyebb mozgást fejezi ki, s így az eszmét, az érzelmet jelképesen mutatja. Mozgása az arányok rhythmusában áll: és ez a száraz számokban kifejezett rhythmus a legelőkelőbb mozgás. A rhythmusnak e számarányban határoltóságánál fogva az építészeti hasonlít a zenéhez és közkeletű Schlegel elcsépelet frázisa: »az építészeti megfagyott zene — a zene fölülvadt építészeti...« A most nálunk is annyira fölkapott Taine kapva kap ezen és külön mennyiségtani csoportot állít föl, melyben a két analog művészet foglal helyet. Holott a rhythmus minden művészetben megvan, csak hogy fokozottabb mérvet öltve, közeledve a természet kiszámíthatatlan rhythmusához. Már a szobron nem számok szerint combinált merev alakzatokban, hanem természetes formákban jelentkezik a rhythmus, több szabadsággal. A merevség hasonlíthatlanul csekélyebb, a mozgás annyira nőtt, hogy az anyaggal egyensúlyba jő. A szabadabb, fejlődöttebb mozgás a szobornál abban áll, hoáy itt az eszme valamely természeti formában esemény-mozzanattá fejlődik. A szobor nyugalma már nem merevség, csak zárkózottság; a környezet és távlat feltüntetése itt nem történhetvén. az ábrázolt egy, vagy kevés alak érzelve a külvilág iránt közönbös működésben (gondolkozás, me-rengés, szórákózottság, fájdalom stb.) nyilatkozik. A szobor eszme-kifejezése nagyon elvont, minek oka a szín hiánya; hanem azért nem segít a dolgon és izléstelenség a szobrot befesteni, mert ezáltal nem elevenebbé, hanem

merevvé, halottszerűvé válik: hiányozván a megfelelő művészi környezet és távlat. A szobor a belső lelkület határán túl nem léphet. De hogy a mozgás öregbülése, a törekvés oly tér felé, hol az anyag kevésbé korlátozza a fokozást, e művészetnél is kétségtelemné teszi az átmenetet a legközelebbi fokozathoz, az magában a szobrászat fejlődésében is látható. Mert amint hogy az építészet a hellén korszakban plastikai jelleget öltött, úgy a merev architektónikus aegyptusi és szigorúan belső ó-hellén szobor az alexandriai Laokoonban a festői felé gravitál: azaz a festészet mozgási szabadalmát kezdi használni (ez egyuttal tájékoztathatja a szobrászt: mit választhat themául). Az eszme realistikusabbá alakban többé nem tehető, csak színben. Itt tehát az alakí viszonyok látszatosakká válnak (az anyag nagyot veszített!) s e látszatoság iránt a szín realismusa ejti csaldódásba a szemlélt. A festői szemlélet nagyobb mérvű mozgást s az alakok elrendezésében több szabadságot enged meg: a tárgyak itt külső viszonyban állhatnak egymással, mert a művész a valószínű környezet minden részletét megteremtheti a fény és távlat hatásaiban. A festői elrendezés eme szabadságában gyökeredzik a »festői rendetlenség« nevezetének származása — holott »plastikai rendetlenség«-ről sohasem szólunk. A látszatos mozgás olyannyira nő a képen, hogy közel vagyunk a valódi, időbeli mozgáshoz. Rosenkranz szerint a színeken mintha már a test melege érzének. Még az egymásmellett birodalmában vagyunk, de az egymásután momentuma is jelentékeny, mert a képen jobban következtethetni az előzőre és következőre, mint a szobron. A festő a kezdődő, abbanmaradó sőt tetőző mozgás egy-egy pillanatát is kifejezheti; az utóbbi épen az ő előnye (repülés, járás stb. holott mily együgyű félreismerése a plastika körének, midőn viaszbab-cabinetekben járó alakokat és csoportokat látunk). A kép az egymásutának időbeliségét is jelzi a színek módosulatai által. A természetben ugyanis maguk a színek is csak relatívak, mert pl. absolut zöld fa, absolut kék ég nem létezik. Egyszerre ugyanazon szín más módosulást mutat a távolság szerint. Ez a színvesztés a távolság felé: mozgás, mert a tér nagyobbodását jelöli meg a háttér felé. A képen ugyan egyszerre látjuk meg az

előtért és háttért, de pl. a távoli hegy mintegy a messzibe vonja nézésünket, mely az előtérbe indulva észrevétlen fokozatban (és nem egyszerre) vizsgálja a legtávolibb tárgyakat: tehát egymásutánban — a mi aztán idővel jár. Az időbeli egymásután itt mindenesetre negatív, mert a legélénkebb mozzanatokról a kevésbé élénkekre — a legközelebbiekről a távolabbiakra irányozza figyelmünket. Ellentétben a reális mozgásu egymásután művészetalakjaival, melyek egymásutánja a jövő felé halad, a képzőművészetek, és pedig legtökéletesebb fajuk, a kép egymásutánja kiváltképen a jelentől a múlt felé hálal. A képen világosabban sejtethetjük: mi történt, — mint azt, hogy mi fog történni. A festmény folyó mozgásra nem lévén képes, a jövőt nem ábrázolhatja, de a jövő iránti várakozást fölkeltheti. Munkácsy Krisztus-képét pl. percekig nézhetjük és még sem tűnik merevnek a jelenet. A fővádó magatartása, a nép várakozása egy épen most megtörtént momentumra vall; Pilátus nagyszerű mimikája ellenben már a jelen és jövő közt álls mintegy a következő mozzanatot látszik késleltetni. Pilátus még nem szól, a betoduló tömeg nem lép, hanem a katona visszanyomja — s ez a művészetének határát ismerő alkotó lángésznek bizonyossága. Ha Pilátus már beszélne, az egész mű nem volna képes, a kép szűk határán belül oly eleven mozgásban helyezkedni a jelen és jövő közé. Az alkotó azonban tudta, hogy a kép mozgása csak a mozdulatig, hangja csak a hangig, a megszólalásig terjeszkehetnek. A szobornál is így van ez és alulírott szerény véleménye szerint Laokoon nem azért nem ordít, mivel ez a szép ellenére volna: hanem egyszerűen azért nem, mert az igen tátott száj szembetűnővé tenné a hang hiányát. Mindazáltal a hang sejtelmén nagyobb a képen, mint a szobron, — csak hogy nem az elő-, hanem a háttérben. Mert ha a képen elül beszélni látszó egyének vannak, föltűnő a hang hiánya, holott a távlatban a kép is jelezhet hangot, mert hiszen az életben is csak sejtjük a hangot, ha az egyén messzibb áll. Ugyanezért Munkácsy mozdulatlan és hallgató alakjait több mozgást sejtetnek, mint pl. a siheder, kitorokaszakad-

táborlór dítt az előtérben; a képen ez az alak mutat legtöbb külső mozgást és mégis merev, mert a háttérben valóbb-szinűnek tartanók, hogy kiabál. Festőink közül Madarászt kell e tekintetben kiemelnünk, ki minden képén a várakozás-szünetelő idejébe helyezi a mozgás momentumát (Zrinyi Péter, Zrinyi Ilona, Betlen G.). Székely »Dobozi«-ja is habozik, a tört nejébe döfni.

A festő csak a hang sejtelméig jelezheti a mozgást, a megszólalt hanggal járó mozgásra már nem terjeszkedhetik. De hisz a hang sejtelmével járó mozgás maga oly nevezetes mozgási fokozat, mely a képen kívül, a másik két képzőm. fajban ném létezik. A hang szüksége a képen oly erős, hogy a képen túl nincs fokozat, hol egymásmellett korlátai között az eszmét kifejezni lehetne; a festék a mozgásnak legmagasabb szervezetlen anyaga. Az eszme küzdelme az anyaggal a képen éri el a fordulatot, melynél a mozgási elem oly erélyben tör ki, hogy secundär állásából primärré küzd föl magáts az anyagot teszi secundärré. De ugyanekkor a szemlélet alakja is rögtön változik: a látás szerepét a hallás veszi át. E fordulat átmenet az első nagy fokozatból a másodikba. Az eszme végre hangban szólal meg, de tökéletlenül, a ténnyel elvegyezése árán. Mert valamint az első fokozat legelső fokán (építészet) az egymásután sejtelve volt csekély, itt, a második nagy fokozat elején, viszont az egymásmellett sejtelve csekély. A zene tehát egyoldalú, mint az építészet, képtelen az egyénítésre és kiválóan jelképes művészet (pl. a vitézséget, bátorságot mindig egy általános kész formában, az induló rhythmusával fejezi ki). A színből a hangba történő ez átmenet talán ugrásnak tetszik, de nem épen azért, mintha egyik szemléletmód a másikat egyszerűen fölváltaná, hanem mivel a mozgás momentuma annyira erősödött, hogy a színvilág kénytelen önmagán tulemelkedni a hangzó lelki állapotok magasabb sphaerájába. Alulirott azt a Schasler által mentegtetett ugrásfélét az élet egy jelenségében is igazolva látja. Mintán a művészetek az emberi kedély külső és belső, utánzó és jelképes kifejezései: bizonyára összes momentumaik és

egy másból fejlődésük az emberben mind együtt vannak. A művészetfajok jelei, mint: arány, plasztika, szinhang, néma mozgás, szó, cselekedetek észlelhetők az emberen s az ember ebből folyólag képes architektikai, szobrászati, festői, zenei, mimikai, lyrai, epikai, drámai benyomást előidézni. Pl. egy nagy alakú egyén első pillanatra hasonló talánszerű hangulatot képes kelteni, mint egy monumentális épület. Hát az írók, vagy életben elbeszélők nem-e a fönnebbi kategóriák sorrendjében részletezik valamely egyén bemutatását? Hogy a zenénél az alak eltűnik, valamint hogy minden műfajnál az előbbeni uralkodó jelleg eljelentéktelenül, annak megfelelő elemies jelenségét színtén megtaláljuk az életben. Ha pl. valamely ideális szép és szellemes nőt látunk, szemléletünk — bár kiszámíthatatlan gyorsasággal, úgy hogy azt hinnők, hogy egyszerre látunk és hallunk mindent — megtartja a sorrendet; e sorrendben egyuttal minden újabb fokozatnál a megelőző ugyanekkor érdektelenné is válik. Így pl. ha — hogy úgy mondjuk — képzőművészeti benyomásainkra a zenei következik, azaz ha az illető hölgyideál megszólal, okvetlen a szín elveszti érdekét és a hang zeneisége foglalkoztat; de a zeneiséget is pillanatra érdektelenné teszi a tartalmasabb szó és a mimika, gestus, mely ezt bevezeti. De hogy az eszme legmagasabb kifejlésben minden rendű érzéki megfigyelésünket közömbösítheti, azt is pl. ugyancsak ama hölgy-ideálon is tapasztalhatjuk, ha rendkívüli eszmetartalom nyilvánul megjelenésében pl. valamely meglepő érdekű közlés vagy hatalmas szenvedély (színésznőnél) pillanatában, a mikor sem nem halljuk, sem nem látjuk és volna bár a szemlélő szobrász, festő, zenész, színész; legfeljebb általános szavakban birná képét adni benyomásának. Hogy ily benyomás tárgyitalan, arra egy szellemes rúttal egyén is bizonyoságul szolgálhat, kinek lényepillanatokra eltűnhetik a szemlélő elől, s kizárólag szellemével foglalja azt el.

Az új osztály első fokánál (zene) megjegyzendő, hogy Schenck csak a fejlődésben, hanem a két osztály minden egyes fokozatának párhuzamba állításával is kimutatja az összefüggést, mely a távolabbi fokozatok közti hasonlóságban documentálódik. E párhuzamokban tehát egy töké-

etlenebb fajnak egy tökéletesebb felel meg. Ily párhuzamba helyezhető az építészet a zenével; mindkettő a tökély alsó fokozata, elvont eszmeiséggel és a legelemisebb mozgási viszonyokkal. A szobor fensőbb párhuzamosa a mimika. A mint a szobor tökéletesebb az épületnél, a mimika is konkrétebb tökélyü előzőjénél, a zenénél. A mimika az egymásután már nemcsak időben, hanem térben is kifejezi: itt tehát az egymásután mellett a secundár egymásmellett nőtt nagyot. A mimika nemcsak kevésbé elvont, de anyagisága is csekélyebb mint a zenéé, melynek anyaga (hangszallagok, fa, ércz, állati belekből készült húrhangja igenis nyers és merev a szerves emberi test finom és ruganyos anyagához képest). — A zene és mimika ép úgy előkészítő fokozata a legfőbb foknak a költészetnek, mint az első osztályban az építész és szobrászat előfoka volt a festészetnek, mely mint 3-ik fok a költészet párhuzamosa. E párhuzamokból világosan kitűnik, hogy valamint az első osztályban fokonként szegényes, de folyton öregbedő eszköz (eleinte számtani arány, alak majd szín) fejleszti konkrétebbé a mozgást: a teljes mozgás primár és secundár föltételei, az anyagvesztés aránya itt sem egyszerre lépnek föl. Az eszme eleinte kizárólag hangban (zene), későbbi fokon kizárólag mozgásban (mimika) érvényesül, míg végre a költészet szóban ki is mondja az eddig csupán érzékeltetett eszmét. De egyuttal a l y r a- és e p o s n á l az egymásmellett még inkább másodlagossá válik, sőt az epikában az egymásután teljesen kifejlődve lép föl. És valamint az egymásmellett véghatárán (festészet) a szemlélet alakja szükségképen váltakozik: (nézés a hallással) az epikánál azon fordulat áll be, hogy a halló érzék válván kizárólagossá, a szemléleti alak tovább nem elégséges a mozgás konkrétebb megfigyelésére és egyesül az előbbi osztály szemléleti alakjával, t. i. a látással. Az egymásután és egymásmellett tehát egyenrangú kettős körülménnyé válik a művészet tetőfokán: a d r á m á b a n, hol az anyagiság végkép eltűnik, miután mind az egymásután, mind az egymásmellett mozgást egyaránt szerves művészi anyag: szó és test eszközli, tér- és időviszonyok között. Az arány itt egyenlő, a primár és secundár jellege eltűnik, a tökéletesedés további foka ki van zárva, mert azt többé nem a művészet látszatában, hanem csak az élet valóságában érhetné

el. Mivel pedig Schasler szerint minden felső fokozatban az előzők jellemző momentumai is mind meg vannak, a dráma az előző művészetfajok elemeit mind egyesíti magában, miért is ő a drámát e g y e t e m e s m ű v é s z e t n e k nevezi. A dráma fensőbb előfokozatai a zene és mimika; az első esemény- és tér nélküli egymásutánjával lyrai, az utóbbi egyénibb egymásutánjával epikai jellegű. Ámde e fokozatoknak meg vannak tökéletlenebb alpárhuzamosaik. Így a lyrai jellegű zenének megfelel a hasonlóan lyrai építészet az epikai mimikának a szintén epikai szobrászat — a festészet pedig a költészet alpárhuzamosa. Mind a kettő az illető osztály felső foka s így az előző fokokat egyesítve, azokat a maga momentumaival kiegészíti. E szerint a festészetben még külön három fokozat van. Az építészet kiválóan térbeli hangulata ott van a tájképfestészetben, a szobrászatnak epikus egymásután jellege a genrefestészetben és mind a kettő lyrai és epikai jellegét saját drámai momentumával kiegészítve a történeti festészetben látjuk tetőzni. A festészet e 3 fokozatának a költészetben hasonlóan pontosan megfelel három párhuzamos fokozat — melyek mindegyikénél mint felsőbb párhuzamosokban szigorulag az secundär, a mi az alpárhuzamosokban primär. A tájképnek megfelel a lyra (itt pl. a lyrából következik a tér sejtelve, míg a tájképnél a térből érzik ki a lyrai hangulat), a genrenak az epos, a történeti festészetnek a dráma, mely tehát közvetlenül és közvetve az egymásután- és egymásmellett-kategóriák művészetfajait mind egyesíti magában.

E rendszer helyességét első sorban gyakorlatiassága bizonyítja. Azon tanulságok, melyeket Schasler rendszere összeállításából von, mint: a művészetfajok egymáshoz való rangja, ebből folyó hatáskörük, alkalmaztatásuk — megértetik az ő határozottságát, melylyel a művészetek szoros összefüggését és rokonságát folyton hangsúlyozza. Rendszerének szerkezete egyform a gyönyörrel tölti el a tudóst, kit önállósága és logikai kérlelhetlensége kielégít és a művészt, ki abból hasznot húz.

Mert Sch. könyve mindenütt magasabb szempontra állítja a művészt: nem a maga művészetének, hanem az összes művészetek álláspontjára. Ha a művész csak farag, egyuttal a szint, hangot is szem előtt kell

tartania, ha nem akarja magát fegyelmezetlen ösztönére bízni, mely tárgyában netán művészete hatáskörén túl vezetné. »Ő nem különálló művész, hanem csak tagja egy nagyobb egésznek.«

Ennek kapcsán Sch. a következő gyakorlati kérdéseket veti föl:

1. Szervesen összeköthető-e valamely térbeli művészet egy időbelivel — és fordítva?

2. Valamely osztályon belül levő művészetfajok szerepelhetnek-e együttesen?

Az első tételre lehetetlen életképes combinatiókat összeállítani. A nehézkes képzőművészetek csekély egymásutánisága nem tarthatna lépést a magasabb fokozat mozgalmasságával. De a magasabb fokozat is vesztené, mert a vele alkalmazott térbeli művészetfaj külérzékre hatván, elvonná a figyelmet az abstrac-tabb művészettől. Tehát mind a szobor, mind az első zava ltó da veszít s a helyett, hogy egységes aesthetikai hatást keltenének, legfeljebb egy, velük nem rokon harmadik benyomás (némi ünnepeles hangulat) előidézésére szolgálnak. A Laokoon-szobor katastrophájára pl. valamely esetleges Laokoon symphoniában csak egy-két megfelelő ütem jutna — a zenemű közepén vagy végén: de azért a szobor már elejétől kezdve mereven a katastrophát ábrázolná.

A második tételre szintén csak igen feltételes combinatiók lehetségesek. Tapasztalás szerint két művészetfaj közül mindig az alsóbbrendű válik dominálóvá, ha kevesebb is eszmekifejező képessége. Sőt épen ezért; a magasabb fokozatban több az eszme, de kevesebb az anyag s az alsóbb fok anyagtúltsága amant elnyomja és magához assimilálja. Szobrok az épületen mértani, ornamentikai alakzatok által függnek össze az épülettel, a falra festett kép szintén áldoz színe eleven-ségéből és merevebbé kell válnia, hogy stilszerűen egyesüljön az alsóbb művészetfajjal. A másik osztályban még visszásabb az együttes alkalmazás. Ugyancsak azért, mert a fokozatok közt itt is megvan az anyagkülönbség s az anyagiasabb műfaj a bár tartalmasabb, de csekélyebb súlyú műfajt elnyomja. Még ha a felsőbb fokút domináltatja is az összeállító, az alsóbb fokú lép elő-

térbe, épen, mivel amabban az utóbbinak eszmeisége tökéletesebben van meg, csekélyebb anyagisággal. Mellette az alsóbb fokú, kisebb haladó képességénél fogva, elmarad, hanem azért — durvább anyagával — az elkéső rhytmust a magasabb fokozat rovására kiemeli, a mi megzavarja a harmoniát. E tanulságot vonta alulírott Sch. mozgó-elméletből, mert már régóta volt alkalma megfigyelni szinpadunk egy ferde intézményét. Divatos nálunk szavalás alkalmával kíséző zenét alkalmazni. Pedig a legjobb színész beszéde is, a mint megszólal a zene hirtelen hamissá válik. Az ő beszédének zeneisége magasabb fokozata lévén, a szó arányában, gyorsan halad. A hangszer azonban még mindig egyet fúj, midőn már a színész régen túl van a maga zenei momentumain. — Schasler rendszere nagy részt üt a wagneristák fennhézó törekvésein. Következtetéseinek összefoglalása, hogy: mentől magasabb az illető fokozat, annál kevésbé egyesülhet egy alsóbbrendűvel — ha csak az utóbbi anyagiságát nem áldozza föl (mint a festészetben a plasztika a követ). Már pedig a zene épen legalsó fokozata annak az osztálynak, mely a költészetben tetőzik. Az opera tehát sohasem lehet természetes műfaj. Hogy a tisztán lyrai zenének a cselekvény látszatát adja, szinművet vesz tárgyul. De nem képes boldogulni, mert a folyton haladó, egyenlő drámai eszmével nem tarthat lépést. Ezért míg apróbb, laza összefüggésű részekre osztja a dráma menetét, másfelől a csekély mennyiségű szót is ütemekké szélesíti. A zene eszmei tökéletlenségénél fogva az opera is csak általánosságban adhatja az érzelmeket, melyeket szakadatlan ismétél — épen a dráma ismétlést nem tűrő műfajában. Innét az opera fárasztó, sőt untató hatása, mit csak a zene körébe tartozó dalok, tánczok, karok, indulók frissítenek föl időnként. Látnivaló, mily külső fogásokban áll az opera szerencséje és mily monoton, egyforma drámaiatlan a »cselekvénye.« — Bevonulás, vigalom, temetés, szerelmi vallomás stb. ezek azon egyszerű fogások, melyeknél bonyolódottabb, lélektanilag mélyebb mozzanatokra egy józan operagenie sem vágyott. Annyira elmaradhatatlan közhelyei ezek az operának, hogy csupán ezekkel hitvány szövegre nagyszerű operák termettek,

holott a lélektani mélységű, kevésbé lyrai epikai cselekvény (pl. a »zsídónő«) unalmas operatárgy. Az opera és üresfejű operisták túlbecsülését a valódi színművészettel szemben persze a közönség segíti elő, mert a körvonal nélküli operaérzelmeket kényelmesen élvezheti; jöhet-mehet az előadás közepén és nem érzi hiját az indokolás elmaradásának. Az opera tehát mindenha elkényeztetett mostoha testvére marad a drámának. Schasler érvelése azonban legalább újabb hatalmas intelem a wagneristák részére, használják tovább is — saját érdekükben — a költészet czafatjait az opera fejlesztésére és ne iparkodjanak zenével magyarázgatni a költészetet, melyet a durvább és lassabb, homályos anyag csak akadályoz abban, hogy (a miért senki másra nem szorul!) önmagát magyarázza.

Az opera alapjában hibás kombinációján kívül még csak a zene és mimika jöhet számba, a mennyiben előbbi az utóbbit kíséri — mint ezt a balletekben tapasztaljuk. De hogy ez is hátrányos a magasabb műfajra nézve, azt a mimikai művészet mai szánandó alacsony állása bizonyítja. A mimika rhythmusa szabad, számarányokhoz nemkötött. Nézzük csak a balletmimelők ütemszerinti rángatózásait — épen, mivel egy alsóbbrendű anyaggal bíró művészet elemeisebb rhythmusára rángatóznak.

Ezen és más gyakorlati fontosságú tételek csakugy folynak Schasler rendszerének szerencsés kiindulópontjából. Rendszere világos, biztos szerkezetű, könnyű járásu, úgy hogy az alkotó is könnyen látszik végezni földadatát, melyet valódi inspirációval, odaadással fejteget.

Épen ezért könyve gyöngyörrel olvastatja magát, igénytelenül, úgy hogy a népszerű és folyton modern vonatkozásu példalózások közt alig vesszük észre, mily nagy földattal birkózik. Aesthetikai rendszerek nem oly mindennaposak és Sch. új iránya is (bár * már 20 éve készíti elő!) hallgatag ellenzésre talál az előbbi iskolák hívei részéről. Schasler uram egyszerűen vállát vonja, mert: ha — ugymond — esetleg az ő törvényei igazak, úgy az ellenzék téves beosztási rendszere meg-

* Különösen: Kritische Geschichte d. Aesthetik cz. régiebb művében.

dül, vagy legalább módosulásra fog szorulni. De ha ebbeli munkáját agyon hallgatnák, úgy ebben annak bizonyosságát venné, hogy nem tudnak mit felelni. »Az igaz, hogy ily agyonhallgatással a közönség előtt ma már senki sem imponálhat...«

Eddig a magyar aesthetikának nem igen imponált ez az újdonság, mert tudományos folyóirataink nem méltatták figyelmükre. De nemcsak figyelemre méltatni kellene, hanem lefordíttatni is. Taine szellemes műve (a művészetek philosophiája címe dacára sem taglalja a művészetek összefüggő rendszerét. Már pedig csakis ebből tűnik ki igazán bármely művészeti philosophia alapja: a művészetek lényege.

Rakodczay Pál.

ÉRTESITŐ.

The Science of Ethics. By Leslie Stephen. London: Smith Elder, et Co. 1882. Pp. 462. Az erkölcestant különféle főelvekre lehet alapítani. Minden erkölcsösségnek kiinduló pontjául vehetjük az önzést és akkor ezen alapuló hedonismust hirdethetünk. Az erkölcsösségnek alapjául vehetjük nem az egyes embernek legnagyobb jólétét (még másoknak árán is), hanem a lehető legáltalánosabb, legnagyobb jólétet (midőn az ember embertársaiért néha még áldozni is köteles). Okoskodásunk kiinduló pontjául választhatjuk a természet követelményeit. (»rli a természet parancsa szerint«) vagy az Isten parancsait. Az erkölcsösségnek alapja lehet az embernek minden tekintetben való tökéletesedése, vagy éppen egy formális szabály, a mint azt Kant felállította.

Ezen sokféle erkölcsi rendszerekhez a fejlődés filozóphiája még egy új mozzanatot tett hozzá. Az erkölcsi nézetek nem egyformák, hanem a népeknek társadalmi viszonyai szerint változnak. Az alkalmazkodásnak törvénye még a morálban is érvényes. Ha valamely nemzet társadalmi viszonyai változnak, a népek erkölcsi meggyőződése az új viszonyokhoz alkalmazkodnak és megfelelő módon szintén változnak. Föltétlen erkölcsi canon tehát csak annyiban lehetséges, hogy minden társadalomnak vannak bizonyos azonos alapfeltételei, hogy fennállhasson és csak annyira terjedhet ezen föltétlen erkölcsi canon, a mennyire ezen azonos alapfeltételek terjednek. ^{az} az emberiségnek eddigi fejlődését tanulmányozván, megmondhatjuk, milyen irányban fog az a jövőben fejlődni, akkor egyúttal nagy körvonalokban meg is mondhatjuk, milyen irányban fog a mostani kornak morálja változni. Ez azon ^{filozófiai} jelen munkájával szegődött.

Az etikának alapjait lerakni nem oly könnyű dolog. Csakugyan észrevesszük, hogy bármilyen történelmi korban, bár-

milyen társadalmi állapotok forogjanak fenn, az erkölcsi nézetek még is sok tekintetben megegyeznek; de a mint a tények okát kérdezzük, a mint kérdezzük, miért tartja az emberiség általában ezt erkölcsösnek, amazt erkölcstelennek, akkor a legkülönbözőbb feleletet kapjuk. Szerző e kérdésben minden metaphysikai vizsgálatot a dologhoz nem tartozónak tekint s azon van, hogy az erkölcsi tüneményeknek törvényszerűségét minden metaphysikától menten felállítsa. Itt új nehézségek gördülnek utjába. Törekvése az, hogy az ethikát és a sociológiát kapcsolatba hozza, minthogy azon nézetben van, hogy azon nemzet, mely adott körülmények közt a legnagyobb élettevékenységet képes kifejteni, az erkölcsökben a legmagasabban áll.

De a sociologia maga még felette ingatag alapokon nyugszik. Azt a magasabb matematikai calculust még nem találták fel, melynek segítségével csak egy embernek magatartását minden körülmények közt lehetne kiszámítani, vagy előre mondani; annál nehezebb megmondani, mi lesz annyi millió ember privattörekvéseinek közös eredője.

Ilyen körülmények közt a számtalan privattörekvések indokai és az emberek erkölcsi meggyőződéseik közti törvényszerűséget megállapítani, vajmi nehéz dolog. Annál nehezebb a feladat, minthogy szerző nem akar absolut ethikát írni, mely egy ideális társadalmi állapotot tart szem előtt, hanem a tényleges erkölcsi nézeteknek tudományos magyarázatát adni.

Szerző azt a nézetet vallja, hogy a cselekedeteknek rugói az érzelmek és nem a hideg logikai okoskodás. Azonban arra törekednünk kell, hogy észokok, azaz szerző nézete szerint, hogy elvek szerint következetesen cselekedjünk. Még akkor is, ha azt mondjuk, hogy észokok szerint cselekedtünk, még akkor is ez észokok erejüket csak onnan kapják, hogy azok előbb élénken érzett érzelmeknek mintegy csapadékai, és hogy szükség esetében ez eredeti érzelmeket újból feleveníthetik. Szerző szerint nem szükséges, hogy ezen egykor megvolt, mostan mintegy 'latent feelings' teljes erejükben elevenedjenek fel, hogy lassanak, ahhoz elég ez érzelmek mint egy képzete, a 'feeling by signs', valamint a gyermek roppant hatást tehet, ha szikrát bocsát dinamitba. Ezeknek (a feelings by signs) ereje elég a netaláni ellenkező érzelmeknek legyőzésére.

Ezen pszichológiai vizsgálatok után szerző áttér sociológiai vizsgálatokra, melyek sok tekintetben remekeknek nevezhetők (Chapter III. Theory of Social Motives. 93—136. l.). Vizsgálatainak eredményét a 135. lapon foglalja össze. Az ember mint physiologiai egyén az idők folyamában nem igen változik.* Az

* E tételt teljességgel nem írnám alá.

athenei gyermek több mint kétezer évvel az előtt csak annyi képességekkel született, mint a mostani gyermekek, de a társadalmi tényező változik. Az embernek eredeti ösztönei alakot csak a társadalomnak hatásai által nyernek, azért jól kell megkülönböztetni azon ösztönöket, melyeket az ember már születésekor hoz magával azon törekvésektől, melyeket a társadalom benne fejleszt. Társadalom alatt egy igen bonyolult organismust kell gondolni. Az államuak törekvései nem azonosak az egyház törekvéseivel, ezekéi nem azonosak a kereskedőkével. Az államnak határai külsőleg nem esnek össze az egyházi társadalom határaival és így tovább. Minden ilyen társadalmi ágnek (ha úgy szabad neveznem), sajátos fejlődési törvényei vannak. Minden társadalmi ág hat a többiekre, azoknak visszahatásait érezi. Valamennyi a ,social tissue'-n alapszik. Mit ért Stephen az alatt, nehezen határozható meg. A szerint a mint az egyes ember ilyen társadalmi ágaknak tagja, a szerint alakulnak erkölcsi meggyőződései. Az egész társadalomnak alapja a család és a családi érzelmek.

Az erkölcsi meggyőződés nem külső törvényeknek szüleménye, hanem az egyes emberi faj előbbi életének fejlődménye. A társadalom nyomása az egyénre bizonyos jellemet fejleszt benne, mely képessé teszi, hogy adott körülmények közt élete tevékenységét legjobban érvényesíthesse. Az ilyen jellem alapuló meggyőződések, ka a társadalomban általánosak, képezik az erkölcsnek tárgyát. Ismeretes a tétel ,constitutions are not made, but grow', ép úgy mondható ,morals grow', alapjuk nem valamely ,law', vagy ,code', hanem ,organic customs'.

Szerző erre áttér az egyes erények fejtegetésére; ezek: courage, temperance, truth, justice és benevolence. Ezen erényeknek közelebbi vizsgálata azt mutatja, hogy az egyes emberi faj életképességének megerősítését célozzák, részint az által, hogy az egyes egyén életerejét nagyobbítják, részint pedig az által, hogy az egyes emberek összműködésének hatását öregbítik. Tehát itt is látni a szoros kapcsolatot, melyet a szerző az erkölcs és társadalom közt keres.

Szerzőnek egyik sarkalatos meggyőződése, hogy nem így kell szólni: »Tedd az igazságot«, hanem »Légy igazságos«. Nem elégséges, hogy az erkölcs által megszabott cselekedeteket csak azért tegyük, mert az erkölcsen azt így előírja, hanem az szükséges, hogy a jellem bennünket ilyen cselekedetekre készítsen. Miféle társadalmi nyomás (social pressure) fejleszt bennünk ilyen jellemet?

A leghathatósabb érzelem, mely e társadalmi nyomást mintegy előidézi, a rokonszenv; erre vehetjük erkölcsi nemesbülésünket. Mentül inkább fejlődik az intelligencia, annál élénkebben

képzeltük magunknak a többi élő lényeknek bajait, annál jobban érthetjük meg azokat, és annál hathatósabb lesz a rokonszenv. A rokonszenvhez még az esztetikai érzelmek is járulnak.

Figyelemre méltók szerzőnknek nézetei az erkölcsi érdemről. Kiváltképen érdekes azon rész, melyben szerző az erkölcsi érdemet összehasonlítja a nemzetgazdasági kereslet és kínálatra vonatkozó tanokkal. The conception of merit has thus a close analogy to the economical conception of value. We may define merit as the value set upon virtue. (270. l.) A víz felette hasznos egy dolog, de mert mindenütt előfordul, kevés az értéke. Hol ritkán fordul elő — sivatagban — a legroszabb víz inkább becsültetik mint másutt a legegészségesebb víz; így vagyunk az erénnyel is. Takarékos nemzetben a takarékos ember nem bámultatik, tékozló társadalomban már az is nagy hirben áll, ki jövedelmeivel beéri.

Szerző szerint ép' oly téves, hogy azon ember a legerényesebb, ki a legnagyobb lelki küzdelmek után teszi a jót. Ellenkezőleg, kinek jelleme valóságban erényes, annak semmi lelki küzdelmébe nem kerül, hogy a jót tegye, mert másképen nem cselekedhetik. Különb en ez csak azon tételnek folyománya, hogy nem kell úgy szólni, do that, hanem, be thus. Szerző az erkölcsi megerőltetést összehasonlítja a physikaival és így szól: It would be absurd to say, »The man is strongest who lifts the greatest weight; therefore the man who makes the greatest effort; therefore the man who makes the greatest struggle to lift a given weight.« (300. l. (Képtelenség volna azt mondani »Azon férfi a legerősebb, a ki a legnagyobb súlyt emeli; tehát azon férfi, ki legtöbb erőt fejt ki; tehát azon férfi, a ki legtöbbet erőlködik, hogy egy adott súlyt emeljen.«)

Több erkölcsi alapnézetének rövid kifejezését találni a 265. lapon. The moral code itself, according to the principles hitherto expounded, is briefly a statement of the conditions of social vitality. A man is said to do his duty when he obeys this code. He has merit in so far as he obeys the law; or according to some theories, he has merit if he exceeds it, and demerit if he falls short of it. He is under obligation, again to obey the law, as merit implies the fulfilment of the obligation. He is virtuous so far as his character secures that his conduct shall be invariably in conformity with the law; and the conscience in the feeling or group of feelings, which make conformity pleasant and a want of conformity painful to him. He is morally responsible for the duties which he is able to perform. (»Az erkölcsi törvénykönyv maga, megfelelőleg az eddig kifejtett elveknek, röviden a társadalmi életképesség feltételeinek rajza. Egy férfuról azt mondjuk, hogy kötelessé-

gét teszi, ha ezen törvénykönyvnek engedelmeskedik. Érdeme van, mennyiben a törvénynek engedelmeskedik; vagy némely elmélet szerint, van érdeme, ha tulatesz azon és vétkes, ha alatta marad. Neki van kötelessége, viszont engedelmeskedni a törvénynek, mennyiben az érdem magába zárja a kötelesség teljesítését. Ö erényes, mennyiben jelleme az iránt biztosít, hogy magaviselete változatlanul egyezni fog a törvénnyel; és a lelkiismeret azon érzet vagy az érzetek azon csoportja, mely neki a megfelelőséget tetszővé, a megfelelés hiányát fájdalmassá teszi. Ö erkölcsileg felelős azon kötelességekért, melyeket teljesíteni képes.»

Stephen szerint, mint fentebb láttuk, a legerkölcösebb nép egyuttal a legéletre valóbb; az erény ugyancsak az életrevalóságot célozza, nem célszerű és okszerű-e tehát, ha mindenki erényes, nem moztítja-e mindenki saját javát elő, ha erkölcsös? Nem követ-e el mindenki oktalanságot, ha erkölcstelen? Erre feltétlenül igent nem mondhatunk. Nagyjában véve a prudentia egyuttal virtus és megfordítva; de lehetnek egyes esetek, midőn e kettő összeütközik. Halljuk csak mit mond Stephen: »Megengedettnek tekintem, hogy okosság az, erkölcsösnek lenni s még inkább kétségen kívüli, hogy okosság bátorítani felebarátaink erkölcsiségét. De én azt is megengedem, hogy az erkölcsiség javára felhozott ezen érv helyesen nem állhat meg mindig azon formában, hogy az erkölcsiség mindig és szükségképen összeesik az okossággal. Ha egy férfit buzdítunk, hogy erényes legyen, mi valóban arra buzdítjuk, hogy természetét fejtsse ki azon irányokban, melyekről a tapasztalat véglegesen megbizonyította, hogy összeesnek mind a társas, mind az egyéni jóllét általános feltételeivel. Ez annyit tesz, mint buzdítani őt arra, hogy a jellem azon minőségét szerezze, a mely, rendes körülmények között és az egyes esetek tömérdek többségében, őt annál boldogabbá, mert alkalmasabbá teszi azon világ számára, a melyben él...; de ez annyit is tesz, mint buzdítani őt azon minőség megszerzésére, mely őt némely esetekben kevésbé alkalmassá teszi, mint a kevésbé erkölcsös embert arra, hogy a boldogság legnagyobb fokát érje el a körülményeknek bizonyos adott kapcsolódása folytán... A mértékletesség, mint szabály, neki a legnagyobb élvezetet szerzi, mert egészségessé teszi; de ha biztos volna az iránt, hogy holnap meghal, akkor a legnagyobb élvezete volna, ha éjjel lerészegednék. (I take for granted that as a rule it is prudent to be moral, and still more unequivocally that it is prudent to encourage the morality of our neighbours. But I also admit that this argument in favour of morality cannot be rightly put in the form, Morality is always and necessarily coincident with prudence. In exhorting a man to be vir-

tuons, we really exhort him to develop his nature upon the lines which experience of the race has conclusively proved to coincide with the general conditions both of social and individual welfare. This is to exhort him to acquire a quality of character which, under normal conditions, and in the vast majority of particular cases, will make him the happier because better fitted for the world in which he lives, but it is also to exhort him to acquire a quality which will in many cases make him less fit, than the less moral man, for getting the greatest amount of happiness from a given combination of circumstances . . . Temperance will, as a rule, procure him most pleasure, because it will make him healthy; but if he were certain to die tomorrow, he might get most pleasure by being drunk to-night) (433. l.)

Az előbbiekből úgy hiszem eléggé kiderült milyen a műnek iránya és tendenciája. Sokszor nem látja az olvasó, milyen cél felé törekszik a szerző. Vizsgálatai majd pszichológiai, majd sociológiai, majd erkölcsi természettűek, oly módon, hogy egy pszichológiai vizsgálatra következik egy sociológiai vagy megfordítva. Ezen okból a műnek megértése nem oly könnyű, de mindig láthatni, hogy a szerző derekasan neki megy a feladványnak és egyes részletei valóban talpra esettek, úgy hogy senki sem teszi le kezéből a könyvet valódi haszon nélkül.

Lechner László.

Anton Oelzelt-Newin. Die Unlösbarkeit der ethischen Probleme. Wien 1883. Wilh. Braumüller. A különböző irányokkal szemben, melyek Sokrates óta az erkölcsi megalapításának érdekében keletkeztek, szerző azon kérdést vitatja e rövid füzetében: vajjon a számos eltérésnek oka nem abban rejlik-e, hogy a problémák magok, melyekkel az erkölcsi foglalkozik, nem megfejthetetlen természetűek. Az eddigi erkölcsi tanban ugyanis csak azon kérdések iránt van egyezés, melyek nem etikai természetűek, hanem egyfelől lélektaniak, másfelől ismeretelméletiek. Ellenben a legfőbb jó s azon objektív szabályozó felől, mely az erkölcsi cselekvést meghatározza, Aristoteles óta nem haladtunk. Pedig ha az erkölcsi gyakorlati tudomány akar lenni, neki azon feltételeket kell elvileg levezetni, a melyek alatt a cselekedet erkölcsivé válhatik. Célja annál fogva az emberi cselekvés vezetése a legfőbb jó felé, s azon eszközök felmutatása, melyek alatt az elérhető. Szerzőnk véleménye pedig az, hogy az erkölcsi tan, mint tudomány, az emberi cselekedeteket nem szabályozhatja; minnek bizonyossága abban van, hogy senki sem folyamodik az erkölcsi codexekhez, hanem

saját lelkiismeretéhez, ha az iránt akar felvilágosítást nyerni: vajjon erkölcsileg helyes vagy helytelen-e valamely tette? Ezen ténynek oka abban rejlik, hogy az erkölcsi kérdések oly bonyodalmasak s az obj. mérték eltalálása, az egyes emberek különböző tehetségei s fejlettsége miatt, annyira lehetetlen, hogy mindezen ethikai kérdések a tudományos kutatáson kívül kénytelenek maradni. Minélfogva szerzőnk szerint erkölcs ugyan van, erkölcsstan azonban, mint elméleti alkotás, lehetetlen.

E célból kimutatja: 1. hogy a legfőbb jó utáni kérdés megfejtethetetlen az abszolút egoismus felvétele alatt; 2. a cselekedet objektív jósága nem határozható meg abszolút altruismus felvétele mellett; 3. az egoistikus és altruistikus cselekvés határai feletti kérdés megoldhatatlan.

1. Azon kérdésre: mi a legfőbb jó? senki sem tud feleletet adni. E tétel kimutatására szerzőnk feltesz egy egészen magára hagyott, minden mástól elzárt embert s azt kérdi: mi erre nézve a legfőbb jó? s hol van ennek számára a megfelelő mérték? Az egyedüli mérték itt a kedvérzet; a boldogság és jó rá nézve az, a mi kedvérzetet okoz neki vagy boldogságát neveli. Ámde a boldogság maga egészen subjectív valami. Ha a boldogságot az okozza, a mi kedvérzetekkel tölt el, akkor a sokféle okok között egy embernél sem lehet obj. mértéket alkalmazni. Az egyes érzékek közül talán a legerősebb kedvtényező a látás, azután a hallás. De ki fogja eldönteni, vajjon a látás érzéke Raphaelnak több örömet okozott-e, mint a hallás érzéke Mozartnak? Ekkép az érzékek által előhozott kedvérzetekre semmi obj. mérték nem alkalmazható.

Minthogy pedig az érzékek által szerzett elemi érzetek az összetett képekbe is belépnek, azért az összetett képeket kísérő érzelmek is az egyének szerint különbözőek lesznek. Más élvezeteket élvez a politikus, a költő, a matematikus s ha Aristoteles a bölcsnek contemplatióját tartja a legboldogítóbbnak, milyen jögon veti el azon élvezeteket, melyeket Mozartban a hangok világa keltett? »Az emberi képességek, fejlettségek s hajlandóságok ezen alapkülönbsége képezi végső instantiában erkölcsi álláspontjuk rejtett alapját is«. (13. l.) Az ember élete szerint képezi ethikáját s nem megfordítva. Pedig az erkölcsstan, mint tudomány, épen ezen egyéni klönbözőségektől akar eltekinteni s egy abstract emberi ideál számára abstract magatartási szabályt felállítani! Ámde ha azt akarja tenni, akkor a szabálynak mindenkire egyformának kellene lenni és minthogy az egyes kedv-érzetekre nézve nem áll az általános érvényesség, azért azoknak kombinációit tekintették.

És így azt kellett kimutatni, hogy az emberi kívánalmak és óhajtások kombinációja bizonyos rendnek van alávetve. Ez

az nban lehetetlenséget képez. Mert feltéve, hogy 3 sor élvezet van: a) b) c). Ha az a-t a legalsóbb foktól a legfelsőbig fokozom, csak akkor van lehetőség élvezetre. De ha annál elérkezett: mit tegyünk? vagy átmegyünk b) vagy c) sorba, vagy pedig fájdalmat okozunk s aztán elkezdjük az a) sort. De nagy vagy kis fájdalmat? Ebből láthatni, hogy az élvezetek permutációi számtalanok s így általános szabályt azok kombinációjáról nem állíthatni.

Külömben a közélet úgy mint a tudomány a boldogság fogalmával nem tud boldogulni s vagy lehetetlen abstractumot állít vagy pedig annyi boldogságot, a mennyi ember van. Ez utóbbit pl. a népek hite s véleménye a halál utáni életről bizonyítja, melyet mindenik úgy rajzol magának, mint kívánja. »Az emberek továbbá megegyeznek az iránt, hogy nemcsak annyiféle a boldogság, a hányféle az ember, hanem annyiféle is, a hány életkor van.« Az ifju örömeit az öreg nem érti s Goethe pl., a kinél a boldogságra minden feltétel meg volt, azt mondja róla: »Ich habe gelebt« — többet nem tud felhozni. Azért a philos. definitiói is ingadoznak, még az iránt is: tartós-e vagy pillanatnyi? Kant szerint »folytonos érzet«, ellenben Lenaunak »ein räthselhaft geborner, und, kaum gegrüsst, verlornen, unwiederholter Augenblick«; némelyiknek (Aristoteles) egy tehetség kifejtése, másoknál harmonia (Plato, Stoa, Spencer). — Mindenki az élő lény »végcéljának« nézi, de e végcél minden lénynél másforma. Csak az a közös: hogy élvezet; a mi hasznavehetlen abstractum. Külömben ezen élvezet is határozhatlan, mert legtöbb cselekedetünk ösztöni, megszokás — úgy hogy az ember nem akarva is végzi s ha ez élvezetet okoz, akkor az öntudatlan s esetleges, de nem cél. A legtöbb ember nem tudja, mit akar? s mi nyujthat neki élvezetet? S így a boldogság gondolata az ethikára normativumnak nem használható.

2. Ha pedig feltétlen altruismust fogadunk el, akkor a cselekedetek objectiv jósága számára nincs mérték. Feltéve, hogy egy emberrel volna dolgunk, kinek minden cselekedete azért történnék, hogy másoknak javát előmozdítsa, akkor ezen cselekedet szándékát eme jóban kell keresni. Ezen indok határoz jósága felett, nem pedig az eredmény, mely ép úgy önző, mint önzetlen indokból keletkezhetnék. De ha két cselekedet közt kellene választania, akkor ezt csak az értelmi belátás szerint tehetné; a melyik okosabb, az a jobb. De mi köze van az okosságának a jósággal? A mérték tehát a jóság számára nem immanens, a cselekedetből merített, hanem idegen szempontban rejlik, a cselekedet bölcsességében. Hogy azonban bizonyos cselekedetek milyen eredménye lesz, azt nem lehet előre soha tudni. Mert

ez a cselekedet csak kezdete egy végtelen ostornak, a melyet előre belátni senki sem képes.

Ily módon a cselekedet jósága számára immanens mérték a cselekedetben magában nincsen. Külömben a haszon, melyet másoknak okozni akarunk, szinte tudományosan hasznavehetetlen abstractio. Mert mit tesz az: használni? Élvezetet szerezni, még pedig a legfőbb élvezetre segíteni másokat. Ámde az 1. pont alatt láttuk, hogy az élvezetek legfőbbike vagy a legfőbb jó egészen ismeretlen s meghatározhatatlan fogalom. Így tehát az abszolút altruizmus álláspontját sem lehet az erkölcsstant rendszerré emelni.

3. Vajjon az ethika milyen tanácsokat fog osztogatni egy lénynek, mely, mint az ember, a fenti kettős indokok hatása alatt áll, azt később fogjuk nézni. Hogy ezen tanácsok használhatók legyenek, ahhoz mindenek előtt szükséges, hogy az egoistikus s altruistikus cselekvés parallelizmusát szemügyre vegyük s eldöntsük: mennyire lehet altruistikus cselekvés eszköz arra, hogy egoistikus céljainkat elérjük? E célból következő tételekkel kell tisztába jönni:

a) Saját szerencsénk mások szerencsétlenségével is elérhető, sőt a mai viszonyok között e nélkül nem is érhető el.

Tekintetbe kell itt venni nemcsak olyan alakokat, mint pl. Nero, kiknél mások kínzása saját örömeinek egyik alkotó tényezője volt, hanem azon körülményt is, hogy még Európában is tényleg csak úgy tud megélni sok ember, hogy mások betegség, éhség, háború által elpusztulnak (pl. Angliában a gyári városokban évenként sok ezren).

b) Saját szerencsénket nagy mérvben elérhetjük, a nélkül, hogy másoknak üdvét a karnók előmozdítani. A tudós, művész munkája elsősorban egoistikus; az, hogy másokra az ő munkájából élvezet háramlik, egészen mellékes dolog. A legtöbb emberben nem az altruistikus, hanem az egoistikus érzelmek döntenek.

c) Saját szerencsénk csak mások kárával juthatunk el a legtöbb esetben. Ha Chinában egy év alatt 2 millió ember éhen hal, akkor itt mások javát csak az által lehet előmozdítani, hogy más 2 millió lemond az evésről. Erre azonban az emberekben nincs elegendő altruistikus érzelem. Azon parancs, hogy: »szerezsd felebarátodat mint tenmagadat«, lehetetlenséget kíván, mert az önszeretettel másnak szeretetét össze sem lehet hasonlítani. Azon követelés: »a mit nem akarsz, hogy mások tegyenek veled, ne tedd másokkal te sem« — csak negatív parancs s nem elegendő az erkölcsiségre. A mostani viszonyok közt csak annyit kívánhatunk: »tégý úgy, a hogy akarod, hogy mások veled

tegyenek«. Hogy másokat megértsünk, ahhoz szükséges, hogy azoknak lelki állapotába beleképzeljük magunkat; erre pedig az a kiben kevés altruistikus érzés van, soha sem lesz képes.

S épen azért, valamint absolute egoistikus cselekvés az egyénre nézve ártalmas, ép úgy az absolute altruistikus cselekvés is ártalmas az egyénre nézve.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

Philosophische Monatshefte. Redig. v. C Sch a a r s c h m i d t. XIX. Bd. VI. VII. VIII. IX. X. Heft. A VI. VII. füzetben található a következő értekezések: Dr. F. Staudinger »Noch einmal Kant's synthetische Einheit der Apperception.« — Szerző Wille E. egy cikke ellen fejtegeti a T. É. B.-ának ezen leghomályosabb, de egyuttal legfontosabb pontját. Wille ugyanis egyik cikkében ezen fogalmat úgy határozta volt meg, hogy ez azon egység, melylyel az öntudat a változatoságot egységbe foglalja, úgy hogy »synthetische Einheit des Mannigfaltigen« és »synthet. Einheit der Apperception« nála lepi egymást. Ezzel szemben Staudinger azon tényből: »én-tárgy« indul ki s Kantból merített idézetek alapján következő eredményre jut: »Transcendentalis mind az, a mit az én-tárgy vonatkozása szükségesnek követel. Ezen vonatkozás maga, a mennyiben csak általános vonatkozási formát jelent = »transcendentale Apperception« Az én ezen vonatkozásban, ha magát e vonatkozást hozzá nem gondolom, a »tisztá én«, a »tisztá alany«. A tárgy ugyan ezen vonatkozásban, a nélkül, hogy azt hozzá gondolnám, a »transcendentalis tárgy.« Ha azon tényt, mely szerint az én ama vonatkozásban minden képzetben magát azonosnak, egységesnek tudja, hozzá gondolom ama vonatkozáshoz, akkor birom az »ursprüngliche Einheit der Apperception« fogalmát, s ha ugyanezen egységet gondolom, mennyiben a tárgy fogalmában nyilatkozik, akkor kapom az »objective Einheit der Apperception« fogalmát. »A képzeteknek egymáshoz kapcsolása »synthesis«; kapcsolásuk a kategóriák szerint, illetőleg ama transc. egység következményei szerint »transcendental. Synthesis der Einbildungskraft«; egységük, mely ez által amaz egységre vonatkozásban előáll, ha ezen vonatkozást hozzá nem gondolom, az »Einheit der Synthesis«, »synthet. Einh. des Mannigfaltigen.« Ha ezen egységet ama vonatkozással együtt gondolom, akkor birom az »ursprüngliche synth. Einheit der Apperception« teljes fogalmát, mintegy a központi intellectualis idegrendszer, melynek egyes főszálai a kategóriák.« Ezen igyekezetet a kategóriákat az öntudattal összefüggésbe hozni, igen dicséretes; de alig lesz a Kantféle felfogáson belül található.

A 2-dik cikkben dr. B e r n h a r d M ü n z »Locke ethikájáról« értekezik. A velünk született ideák tana a *νόμοι ἄγραφοι* állítójától, az Elisi Hippiaától, ered. Mikor Edwart Herbert of Cherbury (1581

tegyenek«. Hogy másokat megértsünk, ahhoz szükséges, hogy azoknak lelki állapotába beleképzeljük magunkat; erre pedig az a kiben kevés altruistikus érzés van, soha sem lesz képes.

S épen azért, valamint absolute egoistikus cselekvés az egyénre nézve ártalmas, ép úgy az absolute altruistikus cselekvés is ártalmas az egyénre nézve.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

Philosophische Monatshefte. Redig. v. C Sch a a r s c h m i d t. XIX. Bd. VI. VII. VIII. IX. X. Heft. A VI. VII. füzetben található a következő értekezések: Dr. F. Staudinger »Noch einmal Kant's synthetische Einheit der Apperception.« — Szerző Wille E. egy cikke ellen fejtegeti a T. É. B.-ának ezen leghomályosabb, de egyuttal legfontosabb pontját. Wille ugyanis egyik cikkében ezen fogalmat úgy határozta volt meg, hogy ez azon egység, melylyel az öntudat a változatoságot egységbe foglalja, úgy hogy »synthetische Einheit des Mannigfaltigen« és »synthet. Einheit der Apperception« nála lepi egymást. Ezzel szemben Staudinger azon tényből: »én-tárgy« indul ki s Kantból merített idézetek alapján következő eredményre jut: »Transcendentalis mind az, a mit az én-tárgy vonatkozása szükségesnek követel. Ezen vonatkozás maga, a mennyiben csak általános vonatkozási formát jelent = »transcendentale Apperception« Az én ezen vonatkozásban, ha magát e vonatkozást hozzá nem gondolom, a »tisztá én«, a »tisztá alany«. A tárgy ugyan ezen vonatkozásban, a nélkül, hogy azt hozzá gondolnám, a »transcendentalis tárgy.« Ha azon tényt, mely szerint az én ama vonatkozásban minden képzetben magát azonosnak, egységesnek tudja, hozzá gondolom ama vonatkozáshoz, akkor birom az »ursprüngliche Einheit der Apperception« fogalmát, s ha ugyanezen egységet gondolom, mennyiben a tárgy fogalmában nyilatkozik, akkor kapom az »objective Einheit der Apperception« fogalmát. »A képzeteknek egymáshoz kapcsolása »synthesis«; kapcsolásuk a kategóriák szerint, illetőleg ama transc. egység következményei szerint »transcendental. Synthesis der Einbildungskraft«; egységük, mely ez által amaz egységre vonatkozásban előáll, ha ezen vonatkozást hozzá nem gondolom, az »Einheit der Synthesis«, »synthet. Einh. des Mannigfaltigen.« Ha ezen egységet ama vonatkozással együtt gondolom, akkor birom az »ursprüngliche synth. Einheit der Apperception« teljes fogalmát, mintegy a központi intellectualis idegrendszer, melynek egyes főszálai a kategóriák.« Ezen igyekezetet a kategóriákat az öntudattal összefüggésbe hozni, igen dicséretes; de alig lesz a Kantféle felfogáson belül található.

A 2-dik cikkben dr. B e r n h a r d M ü n z »Locke ethikájáról« értekezik. A velünk született ideák tana a *νόμοι ἄγραφοι* állítójától, az Elisi Hippiaától, ered. Mikor Edwart Herbert of Cherbury (1581

—1648) s Cartesius új életre hívták, Locke támadta meg hevesen s érvei, melyeket az ethikai szabályok velünk született volta ellen felhoz következők: 1. nem magoktól igazoltak, hanem máshonnan szorulnak igazolásra pl. isten akaratában (keresztyén), a társadalmi hatalomban (Hobbes), emberi méltóságban (a pogányok). 2. nem communes notitiae, mert különbözők gyermekeknél, vadaknál, mivelteknél. 3. nem igazságok, mert csak parancsok, nem tantételek vagy kötelességek — Az erkölcsforrást azért nemelés és társalgás s ezek tételei, visszavezetve az isteni lényre, innen nyerik tekintélyüket. Minthogy azonban ezen szabályok nem megbízhatók, azért egyedüli forrásuk a legfőbb lény kinyilatkoztatott törvényei. Így a supranaturalistikus eredet Locke tanában tagadhatatlanul meg van, bár némely helyen az inductív utat is megengedi; vagyis Locke e kérdésre nézve kettős felfogást mutat. — Az akarat szabadságát tagadja s tanítja, hogy az ész uralma az akarat felett a szabadság egyedüli forrása. A sok ingadozás mellett Locke sem bocsátkozott azon határok feltüntetésébe, melyeken túl az erények s vétések collisióba kerülnek.

A 3-dik cikkben Baumann J. szól: »Nochmals Wundts Lehre vom Willen und sein animistischer Monismus.« Ebben Baumann újból kifogásolja, hogy Wundt az akaratot általánosítja, mennyiben már ott is szól akaratról a hol: képzelt tartalom indító érzetek és külső jelentkezés előfordul. Baumann szerint az akarat öntudatos cselekvés, még ama 3 tényező az önkénytelen mozgásokban is található. Épen úgy eltér B. Wundttól az akarat fejlődését illetőleg is. B. szerint az akarat önkénytelen tettekből származik; W. szerint pedig az akarat, érzés és képzet eredetileg összetartozó lelki erők. Ezen magyarázatban B. a pszichikai és physiologiai elemek azonosítását látja s ezt mint nem igazolt methaphysikai feltevést elveti. — A vita különben nincs befejezve s Wundt válasza bevárandó, mielőtt ítélelet lehetne a kérdésben kockáztatni.

Ugyanezen füzetben dr. Hans Vaihinger polemizál a bonni Witte ellen a Kant Prolegomenáiban történt »Blattversetzung« miatt. Birálva vannak: Das Quadrat der Bildung von G. M. Schultzky. Die Einwirkung der Naturkräfte und die Deutung ihrer gemeinsamen Formel, v. O. Schmitz Dumont. Ism. Michaelis Th. C. — Die Grundprobleme der Logik von Jul. Bergmann. Ism. Rabus, Erlangenben. A »Literaturbericht« igen gazdag s referál 20 új műről. A »bibliographia« Aschersontól igen dúss végül a philos. folyóiratok átnézetére akarunk.

A VIII-dik füzetnek két érdekes cikke van. Az egyik »Kant und der Pietismus« — Feuerlein E.-tól. Azon hatást vizsgálja, melyet Kantra a pietistikus irány gyakorolt. Szerencséjére Kant a pietismusból csak a jó képviselőket látta s tanuló korában ez irány hatása alatt állott. Ezen túl nem igen bántották egymást. De gondolkodásában több nyoma van a pietistikus iránynak. Ugy pl. a pietisták szokása, hogy mindent erkölcsi szempontból megítéltek; azon körülmény, hogy Kant és

a pietisták szerint egyaránt az emberi cselekvést »ideális kell« — vezetni van hivatva. Erkölse egyébiránt tettekre nem ösztönözött, csak az önuralmat hirdette folytonosan s ez irányban a test és szellem antagonizmusában benne maradt — Hartmann Ede azt fejtegeti: In welchem Sinne war Kant ein Pessimist? s azon eredményre jut, hogy Kant »sem metaphysikai pessimista nem volt vonatkozással a teremtőre, sem absolut pessimista vonatkozással a teremtésre, ámbár későbbi korában mind inkább hajlott az absol. pessimismus felé. Bizonyos azonban, hogy empirikus pessimista volt, azaz pessimista a tapasztalatilag adott világban észlelhető boldogsági állapotra vonatkozólag.

Bírálva vannak ezen füzetben: Löwe Henr. Lehrbuch der Logik. Ism. Jürgen Bona Meyer. — Wille J. H. Ueber die Freiheit des Willens, das sittl. Leben u. seine Gesetze. Ism. O. Schneider. — Comte posit. philosophiájának fordítását (Kirchmanntól a Rig-féle kivonatban 2 köt.) jelzi a szerk. maga. Kisebb ismeretések. könyv- és lapszemle befejezik a füzetet.

A IX. X. füzetnek cikkei. I. Johannes Volkelt-től »Erfundene Empfindungen.« Ezen igen időszerű cikkben szerző azt fejtegeti, hogy a lélektanban divatba jött az oly érzetekre való hivatkozás melyek az öntudatos szellemi életben adva nincsenek. Ezen hajlandóság kivált a psychophysikai iránynál észlelhető s mindenesetre helytelenítendő. Ilyenek pl. Lotze tana a »helyi jegyekről« (Localzeichen), Helmholtz és Wundt tana »az innervatio érzeteiről« valamint a »kerületi érzéki érzetekről« (peripherische Sinnesempfindungen) Volkelt egészen helyesen jegyzi meg, hogy ezen érzetek az öntudatban nincsenek adva, a mennyiben sem a helyi jegyek, sem a peripherikus érzetek sem jönnek tudatunkba. Már pedig, ha ezek volnának a térbeli látás tényezői, azoknak az öntudatban fel kellene valami módon tűnniök. Ez ellen azt mondani, hogy csak az öszszeredményben fordulnak elő, csak annak bevallása, hogy nem öntudatos érzetek s így nem is nevezhetők azoknak. Épen ezen categoria alá esnek 1. a feszülés érzete és 2. a mozgás érzete, melyet a mozgásokat kísérik; valamint a bőr »helyérzéke« is (Bernsteinnál) és »azon nervosus impulsusoknak képzetei, melyeket a beszéd izmaihoz kell juttatnunk, hogy a szavakat valóban kiejtsük« (Strickernél »Studien über die Assoc. der Vorstellungen«). Mind ezeknél oly dolgok vannak tudattényekként felhozva, melyekről öntudatunk nem értesít, s ezen veszedelmes szokásra kiván figyelmeztetni s tőle óvni a rövid, érdekes cikkeke — 2. »Lebnitz u. Geulinx« — írta Rudolf Eucken. Pflaiderer E. 1882-ben egy művet adott ki. Arnold Geulinx als Hauptvertreter der occasionalistischen Metaphysik und Ethik (Tübingen, Fues), melyben Geulinx tanait némely téves felfogás ellenében világosan fejtegeti s annak fontosságát az etikában is hangsúlyozza, bár nincs kellő figyelemmel G. más műveire. A metaphysikában kimutatta, hogy Geulinx tana nemcsak a test és lélek kölcsönhatásánál hivatkozik az isten közbenjárására, hanem hogy az isteni hatalom mindeuütt az igazi működő ok, míg a véges dolgokat csak látszó-

lagos okiság illeti meg. G. azon tételéből, hogy csak ott lehet cselekvésről szó, a hol a kivitel mikéntjébe vagyon teljes belátás (ego non facio id quod quomodo fiat nescio), közvetlenül az folyik, hogy csak a mindentudó isten cselekszik valóban, minden természeti tárgy csak »ocasio instrumentalis« az isten működése számára. Ezen működést rendszeresen egyes actusokban megjelenőnek fogták fel, a mivel szemben Pflaiderer azt állítja, hogy G. állandó közreműködést gondolt, mely Leibnitz harmonia praestabilitájához közel áll. Ezen kutatásai közt azt találta, hogy azon híres példát a két egyformán beállított óráról (melylyel Leibnitz tudvalevőleg a test és lélek correspondenciáját magyarázza) Geulinx hozta fel legelőször (a mint azt Andola, a Franekeri tanár 1724-ben mondta: De unione mentis et corporis physica, neutiquam metaphysica p. 26. notatu dignum est, eodem simili a duplice horologio petito in eundem finem quoque usum esse illustrem Leibnitium). Tény már most, hogy L. soha nem említi Geulinxet; hogy bizonyosan ismerte mégis G.-t (legalább annak Physikáját 1688. nov. ben az Acta erud. Lips. ismertette, melynél Leibnitz főmunkatárs volt); hogy G. tanát igazságosan nem ismereti. Ebből Pflaiderer azt következteti, hogy ezen hallgatás Leibnitz részéről nem »elméleti eljárás«, hanem »szándékos« elhallgatás. — Ezen vád ellen védi Eucken Leibnitzet. Azt nem lehet eltagadni, hogy L. később használta ama hasonlatot, de Eucken szerint t a l á n önállóan, mert az óra Cartesnál gyakori példa; az is tény, hogy L. nem említi Geulinxet, a mit Eucken onnan magyaráz, hogy az occasionalismus Andala protestátiója dacára Cartesianismus, a melynek főképviselőjét Malebranche-ban, illetve de la Forge-ban szokták látni (tractatus de mente humana), míg Geulinx Baylenél csak egyszer fordul elő, mint cartesianus physicus és csak etikája volt Hollandiában kedvelt és ismeretes könyv (Tomasius így szól 1710: valde quidem a multis commendari solet ethica Arnoldi Geilingii.) S így ha L. nem említette, az ugyan igazságtalan lehet, de szándékosnak lennie nem kell. Hogy azonban L. Geulinxtól nagyon eltérőnek mondja tanait, abban igaza van; mert L. szerette tanait mások tanai alapján fejtegetni s a hasonlóság dacára a különbségeket, melyek neki fontosaknak láttzottak, kitüntetni. — Nézetünk szerint a dolog nem oly nagyon fontos, mint Eucken véli; eldöntése e kérdésnek pedig L. egész jelleméből lesz szerezhető. Mert ha Dühring vádjai a monade- és a differentialis számolás ügyében igazak volnának, ezen csekély eltulajdonítás L. jellemén nem hagyna nagyobb foltot. Így magában véve Eucken irata sem nem bizonyító, sem nem meggyőző. — 3. Ueber das Verhältniss des transcendentalen zum metaphysischen Idealismus cím alatt Lehmann Rudolf folytatja a XVIII. kt. 6. 7. füzetében megkezdett elmélkedéseit az idealizmus ezen két alakja felett. Jelen cikkben azt találja, hogy a metaphysikai idealismus Cartesiustól származik, kinek cogito ergo sum-jában ki van fejezve, hogy az alany az első és realis, a melyből a tárgyat le kell vezetni. Ezen tételben azonban félszesség rejlett, mely Berkeley tanszában napfényre került; mert ha a gondolkodás tényéből az alany lételére lehet következtetni, akkor e tényből a tárgyra is történ-

hetik a következtetés. Ennek kimutatását adta Kant transcendentalis idealismusa, melynek értelmében alany és tárgy egyformán szükségesegek ahhoz, hogy tapasztalat keletkezzék. Hogy ebből az újabb német idealismus fejlődhetett, annak okát Lehmann abban keresi, hogy Kant maga ki nem fejtette eléggé s nem bizonyította be ezen tanát. Sőt a Ding a sich behozatala által újra dualismus állott be a valóságban, tünemény és lényeg között Ezt akarja Lehmann minden cikkében megszüntetni, »den Gegensatz von Sein und Erscheinung überhaupt zu vermeiden, ihn aus dem Gedankengang des Criticismus zu eliminieren«.

Az ismertett művek között van egy dán lélektan Harold Höffding-től; továbbá Ferd. Aug. Müller-től (Marburgban, a másik G. E. Müller-göttingeni): *Das Axiom der Psychophysik und die psycholog. Bedeutung der Weberschen Versuche*. A psychophys. Fechner műve, 1859 óta a legkülönfélébb támadásoknak volt kitéve. Így ujabbán Zeller a direct mérést, J. v. Kries (treiburgi tanár) a mérést általában tagadta s Müller hasonló eredményre jutott. Maga Fechner is védekezett ezek ellen (Revision der Hauptpunkte der Psychophysik 1882) kivált G. E. Müller, Wund, Delboeuf, Gutberlet, Z. L. A. Koch v., F. A. Müller, Ulrich, Zeller ellen. Müller műve 3 szakaszban szól a kérdéshez Az elsőben Fechner mérési eljárását bírálja s Kantra támaszkodva azt vitatja, hogy a mérés lelki állapotoknál egyáltalában nem alkalmazható, mivel az érzet nem nagyság (szerző itt nyilván téved, mivel Kant »a szemlélet anticiptióiban« az érzetnek (Empfindung) intensív nagyságot tulajdonít). Szerinte a psychophysika axiomája az: hogy functionalis viszony van az inger és érzéklet között. Ennél azt veti a szemére Fechnernek, hogy a »legkisebb különbséget« és az »épen érezhető különbséget« összezavarta. Ennél nyanyis az a nehézség, hogy »a kísérletek nem a különbség nagyságát, hanem csak annak megvoltát« igazolják. Az pedig, hogy ez érzetkülönbség állandó nagyság, ha a különbség épen érezhető, — nem bizonyítható be. Mert nem látni azt, hogy az épen érezhető érzékleti növedékek miért legyenek épen egyenlők. Ha pedig ezen összezavarás tény, akkor végtelen sokféle mérési formulát alkalmazhatni a tényleg adott tapasztalatokra — Az ismertető Dr. E. Philippi (tübingeni) ezen főpontokon kívül sok részletes kifogást emel sz. positiv fejtegetései ellen s nézetünk szerint legtöbb helyen, kivált az érzetek mennyiségét illetőleg, sikerülten

Ezen füzetben Dr. J. Witte (bonni) »Prof. Dr. Vaihinger und seine Polemik« cím alatt maga részéről véglegesen befejezi a Prolegomenákban történt »Blattversetzung« kérdését, nehogy, mint mondja, a vita folytatása túlságosan sok személyes momentumot vegyen fel.

A *Literaturbericht*-ből említhető: Dr. Adolf Mühry műve »Kritik und kurze Darlegung der exacten Naturphilosophie«. 5-te Aufl. 1882. Göttingen Vandenhoeck und Ruprechts Verlag. Ein Beitrag zu der in der Gegenwart auf naturwissenschaft. Grundel sich vollführenden neuen Constituirung der Philosophie. — La philo-

sophie scientifique par H. Girard, positivista irányú mű, — melyről szólunk legközelebb.

A bibliographát Dr. F. Ascherson, berlini egyetemi könyvtári custos, szokott gondossággal és részletességgel állította össze. k.

UJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK. *

1. Magyar.

Böhm Károly. Az ember és világa. Philosophiai kutatások. Első Rész. Dialektika vagy alap-philosophia. 1883. Szerző tulajdona. Bizományban Kókai Lajosnál. Budapest, ára 3 frt. (20 iv)

2. Német.

Braeuer G. Ueber den Untergang der Welt. seine Möglichkeit. Wahrscheinlichkeit und Gewissheit. 2. Aufl. Breslau. Maruschke und Brendt. 1 M 80 Pf.

Carus P. Ursache, Grund und Zweck. Dresden, von Grumbkow. 1 M. 80 Pf.

Dilthey W. Einleitung in die Geisteswiss. Vers. einer Grundlage für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte. 1. Band. Leipzig. Dunker. 10 M. 80 Pf.

Engel E. Hat Francis Bacon die Dramen W. Shakespeare's geschrieben? Leipzig. Friedrich. 1 M.

v. Gizicky. Grundzüge der Moral. Leipzig. Friedrich. 1 M. 50 Pf.

Jacobson J. Die Axiome der Geometrie und ihr »philos. Untersucher« Herr Benno Erdmann. Königsberg. Bayer. 1 M. 60 Pf.

Lotze H. Grundzüge der Logik und Encyclopaedie der Philosophie. Leipzig. Hirzel. 2. M

Lotze H. Grundzüge der Metaphysik u. o. 1 M. 70 Pf.

Mainländer Ph. Die Philos. der Erlösung. 2. Bd. 12 philosoph. Essays. 4 Lief. Frankfurt. Koenitzer. 2 M. 40 Pf.

Montesquieu's Betrachtungen über die Grösse der Römer und deren Verfall. Herausg. von R. Habs. Leipzig. Reclam jun. 20. Pf.

Sartorius M. Die Entwicklung der Astronomie bei den Griechen bis Anaxagoras und Empedokles, in besond. Anschluss an Theophrastus. Breslau. Köhler 1 M.

Schasler M. Ueber dramat. Musik und das Kunstwerk der Zu-

* Hogy ezen állandó rovatot minél teljesebbé tehesük, kérjük a szakunkba vágó művek szerzőit vagy kiadóit, hogy ujonnan megjelenő műveikből egy példányt vagy legalább annak teljes címét a szerkesztőséghez beküldeni sziveskedjenek. Szerk.

sophie scientifique par H. Girard, positivista irányú mű, — melyről szólunk legközelebb.

A bibliographát Dr. F. Ascherson, berlini egyetemi könyvtári custos, szokott gondossággal és részletességgel állította össze. k.

UJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK. *

1. Magyar.

Böhm Károly. Az ember és világa. Philosophiai kutatások. Első Rész. Dialektika vagy alap-philosophia. 1883. Szerző tulajdona. Bizományban Kókai Lajosnál. Budapest, ára 3 frt. (20 iv)

2. Német.

Braeuer G. Ueber den Untergang der Welt. seine Möglichkeit. Wahrscheinlichkeit und Gewissheit. 2. Aufl. Breslau. Maruschke und Brendt. 1 M 80 Pf.

Carus P. Ursache, Grund und Zweck. Dresden, von Grumbkow. 1 M. 80 Pf.

Dilthey W. Einleitung in die Geisteswiss. Vers. einer Grundlage für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte. 1. Band. Leipzig. Dunker. 10 M. 80 Pf.

Engel E. Hat Francis Bacon die Dramen W. Shakespeare's geschrieben? Leipzig. Friedrich. 1 M.

v. Gizicky. Grundzüge der Moral. Leipzig. Friedrich. 1 M. 50 Pf.

Jacobson J. Die Axiome der Geometrie und ihr »philos. Untersucher« Herr Benno Erdmann. Königsberg. Bayer. 1 M. 60 Pf.

Lotze H. Grundzüge der Logik und Encyclopaedie der Philosophie. Leipzig. Hirzel. 2. M

Lotze H. Grundzüge der Metaphysik u. o. 1 M. 70 Pf.

Mainländer Ph. Die Philos. der Erlösung. 2. Bd. 12 philosoph. Essays. 4 Lief. Frankfurt. Koenitzer. 2 M. 40 Pf.

Montesquieu's Betrachtungen über die Grösse der Römer und deren Verfall. Herausg. von R. Habs. Leipzig. Reclam jun. 20. Pf.

Sartorius M. Die Entwicklung der Astronomie bei den Griechen bis Anaxagoras und Empedokles, in besond. Anschluss an Theophrastus. Breslau. Köhler 1 M.

Schasler M. Ueber dram. Musik und das Kunstwerk der Zu-

* Hogy ezen állandó rovatot minél teljesebbé tehesük, kérjük a szakunkba vágó művek szerzőit vagy kiadóit, hogy ujonnan megjelenő műveikből egy példányt vagy legalább annak teljes címét a szerkesztőséghez beküldeni sziveskedjenek. Szerk.

kunft. 1. Abth. Ist die Musik eines dramat. Ausdruckes fähig? Subscript. à 75 Pf. (Einzelpreis 1 M. 60.)

Spir A. Recht und Unrecht. Eine Erörterung der Princ. 2. Ausg. Leipzig. Findel. 1 M. 20 Pf.

Schwertschlag J. Kant und Helmholtz erk. theor. vgl. Freiburg i/Bg. 1 M. 80 Pf.

Taylor E. B. Einleitung in das Studium der Anthropol. und Civilisation. Deutsche autoris. Ausgabe von G. Siebert. Braunschweig Vieweg u. Sohn. 10 M.

Wolff H. Speculation u. Philos. 2 Bde. Leipzig. Denicke à 5 M. Inhalt: 1. Der specul. Realismus. 2. Der empir. Realismus.

3. Francia.

Aristote. Poétique et Rhétorique; traduction entièrement nouvelle d'après les dernières recensions du texte par Ch. Ruelle. 3 fr.

Derepas J. la théorie de l'inconnaissance. Paris. Thorin. 4 fr.

Eschenauer A. La morale universelle. Essai sur l'universalité des principes de la morale. éd. 2. (couronnée par l'Acad. franç.) 7 fr. 50.

Gresland. Études métaphysiques, politiques et sociales. Germer Baillière. Paris. 7 fr.

Gilardin A. Considérations sur les divers systèmes de psychologie. 7 fr. 50.

Gory A. Les pensées de Pascal, considérées comme apologie du christianisme. Paris. Fischbacher. 2 fr.

Guoyot Y. La morale. La morale theol., la morale metaphys. Variation de l'idéal moral. La morale obj. Les problèmes. 3 fr. 50.

Joly H. Résumé de philosophie, éléments de la méthode, principes de la morale. 1 fr.

Joly H. Psychologie des grand hommes. 3 fr. 50.

Janet Paul. Les maitres de la pensée moderne. 3 fr.

Jacquinet M. La vie instinctive et la vie de l'esprit. Essai de philosophie pour tout. 3 fr. 50.

Lannessan J. L. Le transformisme, évolution de la matière et des êtres vivants. Avec figures. 6 fr.

Ott A. Critique de l'idéalisme et du criticisme. Paris. Fischbacher. 7 fr. 50.

Ourliac E. Contes sceptiques et philos. Paris. C. Lévy. 1 fr.

Poulin P. Dieu selon la science. Nouv. éd 5 fr.

Reville A. Histoire des religions. I. les religions des peuples non civiles. 2 vol. 12 fr.

Renard S. Vie de Voltaire. Paris. Charavay frères. 1 fr. 75.

Renan, l'islamisme et la science. Paris. C. Lévy. 1 fr.

Ribot Th. Les maladies de la volonté. Paris. G. Baillière. 2 fr. 50.

4. Angol.

- Abbot T. K. The Elements of logic. Dublin. Hodges. 3 sh.
 Bale J. Influence of the mind on mind London. Woolmer. 12 sh. 6 d.
 Boole M. The message of the psychic science. London, Trübner
 a. Co. 6 sh.
 Bradley F. H. The principles of logic. Bondon. Paul, Trench and
 Co. 16 sh.
 Handby M. S. First lessons in philosophy. London. Lourse 2 sh. 6 d.
 Jordan W. L. The new principles of natural philosophy. London.
 Bogue. 21 sh
 Müller M. F. Introduction to the science of religion. Four lectu-
 res. New ed. 7 sh. 6 d
 Müller M. F. Lectures on origin and growth of religion, as illu-
 strated by religions of India. New. ed. 7 sh. 6 d.
 Wallace E. Outlines of the philosophy of Aristotle. 3. d. Edit.,
 enlarged, 4 sh. 6 d.
 Woode r J. Aesthetic and mod. aestheticism, a popular history. 2 s.

5. Olasz és spanyol.

- Allievo S. del positivismo in sè e nell' ordine pedagogico. Turin.
 Tip. Subalpina di San Marino. 4 l. 50 c.
 Ardigo. Opere filosofiche. Vol. I. Pietro Pomponari e la psicho-
 logia come scienza positiva. Mantova. Colli. l. 6.
 Campoamor R. El idealismo. Madrid. Impr. Central. 12 r.
 Della Scala (E. Dini) Discorsi di filosofia. Vol. 3. Firenze l. 3.
 Dollì D. L'amore da lato fisiologico, filosofico, e sociale: osserva-
 zioni et pensamenti d'un vecchio medico. Milano. l. 3.
 Liberatore M. Compendio di Logica e metafisica. Traduzione di
 Giuseppe Liberatore 3 ed. riveduta dall' A. Brato. l. 5.
 Mozzoni G. Filosofia del Creato. Mailand. Muggiani u. Co. l. 5.
 Moran J. M. Teologia moral. Tomo I. Madrid. 60 r.
 Sieiro y González. Principios de psicología. Madrid. Ranos e
 Carvajal. 20 r.
 Tommassini O. la vita et gli scritti di Nicolo Macchiavelli. Vol.
 I. 8. Rom. Loescher. 15 l.